

HID

Irodalom
művészet
társadalom-
tudomány

7-8

7-8

1972

JULIUS-AUGUSZTUS

HÍD
IRODALMI
MŰVÉSZETI
ÉS
TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT
ALAPÍTÁSI ÉV: 1934
XXXVI. ÉVFOLYAM

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:
ÁCS KÁROLY
(FŐ- ÉS FELELOS SZERKESZTŐ)
BORI IMRE
MAJOR NÁNDOR
VUKOVICS GÉZA

TECHNIKAI SZERKESZTŐ:
KAPITÁNY LÁSZLÓ

TARTALOMMUTATÓ

865 VARGA ZOLTÁN
SZÖKÉS

883 TANDORI DEZSŐ
A LÉLEK ÉS A TEST

898 FEHÉR KÁLMÁN, TOLNAI OTTÓ, DOMONKOS
ISTVÁN
SZERELMŰNK, DOLERONY

913 DUSAN MATIC
JELENLÉTEK

925 ALEKSANDAR TIŠMA
INDIAI JELENÉSEK

951 VAJDA GÁBOR
A REALIZMUS „GYŐZELME”

966 PALKÓ ISTVÁN
BARTÓK BÉLA CANTATA PROFANÁJÁNAK
SZÖVEGÉRŐL

978 GARAI LÁSZLÓ
ANTOLÓGIÁK, LEHETŐSÉGEK

985 BURÁNY NÁNDOR
A BUDISAVAI MAGYAROK MŰVELŐDÉSI
ÉLETE

1005 VARGA ZOLTÁN
PERISZKÓP

mai próza

2.

Horváthék... Elmehezték akár hozzájuk is...

Erre gondoltam azután, hogy, megpillantva Hajdú Pisti kocsiját, hirtelen sarkon fordultam. Magam sem tudom, miért is nem igyekeztem haza, a négykor induló buszt még kényelmesen elérhettem volna, talán mert legalább annyira nem volt kedvem hozzá, mint maradni, nem tudtam, mivel üthetném agyon a délutánt, a moziban többnyire hülye filmek futnak, a csak ritkán akadó néhány értékesebbet egy-két nap után leveszik a műsorról, Stolzné ugyan kimondottan megtiszteltetésnek veszi, ha olykor beülök hozzá tévét nézni, csakhogy szüntelenül belebeszél az adásba, felét se érti az ember, minduntalan véleményt nyilvánít a látottakról, és hát az egyik műsor se ígért semmit, se a pesti, se a belgrádi, beülni a Kalemegdanba vagy máshova éppúgy nem volt kedvem, mint a főutcán tömött sorokban korzózókat bámulni, vagy a vizet a folyóparton, a túloldali füzeset, újabban legkevésbé a szabad időmmel tudok mit kezdeni, nincs rosszabb a szombatoknál és vasárnapoknál... Ha otthon vagyok, bizonyára végigvetem magam a heverőn, regényt vagy folyóiratot olvasok, ezért hazatérni viszont mégsem érdemes, mostanában gyakran fog el az olvasási csömör, vagy inkább az irigység és kétségbeesés bizonyos vegyülete, alighanem, mert magam is írónak hiszem (bocsánat: hittem) magam, sokszor a legnagyobb sorok közben lesz keserű a szám, ílyet én sose fogok írni (istenem, hová tűnt az idő, amikor még arra gondoltam, ez az, így fogok én is írni egyszer), vackokat meg minek olvassak; legjobb talán, ha a téma érdekes, nagyszerű lehetőségeket rejt magában, ám a szerző pocskul írta meg, láthatóan észre se vette, mit tartott a kezében, ilyenkor jöhet, hogy na lám, mennyivel jobban írtam volna meg én ugyanezt, néha el is képzelem egyik másik részletét a magam sokkal sikerültebb változatában, egyszer majdnem tollat is ragadtam, megírom úgy, ahogy én képzelem, csak a magam

kedvére; ideig-óráig el is szórakoztat ez a játék, csak hát olyan ez, mint mikor valaki a tükör előtt pofákat vágva tölti az idejét, hülyeség, nevetséges, nem pótolhatja az ugrást, amire rá kellene szánnom végre magam, az ugrást egyenesen a mély vízbe, s lesz, ami lesz, folytatni makacsul... na nem, ilyenféle hangulatra semmiképpen sem vágytam... Talán minden különösebb ok nélkül éreztem úgy, hogy Zsuzsán kívül pillanatnyilag éppen Horváthekat viselném el leginkább, megfordult ugyan a fejemben, hogy valamelyik másik volt kollégámhoz is benézhetnék, de egyikhez sem éreztem különösebb kedvet, Szűcs igazgatót például sose szenvedhettem, idegesít a darabossága, a félbemaradt mondatai, főleg a lehetetlen szavajárása, „megfogni” — külön specialitása ez a képtelen beszédbeli beidegződés, kibogozhatatlan eredetű, minduntalan felbukkan, néha viszonylag logikus összefüggésben, mondjuk erélyes intézkedéseket sürgetően (rengeteg benne az erély, ha szellemi képességei összhangban állnának ezzel, nagy államférfi is lehetne belőle), „meg kell fogni a dolgokat”, hangsúlyozza teltre készen, máskor meg ilyenkor is értelmetlenül, „Péter bácsi, megfogni, azonnal menjen és...”, mondja néha az altisztnek, legtöbbször azonban olyankor kerül elő, ha töpreng, a szavakkal küszködik, „szerintem, megfogni, az lenne a legjobb, ha...”, „Ugyan mit is akar megfogni ez a Szűcs?”, találgattuk gyakran a háta mögött, nevetségesen hiú ember különben, akadt dolgom vele néhányszor azután is, hogy a városba kerültem, főleg a különböző iskolaközi kulturális vetélkedők, fogalmazási, szépolvasási vagy szavalóversenyek alkalmával, ilyenkor rendszerint sértődötten távozott, nyomban részrehajlással vádolta a zsűrit, ha tanulói díj nélkül maradtak, éppen ezért néha még jobb meggyőződésünk ellenére is juttattunk neki valamit, mert még képes és tanulóival együtt távol marad, Póregyházán töltött évem alatt is összezördültem vele néhányszor, számításba se jött tehát, ugyanígy a többiek sem, Horváthék viszont... botcsinálta diplomások helyett szívesebben vagyok együtt olyan „egyszerű” emberekkel, akik szerencsésebb körülmények között valódi értelmiségiekké is válhattak volna. Horváthekat pedig, amíg náluk laktam, igazán megkedveltem, különösen a Janival, a fiatalabbik Horváthtal voltam jóban, ha jól tudom, két évvel vagyok idősebb nála, amolyan fúró-faragó ember volt annak idején, egyszer maga szerkesztett egy egészen használható villanymorzsolót, csak a motort vette meg hozzá, a többit mondhatni ócskavasból rakta össze, amennyire viszolygók a technika hivatásos megszállottjaitól, annyira kedvelem az ilyen amatőr barkácsolókat...

Horváthéknál... azaz, előbb még Ottika...

— Meg se ismer a tanár néptárs? — köszöntött rám ezzel a rettenetes, szörnyszülött szóval, hiába, úgy látszik, kiirthatatlanul befészkelte magát a közéletünkbe, iskoláink hétköznapijaiba, középiskoláinkba visszakerült a jó öreg „tanár úr”, de az általánosban rendületlenül tovább tartja magát, ha hallom, mintha a hajamat húznák, sokszor szerettem volna szavát tenni, de fejemet rá, hogy rögtön azzal állt volna elő valaki, hogy „uraztatni” akarom magam. — Dehogynem, az Ottika — emeltem föl a fejem —, pedig megnőttél, sőt... — rögtön észrevettem a terhességét. — Ezek szerint már nem vagy Kecskés? — kérdeztem. — Nem, most Balogh vagyok. — Kár — mondtam erre, mire nevetett, jaj, emlékszik, „a Halász tanár néptárs” mindig viccelődött a nevével, mindig újra és újra mulattatott az összeállítás, Kecskés Ottília (szülei talán a kalendáriumból

ásták ki a keresztnévét, ráunva az örökös Erzsik, Juliskák, Annuskák szürkességére), azért is szerettek a tanítványaim, mert gyakran tréfálkoztam, igyekeztem egy kis színt, humort vinni az órákba, szerintem kimondottan bűn rászabadítani a gyerekekre olyanokat, akiknek semmi humorérzékük, ezt az Ottikával való komédiázást is képes voltam anélkül üzni, hogy „csúfolásnak” hatott volna, pedig a falusi gyerekek különösen érzékenyek az ilyesmire, igen, kétségtelenül szerettek a tanítványaim, s végeredményben én is... leginkább még velük szemben tudtam „spontán” lenni, velük foglalkozva kapott legkevesebb szerepet az a kiszámított rokonszenvekeltési technika, amellyel valóságos gondolataimat rendszerint elfedem. Ilyenkor éreztem legkevésbé azt a bizonyos hol kisebb, hol nagyobb távolságot, ami mindig ott feszül köztem és a „dolog” vagy inkább köztem és a „világ” között, talán mégis kár volt ott hagyni őket... Ottika különben egy korábbi lelkes és „népies” korszakomat idézte föl, Póregyháza akkor menekülést jelentett, egyfajta újjászületés reményét, azután, hogy házasságom és első regénykísérletem váratlanul dugába dőlt, nagyon rendesen és odaadóan fogok csinálni mindent, határoztam el ekkor, el is kezdtem a „kultúr munkát” a színjátszócsoporttal, megrendeztem Gárdonyitól *A bort* (olyasmit kellett keresnem, amit el tudnak játszani, s ami kell a közönségnek, még mindig jobb, mintha a Sárga csikót vagy a Piros bugyellárist szedem elő), népmeséket, helyi anekdotákat meg efféléket kezdtem gyűjteni, nem mintha ez a szegény, szikes földektől körülvelt, főleg dohánytermelők és kubikosok lakta falu e téren különösen sokat ígért volna, de azért valamit csak össze lehetett volna szedni, csináltam is egy ideig, illetve csináltuk Zsuzsával együtt, amíg Hajdú Pisti föl nem tűnt, mintha lelkesítették volna az elképzeléseim, egyes kollégáim már célozhattak is, persze, ki akarok tűnni, ez a buzgalom is csak átmeneti volt, lényegében a félbemaradt regény helyébe lépett, mindenáron be akartam bizonyítani magamnak, hogy nem tartozom az „iparosok” közé; csakhogy végső fokon idegen tőlem ez a folklórszellem, a hagyományok utáni porlefújogató kutakodás, hamar rájöttem erre, „na mi az?”, hallottam néha gondolatban a saját hangomat, „az európaiságodból semmi se lett, behelhuppantál a sárba, s most a parasztrómantikába menekülsz?”, de ettől eltekintve se hittem igazán soha abban, hogy ha összegyűjtünk néhány népmesét, siratóéneket, tarka cseréptányért vagy faragott ostomyelet (mellesleg Póregyházán, ami a tárgyakat illeti, nem is igen akad ilyesmi), ezzel már meg is mentjük azokat, akik ezeket létrehozták, ugyan kiket fog érdekelni mindez, ha eltűnik a világ, amely kitermelte őket, néhány rajongó és pepecselő muzeológus kivételével, még a gyerekeket se, a városi gyerekek már nemigen tudnak mit kezdeni a népmesékkal, s általában a falu világával, nekik western kell, Angyal, Fülig Jimmy, szexmagazinok és szexfilmek, még a Kloss Kapitány-féle szocponyvákat is inkább beveszik — abba is hagytam hamar az egészet, még mielőtt a Városba költöztem volna. Vagy arról lenne szó, hogy a pózommal, a szerepemmel nem tartottam ezt összeillőnek?...

— Az első? — kérdeztem most Ottikától, teljesen fölöslegesen, négy évvel ezelőtt nyolcadikosként tanítottam, tehát még nincs húsz, jaj, mit képezek, na és csak nem gondolom, hogy ki tudja, hány lesz, egy legföljebb kettő... — Remélem is — mondtam erre szinte reflexszerűen, utóbb jutott csak eszembe, hogy ugyan miért kellett ezt mondanom, talán

nem is volt „helyes”, de valahogy ösztönösen viszolygok a szülőgépektől, talán mert a sokgyermekes család fogalma szétbogozhatatlanul egybefonódott bennem Fazekasékkal... „Kipingátuk a szobát, mink magunk, nem is képzeli a naccsága, milyen szép lett, erős zód és sűrűn apró piros rózsák vannak rajta”, mondta egyszer anyámnak Fazekasné, néha megszélni járt hozzánk, meg ilyesmi, „Én nem vétkeztem!”, mondta szintén anyámnak egy más alkalommal nagyon határozottan, miután előbb elhangzott a szörnyülködés, „Fazekasné, az isten áldja meg!”; vagy teherben volt, vagy szoptatott, a harmadik, normális állapot nála mindig csak rövid intermezzo volt, tulajdonképpen ezt lehetett volna „más”-állapotnak nevezni, úgy is jelenik meg mindig az emlékezetemben, ha véletlenül eszembe jut, nagy hassal vagy szoptatva, félig roncs gyerek-kocsi az udvaron, kerekeiről hiányzik a gumi, a csúnya vörös arcú csecsemő fölsír, Fazekasné odafut, gügyög, ki se emeli, csak föléje borul, megnyúlt, agyonhasznált melle, mint valami tartókötelékeitől szabadult ballaszt zuhan ki a ruhájából, homokzsákként omlik a gyerekre, maga alá temeti, hogy az ajtójuk küszöbén kuporogva látom, megint csak szoptatva — ekkor fedeztem föl, hogy még egy csúnya szórkarika is van a mellbimbója körül — miközben valami furcsán káráló hangon elkiáltja magát: „Ádám, hát nem neked ugatok, az anyád istenit!”; földön csúszó vagy éppen jánni kezdő csupasz fenekű kisgyerek is volt mindig, hol kisfiú, hol kislány emlékszem egyikük egyszer ott ült a földön, s csak úgy megindult combjai közül a vízsugár, az anyja odament, föl-szedte, megtörölgette, „Látod, hogy nőnek föl nálunk a gyerekek”, mondta rám nézve, „piszokban, húgyban és mégis ember lesz belőlük”, „igen, de milyen”, gondoltam később többször is erre a különös öntudattal elhangzó mondatra visszaemlékezve, ami nyilván az „úrigyerekek” szolt, lehetséges, hogy valami megrökönyödést vagy undort vett észre az arcomon, nem tudom, „úri” mivoltomat a gyerekek különben olykor a fejéhez is vágták, „azért, mert te úrikölyök vagy...”, csapott felém az indulatuk, főleg, ha megsokallták, hogy mindig az én akaratom szerint történnek a dolgok, többnyire mégis úgy történtek, nem mintha kényszerítettem volna őket, egyszerűen tele voltam ötletekkel, meg többet is tudtam náluk, akaratlanul is „manipuláltam” őket, ritkán, de hirtelen feltámadó ellenszegülésükkel mintha erre ébredtek volna rá; számomra akkor, kiselemista koromban, valamiféle egzotikumot képviselt ez az elhanyagolt, korábban egy német asztalosmester tulajdonát képező ház (Fazekasék valami kivételezés folytán költözhetek ide a felszabadulás után, talán éppen a sok gyerek miatt — egyébként a boszniai telepések között osztották szét ezeket a házakat), a Fazekas gyerekek egy másik világot jelentettek, szüleim bizonyára nem voltak elragadtatva ezektől a rongyos-maszatos játszópajtásoktól, akiktől „csúnya szavakat” tanultam, de csak Vilma néni adott hangot a véleményének, „Nem tudsz te rendesen öltözött gyerekekkel játszani?”, mondta egyszer azután, hogy meglátott az utcán Ádámmal, mire arcomba szaladt a vér, s azt mondtam neki, azért nem szeretem, mert ilyen „úrias”; ez az Ádám volt velem egykorú a Fazekas gyerekek közül, valahonnan a sorozat közepéről való, tőle tanultam a legköltőibb kiszámoló versikét, amit valaha is hallottam: „Döm-döm, paprikás, karácsonyi muzsikás, tudom, apád hol lakik, fák között bujdosik, szénát eszik, szurkot szarik, vasbotot fingik, az orrodra illik!”, hamisítatlan népi szürrealizmus... „Kár, hogy édesapa most nem

részeg. Mingyár gyünne csinálni a sárkányt”, mondta egyszer Ádám, fejünkbe vettük, hogy sárkányt csinálunk, de egyikünk se boldogult vele, nagyon szerettem volna látni, hogyan csinál részegen sárkányt az öreg Fazekas, de csak ritkán ivott, pedig úgy látszik, ilyenkor éppen a gyerekek szabadult föl benne, sovány, kevés szavú téglagyári idénymunkás volt, persze mindenféle mást is dolgozott, ami éppen akadt, a szőlőkben is kapált néha, végtelenül türelmes ember volt, nem emlékszem, hogy valaha is dühösnek láttam volna, amikor az a bizonyos fazékeset történt, akkor is egyedül ő őrizte meg a nyugalomát; „Kalapom, kalapom, csurgóra...”, ugrált fején egy szemétre hajított, végleg hasznavehetetlen fazékkal Ádám egyik kisöccse, ha jól tudom, a hármaskörű, azlám hiába próbálta leszedni, az ugrástól valahogy a fejére szorult, próbálgattuk ahányan voltunk, Fazekasné is, nagyon rángatni nem mertük, a gyerek visított, a fazék rücskös, összevert pereme fájdalmat okozhatott neki, persze neveltünk is, ma is előttem van ez a kis szöke Feri (a többivel ellentétben szép, szabályos arcú kisfiú volt), ahogy legörbült szájjal bög, olyan komikus látvány volt, „Szedje le apátok, ha tudja”, mondta végül Fazekasné dühösen, Feri egy darabig így játszott velünk, „Te most dupla Fazekas vagy”, mondtam neki... mire az öreg Fazekas megjött, már sötétedett, nem erőltette, bement, hozott egy kalapácsot, a fazék pereméhez egy fadarabkát illesztett, óvatosan ütögetni kezdte, alulról fölfelé, olyan nyugalommal és hozzáértéssel, mintha kitanult mestersége lett volna, hogy gyerekek fejére szorult fazekakat szedegessen le, jócskán akadt ilyen mulatságos epizód, de másmilyen is, amikor a kis Katica belenyúlt a forró paradicsomba, nem voltam ott, később láttam csak nagy, elpiszkolódott kötéssel a karján, az elkinzott kis arca... igen, mindenekelőtt Fazekasék emelke ugrasztotta ki belőlem ezt a „remélem is” megjegyzést Ottikával beszélgetve, de persze az egész is, uram isten, hány Fazekas család él ezen a bolygón, fehér, de méginkább sárga, barna, fekete Fazekasék, no rendben van, sok jó ember kis helyen elfér, csak-hogy mi nem vagyunk jók, és ha nagyon összeszorulunk, bűdös lesz, máris bűzlik a légkörünk, teleszellentjük a gyáraink füstjével, az autóinkkal, a rovarporunkkal, Tokióban már automatákból lehet tiszta oxigént kapni, aprópénzért életet, divat lesz a gázálarc, síkkes, „cuki” gázálarcok készülnek majd a hölgyeknek, Miki egér-, Róka koma-, Kacsapali-gázálarcok a gyerekeknek, az illetékes hatóságok elrendelik majd, hogy mindenki köteles fényképét kívülről a gázálarcra ragasztani, tudni kell, ki rejlik mögötte, de elképzelhető valami miniatűr televíziós be rendezés is, amely belülről kivetíti az elrejtett arc képét, lehetőleg színesben, minél élethűbben, fő a látszat, Amerikában most kezd divatba jönni a műanyagkert, műfákkal, műgyeppel (még nyírni sem kell), művirágokkal, az elrobogó autósok úgyse veszik észre a csalást, sok országban úgy kell majd belelövöldözni az emberekbe a fogamzásgátló szereket, mint a gyógyszereket az értékes vadállományba, rajta hát, folytatásuk csak Fazekasék, emellett igazán eltörpül, hogy itt, most, mi... mindig is hajlamos voltam felülről nézni a dolgokat, talán a nagyapám is oka ennek, nyugalmazott történelem-földrajz tanár volt, kiskoromban hosszabb ideig betegeskedtem, akkor szerettem meg annyira nála, folyton a könyveit nézegettem, inkább csak a képeket még, volt egy nagy földgömbje meg atlasza, mindent megmagyarázott, amit csak kérdeztem tőle, a bika és az ökör közti különbséget is, már nyolcéves korom-

ban megismertette velem a világrészeket, a tengereket, a főbb folyókat, arról is mesélt, hogy a Nap nagyobb a Földnél, megtanultam tőle a bolygók nevét is, nagyon büszke voltam ezekre az ismereteimre, amikor aztán harmadikban a földrajzi alapfogalmakat úgy tanították, hogy le kellett rajzolnunk a járásunk térképét, az egész nem nagyon érdekelt — ugyan mit akar tőlem a tanító néni, amikor én az egész föld térképét ismerem már . . . Törékeny, kopasz kis öregember volt a nagyapám, csipetőjének vékony fekete zsinórját a fülére akasztotta, nem tudom, láttam-e azóta is valakit csipetetővel, kár, hogy csupán kisgyerekkori emlékeim vannak róla, hallomásból tudom csak, hogy már akkor értette és szerette Adyt, amikor vidéki tanárok többnyire még megbotránkoztak vagy nevettek rajta, gyűlölte a háborút, még a tizennégyes felvirágozott zászlóktól se szédült meg, talán ebben is része volt Adynak, de úgy tudom, valamikor szabadkőműves is volt, ő beszélt nekem először arról, hogy rettenetesen elszaporodik az emberiség, ezért vannak a háborúk is, hamar mániám lett ez a túlnépesedési kérdés, az eleven riasztó példát Fazekasék szolgáltatták hozzá, mindig ők jutnak az eszembe, valahányszor terhes nőt látok, még Klári terhessége idején is zavart ez kissé, miattuk fészkelte belém magát egyfajta termékenység-izony, miattuk tudom megérteni, hogy sokszor éppen a Fazekas családokból származók menekülnek a Fazekasságtól . . . Ottika is buzgón helyeselt, isten ments, hogy sok gyereke legyen, sőt ha nem így történik, mehetett volna ő is a Palival „Németbe”, ehelyett most itt eheti a fene az apósáéknál, mert a Palit, azt hat lóval se lehetett volna itthon tartani, ha egyszer a fejébe vesz valamit . . . Nem emlékszem a Balogh Palira? Olyan hosszú arcú, elég nagy orrú fiú, hogy nem szép, az biztos; nem, sajnos nem emlékszem rá, bár ha látnám, biztosan . . .

— Hát a tanár néptárs, nem nősült meg? — kérdezte váratlan fordulattal. — Dehogyan nősültem, legalább nem kell elválnom — feleltem kedvetlenül, de csak folytatta, tudom-e, hogy annak idején más lányokkal együtt leskelődött utánam, azt hitték, elveszem a „tanító néni”, mármint Zsuzsát, nekik ez nagyon tetszett volna. — Én is azt hittem — mondtam, nem lehetett egykönnyen levakarni erről a tárgyról. — Elköllött volna, hogy kapja a tanár néptárs a gallérját annak a . . . na hogy is hívják . . . — jegyezte meg valami magától értetődő természetességgel. — Még most se késő — mondtam —, lehet, hogy egyszer még meg is teszem, sőt hintek a farkára és elkapom —, nevetett, de egészen ártatlanul, nem úgy, mint aki elérte a mondatomban rejlő otrombaságot, magam is csak egy pillanattal azután ébredtem rá, hogy kiszaladt a számon; elég soká beszélgettem vele, testsúlyát hol egyik, hol másik lábára helyezte, tehermentesített bokáját időnként csúnyán kifordította, elnyűtt szandál volt rajta, egészségében is elég lomposan hatott, valami kerti munkából jöhetett, villásfarkú kis kapáját az egyik fatörzsnek támasztotta, de barna szemében, ha kissé megfakultan is, még maradt egy kevés a régi, minden iránt érdeklődő, tizenöt éves Ottikából, mégse mertem megkérdezni tőle „Na és olvasunk-e még, Ottika?”, minek, előre tudom a választ, pedig a szenvedélyesen olvasó tanítványaim közé tartozott, kevés ilyen akadt, *Egri csillagok, Légy jó mindhalálig, A köszívű ember fiai, A Szent Péter esernyője stb.*, elég ügyesen is számolt be róluk, korához képest meglepően eredeti meglátásokkal, volt egy kis érzéke a versmondáshoz is, sokszor magától talált rá a megfelelő hangra, szeret-

tem volna sínre rakni, elindítani, sajnos a Városban nincs magyar nyelvű középiskola, pedig a póregyházi gyerekek sose tanulnak meg rendszeresen szerbül, Ottikát különben is az irodalom érdekelte volna, de hát újra ott tartunk, hogy a tanulás mindenekelőtt anyagi kérdés, „Semmi baj, csak olvass, művelődj továbbra is”, vigasztaltam, „később is kínálkozhat még alkalom...”, hazug balszam volt csak a sebre, nincs borzalmasabb, mint mikor nyálás, mocskos ujjak oltják ki a lángocskát, mert persze, hogy kioltják, már akkor tudtam, lányoknál különösen hamar kialszik, ha „lent” maradnak, megfojtja a nőiességük vagy a testükben növekvő másik... Kicsit szomorúan néztem az elnehezült alakja után, észrevettem rajta a visszaparlagiasodás porrétegét, egyre vastagabban lepi be majd, akárcsak az akácleveleket itt körülöttem, *In memoriam* Kecskés Ottilia, *requiescat in pace*... persze nevetséges lehet, hogy „boldog” a férjével, pardon, az urával, bizonyára ura van, nyilván szereti, valószínűleg ezért szeretett volna utánamenni (menjen is, amint lehet, legalább lát valamit a világból), ez is a mániám, amint valakiben csak egy parányival is többet érzek az átlagosnál, nyomban maximálisan ki akarom azt fejleszteni, az „okosság”, az értelem győzelméért éppúgy kész vagyok feláldozni mások boldogságát, mint a magamét, képtelen vagyok tisztelni a biológiai boldogságot, eszköznek tekintem csak, sohasem célnak, ha serkent valamire, legyen, de ha a hiánya csiholja ki a szikrát (azt hiszem, kinél hogy), hát „éljen a hiány!”... „éljen a halál!”, írták zászlaikra a spanyol polgárháború francia anarchistái...

Egy kicsit a halállal találkoztam Horváthéknál is.

— Igazán nem tudta? — kérdezte az öreg Horváthné harmadszor is hitetlenkedve. — Hát csakugyan nem hallott róla? — Egyre bizonygattam, hogy nem, ha hallottam volna, dehogy is felejttem el, közben viszont azt kutattam magamban, nem hallottam-e mégis, lehetséges, csak talán föl se fogtam, vagy nyomban kiment a fejemből... — A szíve — mondta az öregasszony —, a régi baja, az vitte el, nemsokára két éve már... — Érdekes, gondoltam magamban, egy egész tanéven át laktam náluk (az új tanítói lakások csak azután épültek), és sose hallottam az öreg Horváth szívbajáról, nem figyeltem eléggé, mi van körülöttem, vagy ezt is elfelejtettem volna, mindenesetre különös, egészséges, életerős embernek látszott... — Hát a Jani? — kérdeztem aztán, hogy nincs ott-hon, ezt már néhány pillanattal azután láttam, hogy a kapun beléptem, s megpillantottam az öregasszonyt, aki az első pillanatban nem ismert rám, de aztán annál inkább jött a „de régen láttam” meg a „hogy jutott eszébe hozzánk is benézni?”, Jani, ha itthon lenne, már bizonyára előkerült volna, de a nagy parasztudvar kihaltsága is valahogy azt sugallta, hogy nemcsak a szomszédba ment, mást se láttam a házbeliek közül, tulajdonképpen nem lepődtem meg, vagy legalábbis nem lett volna szabad meglepődnöm. — Na és, hogy vannak, mit írnak? — kérdeztem aztán meglehetősen részletező információáradatot indítva el, jól, hála istennek, a Jani egy gumigyárban dolgozik Karlsruheban (Horváthné erősen megnyomta a város nevének néma „h”-betűjét), a felesége is ugyanott egy szövőgyárban, a gyerekeket is magukkal vitték, nem mindjárt persze, és először csak a nagyobbikat, de aztán itt voltak a kisebbéért is, legalább azt hagyták volna itt, csakhogy a menyé ragaszkodott hozzá, pedig ő is nagyon megszokta és megszerette ezt a kislányt, most olyan üres itt minden; kicsit el is pityeredett, ahogy erről beszélt, mire én

belenyaltam a pohárka pálinkába, amit el kellett fogadnom, és valami olyasmit mondtam, hogy nem baj, majd visszajönnek, ha kicsit összeszedik magukat; na igen, a Jani is ezt írja, jegyezte meg az öregasszony, egyre mondta is, amikor idehaza volt, csak hogy olyan sokan elmentek mostanában, s kevesen jöttek eddig vissza... Zavartan forgattam a félig telt kupicát az asztalon, akár mehetnék is már, jutott eszembe, de valahogy mégse volt szívem rögtön fölállni, tőlem telhetően igyekeztem együtt érezni az öregasszonnyal, nemcsak ennek látszatát kelteni, valamennyire talán sikerült is, bár inkább csak magára maradottságát éreztem át, ami ezen túl van, a családhoz való ragaszkodás, illetve az attól való elszakadás feletti fájdalom megértése már kissé bonyolultabb feladatot jelent számomra, egyfajta képzeletbeli belső csonkítást kell végrehajtani magamon hozzá, elképzelni magamat olyan tudattal, amelyben a családon és a családi gondokon kívül úgyszólván semmi egyéb sincs... Ugyan mit éreznék, ha ilyen körülmények között maradnék magamra? Képes lennék-e bármit is kezdeni magammal? ... Sokszor arra gondolok, hogy a „talajhoz”, a „gyökerekhez” s még inkább a vérségi kapcsolatokhoz semmi érzékem.

Pedig a kis Klári mégiscsak az enyém, hozzám tartozik. Épp csak azt nem tudom, van-e ennek valami jelentősége...

Főleg nyáron találkozom vele, ha hazamegyek a szülővárosomba, át a folyó túloldalára, sokszor az egész napot nálunk tölti ilyenkor, mármint a szüleim házában, sokat szórakozom vele, mintha kárpótolni akarnám őt és magamat is, amiért az év többi szakában alig találkozhatunk, van úgy, hogy reggel felébredek, az idő szépnek ígérkezik, gyerünk hát, biciklire ülök, megyek a „nagy” Klárihoz, azaz Garics Laciékhoz (Klári végül is kapott egy levelet Cetinjéből, ahová a Lófejű nyáron hazautazott, köszön mindent, ám mégiscsak „tisztá” mőt akar elvenni, ezután kötött ki Garics Lacinál), váltok is velük néhány szót, Klárialal egészen normálisan vagyok, aztán fogom a kis Klárit, viszem a strandra, úszni tanítom, „ne félj, amíg engem látsz”, mondom neki, ha észreveszi, hogy alattomban elengedem egy pillanatra, hancúrozunk, feldobom, elkapom, meghengergetem a homokban (el kellene vinnem a tengerre is egyszer, az idén feltétlenül, lehet, hogy többé nem lesz rá alkalom), nevetek a hangos sikkánásain, egészen visszagyerekesedem hozzá, elnyúlunk a homokban, élvezzük a fáradtságunkat, megesszük a magunkkal hozott szendvicset, fagyalaltot veszek neki, sőt magamnak is — hadd köszön össze ez is bennünket... Legjobban mégis a váratlanul feltámadó kérdései rohamait szeretem: „Hogy terem a világ?”, „Hogy terem az ember?”, „Hogy teremnek a halak?”, „Hogy lesz az emberben a csont?”, tőlem telhetőleg igyekszem olyan válaszokat adni, hogy értse is őket, de magyarázatom mégse kerüljön ellentétbe a tudománnyal, az isten fogalmát mellőzöm, pedig kísértést érzek rá, hogy előhozakodjam vele, kényelmes lenne, mégis előbukkan, valószínűleg a nagyszülők vájta járatokon át, „Van Isten?”, kérdezi váratlanul, cseppet se bosszant ez, mégis kerülöm az egyértelmű választ, olyasmit felelek, hogy vannak, akik azt mondják, hogy van, mások, hogy nincs, aztán mintegy lesből fgyelem az arcát, egy idő múlva határozottan kijelenti, hogy van, „Jó, ha te mondod, biztosan”, megérzi a „ráhagyást”, kicsit megharagszik, „De van!”, mondja mérgesen és nagyon határozottan, szeretem a „gyermeki ontológia” efféle megnyilatkozásait, talán mert a magam ugyanilyen fá-

zisát juttatja eszembe, és a nagyapámat, megint csak a nagyapámat, nála lapoztam bele egy nagy vasiag könyvbe, azt hiszem, a Wells *Világtörténelmébe*, váratlanul hőköltem vissza egy ijesztően szőrös, majomszerű ember képétől, „Az ősember”, mondta a nagyapám, „valamikor ilyen volt az ember”, én akkor még csak Ádámról hallottam, a hittankönyvünkben nem ilyennek ábrázolták (a megszállás alatt kezdtem iskolába járni), egyszerre megéreztem az ellentmondást... Nagyapa később az ősember szerszámairól készült képeket is megmutatta, meg a rajzait a barlangok falán, sokat mesélt az ősemberről, még előbb, hogy Káinról és Ábelről tanultam volna; „Káin földműves volt, Ábel pedig juhász”, állt a hittankönyvben, és ez megint csak nem fért össze az ősemberrel és a szerszámjaival, sehogy se ment a nyolcéves fejembe, hogyan lehetett Ádám fiainak már külön mesterségük, egyszerre úgy éreztem, mesékre tanítanak bennünket, érdekes viszont, hogy amikor később az iskolában kerek perec kimondták, hogy a világot és az embereket „nem isten teremtette”, hanem fejlődés stb., ez valahogy ellenállást váltott ki belőlem, nem tudom, talán túl durvának éreztem ezt így, vagy az bosszantott, hogy ennyire a szájunkba rágták, lehet, hogy ennek is köze volt ahhoz, amit később ötödikbe csináltunk Bödör Antival, nyomtatott betűkkel írtuk a cédulákra a karácsony előtti napokban: „Kellemes ünnepeket! Karácsonykor ne gyertek iskolába!”, az iskolaudvaron szórtuk el őket, alighanem az volt a hiba, hogy Gulyás Mikit is beavattuk a tervünkbe, ez a Miki tőlünk függetlenül azzal állt elő, hogy meg kell verni azokat, akik karácsony első napján iskolába mennek (akkoriban a tanulók majd két harmada megkapta még a négy igazolatlan órát), „tudunk mi ennél jobbat is”, mondtuk erre, és bevettük harmadiknak, sajnos a kis hülye néhány elszórtatlan cédulát a padjában hagyott, szerencsére sikerült igazgatói megrovással megúszni; persze, ez csak afféle kaland volt inkább, tekintélyellenes lázadás, korábbi tépelődéseimhez nem sok köze volt, korán túljutottam rajtuk, pedig mindenképpen hasznos hányódás volt ez Ádám és az ősember között, érdekes, én még ma is megvadulok, ha olyan pedagógiai cikkeket olvasok, hogy jaj istenem, „az ifjúság két malomkő között őrlődik”, na és, őrlődjön csak, ha tőlem függne, párhuzamosan tanítanám Ádámot és az ősemet, tessék, rágódjatok rajta, srácok, döntsétek el, hogy melyik az igazi, nagyszerű vízvázlatos lehetne ez, ugyan hányan választanák az ősemet és hányan Ádámot, hányban férne meg a kettő békés egymás mellettélésben, anélkül, hogy eszükbe jutna egyiket a másikkal összefüggésbe hozni, s hányan lennének olyanok, akiket az egész dolog egyáltalán nem érdekel; gyakorlatilag is igen hasznos lehetne ez a szelekció, szerintem csakis az ősember-pártiakból szabadna értelmiségieket nevelni, a többieknek *panem et circenses* vagy *ora et labora*, illetve a kettő valamilyen keveréke inkább, persze, ha lehet, tegyük boldoggá őket, tegyük őket mielőbb boldoggá, elvtársak, de azért ügyeljünk, nehogy boldogtalanná tehessek az első csoportba tartozókat, végül is ezek a fontosabbak... „Dosta konfuzne ideje imaš, ne valja to...”, mondta egyszer nekem egy előadó a pártiskolán, most találná csak igazán zavarosnak az eszméimet, ha az agyamba látna, lehet, hogy igaza lenne, rendben van, oké, de azért én hittanra is járatnám a kis Klárit, ha a nevelését én intézném, már csak azért is, hogy az emberi kultúra egy fontos szféráját belülről is megismerhesse, igen, ezért szeretem a kis Klárit, a metafizikai kérdéseier, meg persze azért is, mert eleven és

értelmes kis kölyök, mégis, aránylag ritkán gondolok rá... kétségte-
lenül szeretem, csak hogy ennek legkevesebb köze éppen ahhoz van, hogy
az *enyém*, más hasonló korú értelmes gyereket, azt hiszem, éppígy sze-
relni tudnék... Nemcsak vele vagyok így persze... Mondjuk az anyám-
mal, igazán nem mondhatom, hogy nem szeretem, de tudom, hogy akkor
is szeretném, ha másmilyen lenne, s tulajdonképpen azt se tudhatom
pontosan, mennyi szeretetemben a beleneveltség, a köteleességtudat, az
anyaság sokszor ízléstelen, vásári kultuszát mindenesetre elviselhetetlen-
nek érzem, éppúgy, mint mikor valaki az anya szerepében tetszeleg, „Mit
tudja maga ezt, mit érez egy anya...”, jaj nekem, hányszor hallottam
ezt, Török Jutka anyja is, hiába dumáltam neki, „Tudom én, ismerem
a lányomat, nem kell ilyesmit egy anyának mondani...”, „Nem kellett?“,
kérdném most tőle bizonyos elégtétellel, „Csakugyan nem, még mindig
úgy véli, asszonyom?“, neveltséges, kicsit aljas, olcsó diadal lenne. Vagy
a szülőföld... Tanári munkám legkínosabb percei közé tartozott, ha
ilyen tárgyú olvasmány került sorra, zavart, hogy szavaim hamisan
csengenek, hiányzik mögülük a valóságos érzések fedezete, mondtam,
amit mondanom kellett, de közben arra gondoltam, ha norvég vagy perui
állampolgárnak születek, nagyjából ugyanezt mondanám, épp csak
az olvasmányban fjordokról lenne szó, vagy az Andok hófölte csúcsairól,
feladatomban azonban változatlanul olyan érzések felkeltése lenne, amelyek
hiányoznak belőlem, arra kellene rábeszelnem tanulóimat, hogy szeresse-
nek valamit, amibe akarattuktól függetlenül csöppentek bele, s amelyen
kívül nem is ismernek mást, bárhol élnek is, arról kellene meggyőznöm
őket, hogy külön szerencsének érezhetik, amiért éppen egy bizonyos or-
szág polgárainak születtek, legyen ott bár kapitalizmus vagy szocializ-
mus, katonai diktatúra vagy közvetlen demokrácia, mindig ott a leg-
jobb, ahol vagyunk, s az a legjobb, ami éppen van... érdekes, néha
mintha egyik-másik tanuló is ugyanezt érezte volna, különösen az éle-
sebb eszűek, „Na tessék, orra buktam, alaposan megtréfáltál, kedves
szülőföldem, hát ezt érdemeltem én tőled?“, fejezte be dolgozatát egyik
hatodikos tanítványom, nem is sejtve, mennyire telibe talált, mivel a
Balogh Palikát és Horváth Janikát is kissé orra buktatta és elgáncsolta
ez a szülőföld, vagy inkább fenéken rúgta, menj csak, keresd máshol a
boldogságodat, szép tőled, hogy szeretsz, de azért nem biztos, hogy én
olyan nagyon ragaszkodom hozzád, okosabb talán, ha elfelejted, hogy
hol is születél, elfelejted még az anyanyelvedet is... ez az utóbbi, ez
is valami furcsán lebegő dolog nálam, még ha dühít is, hogy sok szülő
nem anyanyelvi tagozatra íratta csemetéit, csak hogy én tudom, hogy el-
sősorban *nekem* fáj, hogy az a poronty sohase ismeri majd meg Petőfit,
Adyt, Németh Lászlót, Déryt, Weöres Sándort, csakis nekem, mivel a
kölyök nem érezheti annak elvesztését, ami sohase volt az övé, de talán
nekem is csak azért fontos az egész, mert belőle élek, az is lehet, hogy
soha meg nem születő remekműveim lehetséges olvasóit temetem ezek-
ben a karriert gondosan előkészítő szülőktől téves (?) vágányra helyezett
kölykökben, sokszor meg valami kihalófélben lévő törzs tagjának érzem
magam, igen, rezervátumban még élélhetnénk egy ideig, viszont mi ér-
telme rezervátumban élni, talán ezt a furcsa mohikán-közérzetet kellene
megírnom valamilyen formában, regényt írni a kurdokról, arról, hogy
négy országban élnek... na mindegy, nem akarok sírni a Kárpátok alatt,
nem akarok belesírni a kiömlött tejbe, hős vértől pirosult gyászter, nagy

temető, Mohács, satöbbi, et cetera, ecelet rá, hagyjuk ezt, legszívesebben gombnyomásra szüntetnék meg minden népet, nemzetet, legyünk csak emberek, beszéljünk egy nyelven, vagy bánom is én, ugassunk (neked ugatok, Ádám, az anyád istenit!), jobb az őszinte ugatás az álszent szövegnél, a közhelyeknél... persze rendben van, tudom, hogy egyetlen társadalom sem lehet meg közhelyek nélkül, vagy inkább azok nélkül az érzések nélkül, amelyeket annyira elfednek a közhelyek, hogy úgy kell őket előbányásznunk a mélyből, ha ugyan egyáltalán rájuk találunk még... Néha valóban kétségbeejtő, mennyire lehetetlen közhelyek nélkül elmondani azt, ami tartalmilag talán mégis több közhelyeknél, „Ha rám hallgat, nem utazik el, legalábbis a tanév végéig nem, egy ilyen korú lánynak anyára van szüksége”, mondtam Török Jutka anyjának, miközben minden hajam szála égnek állt a saját szavaimtól, se lány, se anya nem voltam még, mit tudom én, mire van szüksége egy ilyen korú gyereklánynak, különösen ilyen kissé kibillent egyensúlyú, kelekótya teremtésnek, mint amilyen szegény Török Jutka volt, és mégis, Jutka minden hozzátartozójától külön-külön búcsút vett, épp csak az anyjától nem, csak aki a halállal jegyezte el magát, az képes ilyen kegyetlen lenni, persze a szónoklatomat nyugodtan magamban tarthattam volna; az ember rendszerint előre tudja, érdemes-e bármit is mondani... Bödör Antinak se kellett volna semmit mondanom, annyit se, amennyit megmondtam neki, mert neki is csak félig mondtam meg. Pedig akkor talán nem is irtóztam még annyira betegesen a közhelyektől...

Nyáron lesz négy éve már...

Vele is nyaranként találkoztam, akárcsak a kis Kláriveral, három éve működött már sebészként szülővárosomban, néhány, vidéki kórházakban szokatlan, bravúros műtétére többfelé fölfigyeltek már a szakmabeliek, bel- és külföldi szaklapokban is jelentek meg már írásai, egyre inkább olyan embernek számított, aki még sokra viheti. A nappaliban ültünk, előttünk üres kávéscsészék és félig telt konyakospoharak, ketten voltunk csak, feleségem elment valahová, cseppet se bántam, nem nagyon kedveltem, ő se engem, azok közé a fantáziátlanul házias teremtesek közé tartozott, akiket a legkevésbé bírok, sohasem tudtam egészen megérteni Antit, hogyan is vehetett el ilyen sóatlan teremtést, Anti újabban feltűnően szerette a pénzt, nemrég épült pompás emeletes családi házat szintén az asszony rovására írtam: szupermodern épület, lent a lakó-, fent a hálósobák, nagy üveges hall, két fürdőszoba, etázzsfűtés a pincében olajkazánnal, a konyhában hőszabályozó, garázs is persze, minden, ami szemnek szájnak ingere, volt valami kihívó az egészben, úgy éreztem, a feleségéhez jobban illik, mint Antihoz, meggyőződésem, hogy humortalan emberekben különösen fejlett a szerzési vágy. Persze lehet, hogy csak Antit akarom menteni, az ember végül is nem szívesen mond le egy régi barátról...

— Lópikulát nekik, lópikulát — mondta Anti többször is egymás után, miközben az „ügyét” magyarázta: összetűzött a kollégáival, nem értették meg elképzeléseit a kórház átszervezéséről, unja a kicsinyes féltékenységet, elege van, közügyekkel nem foglalkozik többé, visszaadta a piros könyvecskéjét is. Egyre azt bizonygatta, hogy nem azért sértődött meg, mert nem őt választották kórházigazgatónak, természetesen szó sincs erről, bár bizonyos értelemben ez tünetnek is felfogható... Alapjában véve igazat adtam neki, jaj annak, aki egy kicsit is kimagaslók a sorból és

többet akar, különösen kisebb, vidéki munkaközösség tagjaként. De valahogy nem éreztem igazán őszintének a szavát, megbántottsága kicsit szenvelgésnek tűnt, ezért is készültem ugratni talán, pár pillanatig egy jól elhelyezett baráti szúrásón törtem a fejem, „kispolgár, kispolgár”, egyre ez a szó járt a fejemben, ki is akartam mondani, de valahogy elfogadható formában, cinkos kedélyességgel, „öregem, egészen jól fejlett kispolgár lett belőled”, valahogy így, csakhogy közben kibökte, mit tervez, egyelőre még titok, persze nekem elmondhatja már...

— Csodálkozol? — kérdezte aztán. Bizonyára az arcomon vett észre valamit.

— Egy kicsit igen.

— Értsd meg, számomra ez nagy lehetőséget jelent.

— Tudom. De miért végleg?

— Nem mindegy?

— Talán mégsem... Szerintem nem.

— Szerintem igen... Ha lúd, legyen kövér, nem gondolod?

— Mit akarsz? Itthon is kacsalábon fongó várat építettél.

— Bármikor eladhatom. És egyszer odakint talán másikat építhetek.

— Szebbet, nagyobbbat, igaz? ... Különben hagyjuk...

— Mondd csak. Mondd ki, ami a begyedben van, nem haragszom meg.

— Inkább kérdezni szeretnék valamit.

— Azt is lehet. Hallgatlak.

— Neked csak az anyagiak számítanak, semmi más?

— Miért hiszed ezt?

— Elnézést, de lúdról beszéltél. Kövér lúdról...

— Rosszul értelmezted. Vagy lehet, hogy rosszul mondtam. Mit számít, hasonlat volt csak.

— A hasonlatok sokszor nagyon árulkodók.

— Hagyd az örökös pszichologizálást. Te ne tudnád, hogy a munkám mindig is nagyon érdekelt.

— Csak érdekel?

— Nem érezhetem napjában többször is megdicsőültnek magam. Az ilyesmi előbb-utóbb elmúlik. Az a fontos, hogy megteszem, ami tőlem telhető. Az emberben eleinte van romantika, aztán rájön, hogy romantika nélkül is ugyanannyit tehet.

— És hogy hol teszi? Az se számít?

— Mit tudom én... Nem szeretek rágódni az ilyesmin. Én dolgozni szeretek... Különben... lehet, hogy az se számít.

— Igazad van. Talán csakugyan elég, ha ott vagy jó, ahol jobb neked.

— Végeredményben így is mondhatjuk.

— És hogy kihez vagy jó? Hogy itt szükség lehet rád?

— Tudod te, hányan mentek el, akikre szükség lenne? Rendszerint kiderül, hogy senki se pótolhatatlan. Ha másképp nem megy, hát kiderítik róla.

— Igen, de te? ... Lehet, hogy hülyeség, de hát itt születted, itt nőttél föl... De talán csakugyan hagyjuk... Az ilyesmit mindenekelőtt érezni kell. Vagy megvan az emberben, vagy nincs...

Hát nem rémes? Így ment valahogy, ez a volt a csontváz, persze képzelenség egy beszélgetésre pontosan visszaemlékezni, de azt tudom, hogy Anti rettenetesen igyekezett nem megsértődni, s hogy itt ért véget, ennél a „Vagy megvan az emberben, vagy nincs”-nél, ekkor hallottuk nyílni

az előszobaaajtót, a felesége jött meg, örültem, hogy vége szakadt a beszélgetésnek, nyilván összevesztünk volna a végén, s mért vesszünk össze, semmit se használ; és ugyan mit válaszoltam volna, ha megkérdezi: „És te? Benned megvan-e?”, talán azt, hogy fene tudja, néha igen, néha nem, lehet, hogy az egész hangulat kérdése csupán, talán csakugyan szerep volt, semmi más, rossz szerep (úgy beszéltem, mintha színpadon lennék), alighanem az ellentmondási szenvedélyem kényszerítette rám, ha valaki hazáról vagy szülőföldről mond frázisokat, valószínűleg ugyanilyen vehemenciával vetem rá magam, és „az ember szabad helyváltoztatási jogáról” kezdek neki beszélni, mégis, valami forrt bennem, gondolatban tovább vitatkoztam Antival, szerettem volna neki megmagyarázni, hogy amikor én mintegy dolgok fölött lebegek és a „nagy egész” részeként igyekszek értékelni mindent (sokat beszéltem neki erről valamikor, egy időben őt árasztottam el minduntalan felbugyborékoló nézeteimmel), ennek semmi köze ahhoz, hogy az ember megsértődik és odamegy, ahol még többet kereshet, aztán az is eszembe jutott, hogy mennyire nem illik Antihoz ez a gondolkodásmód, származásunk alapján inkább benne kellett volna, hogy több legyen azokból az érzésekből, amelyeket talán pózból, talán „frázisizonyból” mindig is szerettem lenézni... Később az öreg Székely doktorra gondoltam, fene tudja, miért, talán mert összeforrt bennem az orvos fogalmával, ő volt gyerekeveim első doktor bácsija, dr. Székely Andor med. univ. a kerek Mikszáth-képével és a pocakjával, közkedvelt ember volt, pedig ő se vetette meg a pénzt, olyasmit hallottam róla, hogy a háború előtt kiméletlenül megvágta gazdag pácienseit, másoktól viszont semmit se fogadott volna el, „Fiam, te rövidlátó vagy”, mondta nekem egyszer, észrevéve összevont szemöldökű szigorú nézésemet, pedig valami másért vitték el hozzá, ezután lettem szemüveges, zsidó származású volt, de még a háború előtt kitért a házassága miatt, később elvált, lehetséges, hogy a keresztvize miatt vitték el utólag, erről csak hallottam persze, apám jóban volt vele, „Szerbusz, Bandi”, mondta neki akkor is, amikor az utcán egy rendőr kísérte, úgy tudom, futólag még meg is kérdezte tőle, hogy mi történt, „Eine kleine Internierung”, felelte Székely doktor, hogy a csak magyarul tudó rendőr ne érte (nem láttam, mégis úgy el tudom képzelni az öreg arcát, mintha láttam volna), egy kis „kellemetlenség” így is lett belőle, elvégre csak köszönhet egy régi barátjának, védekezett apám a rendőrségen, jobb, ha hallgat, mondták neki, könnyen kizárhatják az ügyvédi kamarából, apám hallgatott... sokszor gondolkoztam ezen később, néha szinte hittem is, hogy tölem több is kitellett volna ennél a köszönésnél és a félénk ellenvetésnél a rendőrségen, minden nemzedék szívesen illeti szemrehányással az előtte járó, miközben lehetővé teszi az utána jövőnek, hogy vele tegye meg ugyanezt, persze tudom, hogy voltak, akik ennél többet is tettek, olyanok, akiknek nem volt veszteni valójuk, na és a kevesek, akik sohasem tudják elfogadni a világot olyannak, amilyen, egyedül ez az emberfajta ér valamit, sose tudhatom meg, idesorolhatom-e magamat is... Székely doktor állítólag nagyon sovány volt, amikor a kevés számú túlélővel visszatért, de én már csak mint kövér, de mozgékony embert láttam viszont, ott folytatta, ahol abba hagyta, sőt talán most vetette bele magát a munkába igazán, mondhatni beletemetkezett, morgás nélkül jött ki a leghetetlenebb időben is, ha hívták, öt-hat évvel ezelőtt halt meg, kevés polgárt kísérték ki annyiam szülővárosomban utolsó út-

jára, mint őt, kétségtelenül egy kihalóban lévő embertípus egyik utolsó példányaként távozott, igen kedvelte a malackodást, rendelőjében sokszor trágár szavakat használt, senki se panaszkodott rá emiatt, tudta az öreg, hogy kivel mit engedhet meg magának, sokaknak meg kimondottan tetszett is ez, növelte népszerűségét, különféle történetek keringtek róla, olyanfélék, hogy egyszer valahol szert teti egy amolyan beugratási célokat szolgáló vásári holmira, papírmáséból készült élethű utánzat volt, nem átalloította bevinni a Társadalombiztosító rendelőjébe, amikor a nővér rátalált a sarokban, állítólag még ki is kelt magából, „Nahát ezek a disznó betegek”, mondta volna, majd mikor a lány már a lapát hamuval közeledett: „Hagyja csak, egy orvosnak mindenhez kézzel kell hozzányúlni”. s a holmit az asztalra tette; elkövetett ennél kihívóbb tréfákat is, „Háború és béke orvosi szemmel”, ez volt a címe a népegyetemi előadásának, amit a kultúregyesület rendezésében tartott, magam is ott voltam a szüleimmel, ezúttal sem tagadta meg önmagát, olyanokat mondott, hogy az emberiségnek húsz évre meg kellene tiltani a szaporodást, többen feszengeni kezdtek, szó se volt még a jelenlegi abortusz-kurzusról, azután azt fejtegette, hogy az ember minden gesztusa önzésből fakad, nem valami szívderítő képet kerekített az emberről, Vámosné, a „vértanú özvegye” is érezhette ezt, ezért állt föl elsőnek, amikor a kérdésekre és hozzászólásokra került sor. Nagyon magas és nagyon sovány asszony volt ez a Vámosné, akkor úgy negyven-valahány, férjét a megszállok végezték ki, maga is éveket töltött börtönben vagy táborban, nem tudom, aztán egy kicsit az lett a foglalkozása, hogy a „vértanú özvegye” hangja egy kicsit mindig sírós volt, olyankor is, ha egyáltalán nem állt közel a síráshoz, vagy inkább mindig közel állt hozzá, ilyen volt akkor is, amikor az ellen tiltakozott, hogy Székely doktor az önzést az ember megváltoztathatatlan tulajdonságaként jelölte meg, ekkor állt elő az öreg a dilemmájával: Vámosné képzelje el, hogy van egy halálosan beteg gyermeke, de van egy másik anya is, ugyanolyan beteg gyermekkel, életmentő orvosság viszont csak egyetlen adag. „Ez esetben melyik gyerekek követelné a gyógyszert, asszonyom? Kérem, ne értsen félre, fél adag egy fabatkát sem ér”, kissé gonosz játék volt ez kétségtelenül, s az ellenfél gyenge, „Ha látnám, hogy a másik értékeesebb, a gyógyszert neki engedném át”, mondta végül is kétségbeesésében Vámosné, az öreg doktor lecsapott, „Ha ezt tenné, kiderülne, hogy ön nem normális”, mondta könnyörtelenül, fogalma se volt róla, hogy kivel áll szemben, „Ja?!”, azt hiszem, csak ennyit mondott később, amikor kijöttünk a teremből, és apám megmondta neki, kivel is beszélt; nem tudom, elgondolkozott-e később azon a furcsa véletlen, hogy éppen egy hozzá hasonlóan meghurcolt emberrel került szembe, vagy gondolt-e arra, hogy bizonyos értelemben kétféle humanizmus összecsapása volt ez, az ábrándokba kapaszkodóé, amely képtelen, teljesíthetetlen követelményeket állít az ember elé, és az illúziótlané, amelynek már egyebe sincs efféle cinikus, sarokba szorító dilemmás játéknál. Emlékszem, annak idején nagyon tetszett nekem az öreg fölénye, de ma már valahogy szegény Vámosnéval is együtt tudok érezni, sőt rájövök, hogy ez a képtelen „értékeesebb”, amit persze csakis azért halászott elő, hogy mondjon valamit, bizonyos értelemben az én mániámat is jelenti, én vagyok igazán megkergülve ezzel, ezért nem tudom sokszor éppen a legtermészetesebbnek számító emberi megnyilatkozásokat egyszerűen csak tudomással venni, s találok nehezen

utat olyan magától értetődő dolgokhoz is, mint az öreg Horváthné unokasírató könnyei.

Még akkor is az unokáit emlegette, amikor a szomszédból átjött a testes Börcsökne, aki a multkor kölcsönként ecetet hozta vissza, persze nyilván tudni akarta, ki jött az öregasszonyhoz, rögtön rám ismert, de rég látott, nem nősültem-e meg stb., aztán arról kezdett beszélni, hogy képzeli, ez a Roza, mármint Horváthné, nekem is az unokáimmal sírta tele a fejem, ugyan mit sopánkodik, örülhetne inkább, egyedül azt tehet, amit akar, neki bezzeg alaposan kijutott, itt maradt a nyakán mind a három, a lánya ráhagyta őket, mi mást is tehetett szegény, az a részeges apjuk („már akkor is ilyen volt, tudhassa”) összeállt valami utolsóval, feljűk se néz, hiába, sok a veszűdség azzal a három kölyökkel, egész nap eszik az idegeit, belefárad az ember . . . — Ezt csak most mondod, Julis, mondtam én is ilyet néha, amíg itt voltak — jegyezte meg Horváthné —, mire én: — Na persze, így van ez —, csak hogy szóljak éppen. Egy ideig még arról folyt a szó, hogy milyen sokan elmentek a fiatalok közül, főleg Németországba, ki egyedűl, ki családosan, de a Takácsék (őket is ismertem), azok meg Svédországban vannak, Ausztráliába is ment néhány család, Nyáriék (őket is ismertem) szintén oda készülnek, nagyon rájűtt a népre a mehetnék, pedig . . . szerettem volna belekapaszkodni ebbe a „pedigbe”, helyeselni rá, mondani valami olyat, hogy nem értem, mi jűtt rájuk, csak hát nagyon is értettem, mi a fenét mondhatnék a maradás mellett, valami tehetetlen harag fojtogatott belűlrűl, hirtelen kiittam a maradék pálinkát, a kiskapu úgy csapódott be mögűttem, mint egy koporsűfűdél. Koporsűfűdél? Marhaság, ezt akármelyik dolgozatból kihűznám, képzavar, fiacskám, a koporsű fűdelét nem csapják be, a koporsűt leszűgezik . . .

Itt is egy, ott is egy, amott is . . . Útkűzben számolni kezdtem a bedeszűkűzűtt ablakű házakat.

(Folytatjuk)

költők és versek

a lélek és a test

— Nagy ének és kis ének —
(Intarzia)

TANDORI DEZSŐ

ELSŐ RÉSZ

I.

Akárhogy is, ezt (mit?)
fölebe írhatom: mert

(ezt: „Aki elveszti egészét, meglesi” stb.)
(részeit; kieg.) — mert

MILYEN RÉSZLETES VOLT! mennyivel
RÉSZLETESEBB, hogysem egészt
elveszithette (hettem, ill.:
a férfi szereplő, majd)
volna; ellenkezőleg: Ő,
(nagy kezdőbetűvel) (nem a férfi vagy a női szereplő),
ő veszithetett el hat személyt, ezek
kombinációit, ezek
közül egyet [nagy
kezdőbetűvel volt! bármely
betű (pl. betű) egyébként, csak
meg kell egyeznünk, minek a
(pl. betű) je, nagyra (pl.)
változtathat (pl. változtatható.) Mennyivel
bb
volt, akármiben egyezzünk is meg.

S már most (most már) kiigazítva (részlete se),
most már idegen egészei (ha vannak), most már
elvesztem, meglessem (kiválasztotta
legalább azt az egy személyt? Valamikor
szín-nagybetűvel). Mondta:

emlékszem, mondta (ez megint másik személy),
emlékszem, mondta (még nem a későbbi két
(közöl) e.m. (e.m.)
e.m. = emlékszem, mondta,
e.m. = ez (megint) (másik).

E.m. = ez csakugyan megint másik, nagy
kezdőbetűvel, e. (bármely betű + pont) = ez megint
másik, sajtóhibával. Mondta:
és (és van neki egy egész kollek)
(NEKI egy egész)
(ciója, és: addig csakugyan nagy kezdőbetűvel)
(ma is emlékszem rá! talám: ma is emlékeztet rá!)
volt, amikor (ma is, ma is, amikor)
nem kellett megegyeznem (nünk, nie: válogathatott.), mert
(mindegy, másik személy, fehér
FÉNYE felbontásával) mondta, és én
egyáltalán gondolhattam Nevére. [vagy: bármely
hiányzó szó (vagy bármely*), nagy
kezdőbetűvel.]

* hiányzó szó — — — — (jelölése)
— — — — ből folyt. Eldönthetetlen: rövidítése
volt-e csupán? s nagy kezdőbetűvel
folytatódik a mondat valamiképp
riverrun, past Eve and Adam's: máris
érthetőbbé tettük (tettük + válik): összeadás,
semmi semmivel nem lett
több riverleli részeit,
aki elveszti egészét, megrun: ebből
indultunk ki, később majd sokkal (nagyon is!)
(csak még meg kell előbb egyeznünk: mivé)
bbé

Lábjegyzet hiányzó csillaga; nem vezérel
— se kis, se nagy — kezdőbetűvel (kezdőbetűvel?),
ha ez mondható. (Mondta: tegyük
idézőjelbe: '
,Mondta', — nevet-
séges) — [: mondott egy nevet, tegyük
ba, be, töröljük a ragot
a hangosított változatból, akkor
megkapjuk azt a (?) teret, ahova], de akkor még
mindig a jelel volt csak szó és nem a szóról.

Örzöd
pár töredékét (idézőjelbe, onnan, hogy: „örzöd”)
„örzöd . . . stb.” (a pillanat varázsa elmúlt;
ez volt itt a legfontosabb zárójel), hagyjuk abba —
„idegen egészeit”.

II.

Valamikor, szín-nagybetűvel,
kiválasztotta azt az egy személyt, és erről
mások igazán jobban tudnának mesélni, mint az az —
— máris milyen hosszúra nyúlik. Mások

sokkal inkább (tudnának beszélni), kiválasztotta,
(6 + a kombinációk közül válogatva; áldozunk itt a)
nk itt a + (ld. fentebb)
nak is, itt, ahol a folytatás következhetne.

Áldozunk a fentebb, nakis; hiszen
mivel tettük? az egymásrakövetkezés
(a fogalmak párosítása) által: kiválaszt, elve-
szít (anya-
nyelvünk, legyünk biztosak a
tosak a helyes elválasztásban), áldozunk ritmusával,
ahogy egy áldozat nyomán
eltűnik a szentélyből ritmusával, ahogy egy
állényegített áldozat nyoma
eltűnik a nem tudjuk honnan. Foly-
tathatnánk, eddig elmerészkedtünk, az
elhagyott (fentebb említettük, jelöljük
itt csak többes számát)

k
ben (egyszerűsítsünk: ne jelöljük többes számát,
kezdjük neki megint:)

ben; egyszerűsítünk, leegyszerűsítettü.

k. Ezdhetnénk, folytathatnánk, elég
megismételni csak a, mily meglepő
(„Valamikor, szín-nagybetűivel”) — legalább
olyasvalamire emlékezhetünk, amire csak
(egyszerűsítsünk:) amire nélkülünk, enélkül
nem. Min

(két részt elválasztó számjelölés)
kezdünk gondolkozni, ha
vizontlátjuk? (Eddig kétszer —) Kín min;
a [nevezzük így, kísérleti
személy, tételezzük fel (nem nagy-
betű, leegyszerűsítve) ö-
t (tárgynévmás) — hát nem nevetséges? — őt leegyszerűsítve
a két] kiválasztott, elveszített személy
(ó, ó, beleolvad, nagyon is beleolvad!)
a „valamikor” után
feleslegesnek tart bármely elválasztást,
és (esetleg) a „szín” és a „nagybetűivel” („szín-nagybetűivel”)
közt a kötőjelet.

III.

(az imént ki nem
tett számjelölés; összeadás, semmi semmivel nem lett
több:) de mintha már (itt kezdődik a MÁSODIK
RÉSZ) erről is lett volna szó, igen, erről is volt szó, a
kivételes pillanatok(ról), melyeket (csak épp ezeket)
nem kíméljük (mi v. a többi 5 személy) aztán.
De a — (elhagyja az idézőjelet, valamelyik a hat közül)
— (nem az idézőjelet hagyta el, de ezáltal) —
(épp itt nem folytatható)

ám kezdjük így:

Folytatható. Vagy: folyt. (U.a.) És folytassuk: részletesebb
volt, igen, az előző sor végén lévő szó: hangsúllyal,
az első sor végén lévő szó nem betűjeles kifejezéssel.

MÁSODIK RÉSZ

IV.

Egy pont, mit tesz
egy pont. Folytatható utána
(elhagyták a tengert, a *gyerekkori huzatot*
hazavitték, az iménti se mind idézet). Leejtjük a hangsúlyt,
le (fel) húzzuk az ablakot, igen, búcsúzóul
felhúzzuk az ablakot, kötőjel, pont. Elhagyott (kitett)
idézőjelben (vesszők is pompásan alkalmazhatók): a tenger.
A tenger két ablak idézőjelében. De először
megpillantják. Részletesebb volt, rész
letesebb
volt, de aztán
megpillantották — (épp fordítva!) — (két személyről
van szó). És (ugye, folytatható, ugye, milyen
rettentő részletesen folytatható.)

V.

nt a karsztos hegy mögül, világos nappal volt, órák
száma szerint reggel; de világos volt
már a (az? elő kellene venni a térképet)
(hegyek megnevezése) hegyek között is, ám annak
nem volt semmi köze a tengerhez
(ugye, milyen hosszadalmas? — „részletes”-et mondtunk
az imént — ugye, semmi köze?),
búcsúzóul. Aztán az egész még egynéhányszor
(hacsak nem választnak más útvonalat)
ismétlődik. Hacsak nem választnak új úticélt.

Lenyomkodták nagy nehezen a vonatablakot, meg-
pillantva a tengert. Tulajdonképpen ehhez
a tengernek semmi köze. (Meg kellene állapodni, már mondtuk.)
Kiszálltak (miután átkanyarogtak a karszton),
a hét kastély (ide jöhetne idézőjel) közül
a vonat csak kettőnél (megállt?) állt meg. (Lehet,
hogy két vonat kerülte egymást, az odafelé meg a
visszafelé közlekedő vonat.) Aztán már csak a kikötőlöblöt
kellett (stb., kivételes pillanataikhoz mindennek
semmi köze) megkerülniök (az egész vonatútnak semmi
köze! ez utóbbi kijelentés: túlzás).

VI.

Sós a kékje, a rajzok. Ez végre szó szerint van.
Úgyhogy továbbmehetünk. A *köülések*
kivert fogai a fűtribün dombján
— marhaság; ez egész másutt van, a
(meg kellene nézni a Bp.-térképet)
Csömöri úti pályán, megközelíthető (és elhagyható)
a 44-es villamossal. Illetve:

ott sincsenek (bár: alighanem: vannak)
 kitöredezett, gyepporított köülések, de
 ott beszélgettek (az iménti két személyből itt az egyik
 azonos) (a másik nem) arról, hogy Paul Pennyfeather szülőatyja
 öngyilkossági szándékkal beúszott a tengerbe,
 a parton hagyta ruháit, aztán visszaúszott, és
 felöltvén parton hagyott ruháit (stb., stb.: nyilván) —
 Úgyhogy ezt a passzust itt ne is zárjuk le. Tény viszont, hogy
 a j.-i (jelsai) (kezdődik!) öbölben, ahol fürödtek
 (két személy; akik a karszton át közeledtek a vonatban),
 egy kis temető fala húzódott közvetlenül a tengerpart mellett,
 s látszottak a (ide alkalmas jelző) sírkövek.
 Mármost — tény — (mármost, természetesen) a kövek közt
 itt is fű volt. (Mármost tény: a kövek közt itt is fű volt.)
 De sokszor megtették (úszva) azt a távolságot!
 De sokszor megtették azt a távolságot úszva.

VII.

— És most (és most egy kis párbeszéd), és most, nevelni fogsz,
 megmondhatom: valahányszor beleereszkedtünk a vízbe
 (később elmondja majd — a párbeszéd férfi szereplője —,
 hol s hogyan ereszkedtek bele a vízbe), valahányszor
 leúszunk a temetőkápolnáig, volt bennem mindig egy
 kis (meg kellene keresni a megfelelő jelzőt; volt benne
 — nyilván — „valamiféle”, „egyfajta”) félelem. Nem is tudom,
 mitől. Nem is tudom (ez már a másik — női — szereplő, tehát
 itt kimaradt egy rész a párbeszédből, most a másik — a női —
 szereplő mondja, hogy volt egy bizonyos félelem, volt benne ilyen,
 csak — de lássuk inkább:), szóval nem is tudom,
 (ez már megint a párbeszéd része!) volt bennem mindig
 (volt bennem is mindig — bizonyára) egy bizonyos félelem,
 valahányszor bementünk a vízbe. Nem a cápától — (Nem cápától, jav.)
 (És itt a — férfi — szereplő közbevág:) — De nekem a
 cápától! igenis a (folyt.) — vagy nem is tudom, mitől. De valami
 ilyesféletől. — Nem, nem — (a női) — nekem nem attól, csak valami
 (nem attól, csak valamiképpen; teljes szöveg). Már jó egy évre rá
 beszélgettek ilyenmód (ez már *nem* a párbeszéd része),
 ismételjük csak meg: — De nekem a cápától! igenis attól,
 nem tagadom, féltem, valahányszor csak ... vagy legalábbis:
lenéztem a mélybe, valahányszor ott úszunk el a fölött a nagy
 láda vagy micsoda fölött, és a konzervdobozok
 megcsillantak a vízben (a mélyben; helyesb.). A NŐI HANG: — Nem, nem,
 nekem nem a (nem attól, stb.). Már nem az utazásukról hozott
 C. (Calvert) gin mellett
 üldögéltek (igen, ez itt a helyes szó), hanem a
 (utána kellene gondolni pontosan, miféle ital)
 mellett [bár helyesebb lenne azt mondani:
 egy üveg (ld. fentebb)]. A nagyobbik szobában ültek, és
 visszagondoltak az ott töltött időkre. Egett a gázfűtéses cserépkályha.

VIII.

Az ott töltött idő! a hol! (*Mind, mind sorra*: ez a
 „fűtribün dombja” után következett.) Délelőtt korán
 (későn? milyen részletes) keltek, gyakran nem is
 reggeliztek otthon (legfeljebb: ittak a „fekete borból”),

elhaladtak az asztalosműhely előtt,
keresztül a fasoron, át a piacon (el a buszvégállomás
mellett, ahova megérkeztek), a karnyújtásnyi-széles,
kétfelől kőfalakkal (határolt?)
utcákon a
(sikátorokon a pékbolthoz) (a legutolsó két szó már
zárójelen kívül). Zárójelen kívül megérkeztek a pékbolthoz,
így, utólag.

IX.

Így, utólag (feleslegesnek érzi) nem érezték a halszagot akkor
sem érezték (a vesszőt, máshova kellene tenni az írásjelet) nem
érezték már a halszag írásképet; kis halászfalu volt.
De mondjuk inkább így: Kis
halászfalu volt, mondjuk inkább: egy ugrásnyira volt a
buszvégállomástól a kikötő; a mozi (vagy milyen) ház, mondjuk,
a moziház választotta csak el a kikötőtől
(a — ld. fentebb, az volt egyben a piactér
is, alig egy-két asztal. Szőlőt, fűgét
stb. árultak, nem volt túlságosan délvidéki
(„hely”-nek megfelelő szó), de mondták: jönnek
ide ilyenkor októberben (novemberben? igen, novemberben, csak
szeptember volt, mikor mondták nekik, nem mondhatták: ilyenkor)
pl. Skóciából is;
nem mondhatták: ilyenkor. Szeptemberben
jártak le mindig (ezek megint ők) (kétszer, így kopírozódott
egymásra két
; így választható külön: így nem
választható soha, soha külön, mondhatjuk) — tegyük a
pontot a zárójelen belülre, nem *érdemes* folytatni.
Lássuk, mi van még.

X.

l (fel) húzták az ablakot (NAGYBETŰVEL!); megpróbálta
másodszor is eladni,
megpróbálta másodszor is eladni ezt a trükköt (nevezzük. Tegyük
vesszőt is a pont után; de ez vajon egybekopírozódva nem a
pontosvessző-e?), mintha akkor (hogyan folytatódik; hogy: rövid. szöveg.)
itt pompásan, igen itt
itt pompásan folytatható.
dhattak volna. Csak megfelelőképp kerüljön egy sorba: részletes
már csak azért is, de ne —
lytatható, kimondottan a megérkezéshez találták ki.

(Az előző két sor
közt elmaradt szünet.) A szárazföld után
víziút következett, több
helyen kötöttek ki végül, mint (várták?), a térkép
nem lehetett eléggé részletes. Mindenütt látták (ritkítva; ehhez
ugyanis nekik semmi közük nem volt. Nézték) a kikötőbelieket
(ezt később pontosan meghatározni! Bizonyára
azokról van szó, akik kijönnek a hajóhoz, ők mindenesetre
nem vártak ismerőst, még csak az hiányzott volna!), de a
teraszosan kiképzett barna kőpart (földpart)
on is sokan napoztak (a délutáni napon). A moziház

nak éppen a túlsó felén kötött ki a hajó, mint ahol a busz megáll. A hajó a kikötőben kötött ki.
[Elvlasztó számjegy elmarad; a j.-i (kezdődik) felkiáltó jel elmarad] ,dszer (külön sor elmarad) süti el a régi trükköt, (ő tudja! „ó, ó, beleolvad” stb.) csak épp az (egyébként nem egyszer tegezett) Ő-t írja csupa (ld. fentebb) hanem kimondottan a megérkezéshez illik.

A megérkezés botorkálásaihoz (használjunk ez utóbbi helyet más szót). Bár

egy nap tulajdonképpen kimaradt (ezzel kapcsolatos számítgatásait később megismerhetjük, ld. harmadik „rarájzolás” tervezete, FÜGGELEK), átaludták a (a, az, tulajdonképpen az éjszakát aludták át) — botorkálásaihoz, ahogy a barna földpart (ld. előbb) közegélyén (ezt érdemes:) ahogy a barna földpart közegélyén eljutottak egy darabig, tovább nem.

Alulról kerülték meg a kempinget. Arról volt szó, hátha azidén (így!) más strandot találnak, nem a temető végében lévő világítófényes (értelmetlen!) móló (nem használt, használaton kívüli móló) öblét, azt a derékszöget, melyet a kis móló (képzeljünk egészen kis mólót, világítórónnyal a végében) — a póznára szerelt villogólámpával a végében — (ne képzeljünk valamiféle világítótornyot) amit (ld.) meg a temetőfal alatti gyalogút meredek (esetleg: sziklás) fala bezárt. A sziklákról egyébként (ha idéznék a párbeszédet, megtudhatnánk; nyilván volt ilyen párbeszéd, valakivel, valakikkel; valakinek -- valakiknek — nyilván elmondták, hol ereszkedtek bele a vízbe; megtudhatnánk: a sziklákról ereszkedtek bele a vízbe), tehát a sziklákról pompásan bele lehetett ereszkedni a vízbe. Két kő közt indultak el (gumipapucsban; kék és fehér — kék és fehér! — gumipapucsban(elhisszük, hogy ez nekik roppant , tehát: elhisszük, hogy ez nekik roppant fontos, de — és itt hagyjuk abba),

XI.

nt a (mikor volt ez! mikor!) mögül.
[Telj. szövb.: (de azért fejezzük csak be) mögül. Sőt: kizsárójel nélkül a ritmus kedvéért.]
(Betoldás az előző sorba a „ritmus” után: mikor volt ez! mikor!)
ntak a kemping alatti teraszosan kiképzett földpartot szegélyező kőfal omladékán, elhaladtak — kezükkel támogatva — (itt, ott) , támogatva a kőfalat (egyéb részein), egymás után lépegettek körül köre. [A megérkezés délutánján. A megérkezés (legalább egy sorban) délutánján.]
(Kiválóan) Nem találtak
(alkalmas) alkalmas*

* és most folytatható:
fürdőhelyet, ezért hát megmaradtak
a két év előttinél, rekordjuk is
itt volt: a temetőkápolna
utáni (egyik fa; a „fa” is zárójelbe került, az „egyik”
kívül kell, hogy kerüljön) egyik (nem túlságosan délszaki)
(nem túlságosan délszaki?) fánál (őszintén szólva,
erre nem emlékeztek, de alighanem fenyőnél)
AZ EGYIK NEM TÚLSÁGOSAN (telj. szöveg) DÉLSZAKI FÁNÁL
VOLT A REKORDJUK! (Hangosított változatban: kiabálva; ld.
előbb. Egett).

És most egy (itt se — itt se? — kezdjük még)
egészen egyszerű kijelentés: Megegyezhetnénk (aligha találunk
ilyenkor erre már más vállalkozót, nem is
túlságosan önkényesen — jó vicc! — válogattunk a rendelkezésre álló
6-ból), megegyezhetnénk hát ebben a személyben (t. sz. 1.),
hogy a „Nem úsztak tovább annál a kilógó (?) fenyőágnál”
kijelentés
olyasmit jelöl, mint hogy

(hiányzó sor jelöli a megegyezést) (Pont
megfelelő elhelyezése)

. (= melléklet)

XII.

dító lenne kimondani; pedig: milyen pompás
lehetőségek helyett vállalkoztunk még erre is. Ott tar-
tottunk, hogy
(pékhez). A sükátorokon át. Odabent, a pékboltban. (Ez afféle
— megpróbálja

szer

ni ua. (zt a) (ld. képek jegyzéke). Kiflikkel, (még meleg)
buktákkal, kenyérrrel a pékbolt előtt.

Első nap reggel a (hely ld. az imént). Szőlő

és pékárú eligazgatása a (a még tiszta)

vállra akasztható piros (pir.) szatyorban. Aztán

(már akkor) olajos lett! (Már akkor napolajos lett)

hazatérve a (vagyis)

(hova? rövidítés elhagyása) -féle penzióba, pékárú, szőlő ill. a boltban

— de nem a mozház melletti „büdösboltban”! — vásárolt

holmik kirakosgatása, a strandra — a kis mólóra —

szükséges holmik összekészítése. Reggeli

elkészítése. Mi említendő itt még? Esetleg:

két csomag sópálcika a (egy harmadik bolt a piactéren)

ból. Fagylalt (a kikötőre néző másik kis térről; de ez

többnyire inkább délután, hazatérőben). Ezek a

(kb.: dolgok.)

XIII.

[Az eléggé áldatlan (?) fogsorú férfi szereplő azóta is.

összehasonlítja a piactéri bolt és a

(kb. a) valamikori „városkapu” között

elfogyasztott sópálcikák

ropogós puhaságát az odahaza kapható ugyanilyen idevalósi

(import) sópálcikák (egyszerűen: sópálcikákkal)

sóspálcikákkal, vagyis — némiképp — megmaradtak emlékezetében ezek a (a moziház mellett a kikötő vizét hirtelen megpillantva a nagy kőlapokkal borított kikötő-térre kilépve, elhaladva a Bascia kertje mellett — kerthelyiség —, külső kőfala mellett, elhaladva a másik kertvendéglő, utcavendéglő mellett, az újságárus bódéja mellett, a kiöblösödő kikötőrészben himbálózó halászbánkák ill. más csónakok mellett, a hajdani városkapuban levelezőlapot árul helybeli mellett) ezek a sóspálcikák. Ne, ne forduljunk vissza.

XIV.

junk vissza, hány pompás kezdet ért érdemes lenne; meg különben is: mielőtt — másoktól, hogyne! nem róluk van szó itt most; másoktól hogyne lenne egyre messzebb, amit korábban mondtunk. Ha valaki másnak bármilyen köze is lesz emlékezésük mechanizmusához, ha ezt az emlékezés mechanizmusának nevezzük (a gázfűtéses cserépkályha), bizonyára a (mik?) elhelyezéséhez (az elhelyezéshez), a vessző-, pontok- és zárójelekéhez, melyeket (merő udvariasságból) (melyeket talán) merő — ből) eszközölt a mondatát befejezni eszközölt a (képtelen ra képes) férfi szereplő. *Helyette* majd nem lesz képtelen, sosem volt (ra képes) (például: befejezni) (ni; bármely főnévi igenév végződése), tehát azt mondtuk: nem lesz képtelen majd — ni képes — AZ a nagy ő, még ha más szót is ír már nagy betűvel az imént megnevezett személy, még ha nincs is többé az a nagy eldadogva.

Ennél

rosszabb is volt, rosszabb is lesz; mikor — tengerből kiemelt, sós víztől csöpögő füvekre (a sós, a víztől, a csöpögő: felesleges) kre emlékeztet — mikor a kb. torok táján található (?) ideggócból (?) elindul a tengerifű vagy (bármilyen, nem okvetlenül tengeri) gyökér alakú (írjuk így, alkalmasabban: gyökér-alakú fájdalom) („fájdalom” zárójelen kívül) (és idézőjelen kívül!), amikor tehát elindul lefelé és felfelé ez a (ld. az imént), ez a ld. az imént. Vagyis: lesz jobb és (vagyis lesz jobb és rosszabb) rosszabb. Akkor is mit csinál (és itt most döntenünk kell a személyről) , akkor is mit csinál a férfi szereplő: bemelegy (ha otthon jön rá e „roham” — rohamnak aligha nevezhetjük), (hova), beleereszkedik a fürdőkádba és megnyitja a csapot, hogy kellő zaj legyen, és vár.

HARMADIK RÉSZ

XV.

Belebukott, belebukik —
belebukott (belebukik)
a sós vízbe, vagy gondolhatunk
egyebekre is, amire visszatért, amire már
csak itt, csak ezek után az előzmények
után térhetett vissza, itt milyen jó a
(nem itt, eggyel feljebb) külön sor.
Valamit ez is (nem így értem)
vigasztal, úgy inkább (talán, hogy:) valamit még
itt is lelünk. Hány pompás.
„Hány pompás idézőjel” vagy — (s. nak l. a c.)
— hány pompás. De hiszen ezt már mondtuk.
(Más személy, emlékszem, lehet.)
s akkor még azt is, hogy mit.
(„Mondta”; itt arról volt szó.) (volt szó.)
Valamikor, volt szó valamikor. Kiválaszt;
hogy párosítsuk is valamivel.
Sokkal inkább
kiválasztotta (égett
— ezt is mondtuk már kétszer —, elég
utalás ez arra, hogy jóval később volt. És most így folytathatjuk:)
— Melyikük is, vajon melyikük is
(csak ezt ne mond — bizonytalan személyrag — tuk volna).

XVI.

Ezt így
kellene már [eléggé benne járunk,
mondhatni: közeledünk a temetőkápolnához, annál
sose úsztak beljebb (tulajdonképpen: kijjebb, vissza a
helység felé a villogólámpás mólótól; persze, nappal) (és itt
kár volt elpuszkáznai egy zárójelet)], eléggé benne járunk
ahhoz, hogy már így kezdhessük: Harmadik rész, tizenhat.
Váltakatják egymást a (csak tudni kell,
mik), váltogatják. Bár ez a penzió
utánuk bezárt. Mehettek volna hajnali
félötös (teljes szöveg: a félötös stb.)
hajóval. De délután
néztek visszafelé
— igen, másutt —
a hajóról. (Igaz, másik hajóról.)
De mondták. (:)

XVII.

Visszajönnek (mennek); jönnek, mennek,
pékhez, ki a
mólóra, kikerülnek a döglött (borzot, macskát).
(Az autógarázsban rendszeresített
borkimérés előtt; délután, mikor
hazaigyekeztek, már nem volt
ott, csak a nyoma.) Mindez ilyen egyszerűen elmondható.

A többi csak — csak hogy hányadik nap volt, legfeljebb.
(Számjelölés) napig tartózkodtak (hely megjelölés: pl.:
ott); ez is (egyszerűen elmondható; ez is egyszerűen elmondható).

jességgel hatlan, jességgel (jesen) ható: efféle
ellentétek közt igazán könnyű lenne boldogulni. De hogy
(de hogy *ott voltak?* mondjuk inkább:) ehelyett mi volt.
(Kanyarodjunk másfelé.) A vonat délnek
csak elég későn (ez összefügg; a két sor) kanyarodott délnek
— hajnalodott már, amikor Knint
meg (Knin! mit számít Knin)
látták (éjfél felé közeledvén, a virsli- és törökcsemege-árusok
megrohanták a vonatot, arcukról olvashatták le az eredményt)
(vi szafelé, máskor, a nemzetközi labdar)
— látták. Aztán kezdődött a karsztos. Le
lták az
(ablako) (tárgy)
Ehelyett mi volt. Már az ülőhelyek számozásával
megkezdődött, még a Keletiben (pályaudvar
neve Budapesten). Hagyjuk abba időben az egészet.

XVIII.

Nem szabad kintfelejteni őket
egyik (megkeresendő, miben)
sem [ilyesmire gondolunk: pl. a délután három
órákor szinte szabályszerűen
— igen, órákor indult —
parti (tengeri?) szél]
ben
(rag: néhány sorral korábban; de ezek
nem olyan természetű dolgok, amelyekről csak úgy egyszerűen
elmondható: „ha valamivel előbb, vagy ha valamivel
korábban (később)” — „később”: ezt
ki se merték mondani, később aztán
kimondják és elrontják. Nem szabad,
nem

szabad benne felejteni őket a túlerős
napsütésben, persze, volt
velük épp erre alkalmas napolaj, összekészítve
a strandcsomagot, ezt is belerakták a vállra akasztható
piros szatyorba, melyet — a délelőtti árnyas öbölre
hajló fenyők alatt (pl. az autógarázsban rendszeresített
borkimérés előtt, a kavicsos „délutáni öböl”
mellett, a temetőfal alatt stb.
elhaladva) felváltva vittek.

XIX.

Nem, ezt a lapot nem játssza meg: folytatódik
mondata valamiképp úgyis (itt: más szórend pl.).
Megtehetné: hány pompás
lehetőség (nek van) csúcsa, akkor az övé még mindig csak
egyé (volt; minden egyéb
utána lett. A karsztos hegyek közt kanyargó vonat
ablakán a kora reggeli száraz
napsütésbe kihajló két személy is.)

Kiválasztotta azt az egy személyt —
(sokkal inkább következhetne: következett is)
— mivel tette? (ték? Most már
mindennek a MAGYARÁZATA KÖVETKEZIK — nevetséges! — ha
ez kell; törölhető, hangosítás
nélkül is) — mivel? az egymásra következés
eltűnik a szentélyből ritmusával.
„Merl ami nem a (idézi), az nem a (idézi; kezdet, erre
gondol; már az imént is)”
két, több, mind? (?) — az ablakot, folytatható, utána;
de előbb: megpillantották, búcsúzóul.
Hazavitték, itt tartunk (az iménti se mind idézet),
a hajó kifarolt a kikötőből, oda
busszal lehetett csak eljutni. A víziút
előtt szárazföldi következett. S még mindig, mindig
lehetett volna, nem lehetett
(?) (maradni?) Leejtljük a hangsúlyt, idézőjelben.
Két személyről van szó, nagy nehezen.

XX.

Amikor a tengerparti nagyváros
konfekció-kirakata előtt álltak, a napellenző ponyva
alatt, ott is valami síkátorban, nem gondolhatták,
hogy majd ezt érzik (s alighanem: *visszafelé*
álltak már a konfekció-kirakatnál, tehát az egész tárgyaltan.
Mondták, visszajönnék, ld. FÜGGELÉK). Mondták;
(mondtuk).
Ehhez a tengernek semmi köze. (Ez végre szó szerint van megint:
„hogy be ne fejezzük
soha senkinek a nevét” — a női szereplőről van szó —
„miatta”) „El kell” (és ezt a férfi szereplő mondja)
„felejtetem” (nie), hogy (marhaság, hogy nincsenek
sehol, J.-n voltak, J.-ban — *kezdődik!* Ez ki? ez a tengerifű vagy
gyökér alakú!!! —, leúsztak, hányszor
leúsztak a temetőkápolnáig. Később, érdekes,
mindketten szóba hozták ezt a fürdést), tehát: „hogy nem vagyunk
sehol, s legalább rólad azt kell
hinnem” (legalább róla azt kell hinnie:
ott van) — (most már nem érdemes idézni, megint a
női szereplőről van szó).
(Egyébként az, hogy szóba hozták; csak ott
fürödtek, persze hogy szóba hozták. Továbbá:
Eleven elzárkózásukat megéri (más személyben
írja a férfi szereplő, és ezt
most is megerősíti. Annak ellenére, hogy pl. a hajón
— odafelé — feszült volt köztük a hangulat).
De ennek is az volt csak az oka.

XVI.

Eleven elzárkózásuk minek oka? Az, hogy még így se tudnak eléggé
(ld. fentebb), az az oka. Mindegy,
hol volt a fűtribün. Alig úsztak be. (Az imént
eleven elzárkózásuk; itt örökké

bizonyítékokat várnak egymástól;
 eléggé emésztően eleven.) De többször beúsztak.
 Napjában többször feltápáskodtak fürdőtakarójukról (kék!),
 s beleereszkedtek a vízbe. (A férfi szereplő
 a hajón — odafelé! — gondolt arra, hogy beleugrik.
 Erre nem került sor.) De délutánra (kora délutánra)
 megelegelték; túl nagy volt a meleg, illetve:
 enyhült már, nem volt rá annyira szükség
 (fürdésre szükség), a kora délutáni szélben
 persze nem feledkeztek kint.
 (lutáni szél, megmozgatta a tengert,
 feljük jöttek a hullámok — tőlük el? —, a parti
 — jó vicc! parti! — templom harangkongatása nem
 hallatszott el hozzájuk óránként, de a nap
 állásáról stb.
 (ként kongatott. Olykor egészen váratlanul meghallották.)
 Úgyhogy tulajdonképpen
 többször is fürödhettek volna.

XXII.

Volt egy öböl, ahol majdnem fürödtek.
 Nem a kempingtábor alatti fizetőstrand
 (ott talán meneteles homokfövény is volt)
 — (mondták: meg kell nézni jövőre, harmadszorra,
 ld. FÜGGELÉK) — nem; ez a hajdani városkapu
 után (jóval utána) jött, a fenyőfás
 úttól az első víz felőli lejárónál; de ott csak
 délután volt nap; egyébként: hús folyótorkolatként
 (ellenőrzendő; pontatlan)
 ként csillogtak a sekély víz színe alatt a kavicsok,
 a kavicsszőnyegen egész a kavicsszőnyeg
 végéig be lehetett menni, onnan tovább
 más talaj felett (talajon). De talán (biztosan)
 azért nem ott fürödtek, mert ott nem volt
 alkalmas napoznivaló hely.

NEGYEDIK RÉSZ

XXIII.

Ismeretlenebb mindez
 (legalábbis, amíg nem tudjuk:
 minél, addig annyit
 kell mondanunk):
 bb mindez
 nél. És ehhez eleven
 elzárkózásuknak semmi köze.
 Ismeretlenebb (létezzük fel, mégis)
 a megszakításoknál, zárójeleknél,
 ide-oda helyezgetett (ld.), ismeretlenebb az
 elhagyott, kitett idézőjelek (rag stb.) —
 mert az ezekből adódó (meghatározandó: mit?)

mégiscsak itt ismertük meg. Itt *előszörre*
találkoztunk velük. Rítmusával kiszáll nem tudni, honnan,
rítmusával nem tudni, mi. De rítmusával; de össze-
gyűjthető, számlálható (Elhagyja a nem tudni mit),
— nekik pedig egyetlen
(majd megemlítjük, *mijük*)

XXIII. (folyt.)

nekik pedig egyetlen párbeszédük maradt csak fenn.
Akárhányszor visszapergethető, de
egy párbeszéd csak. Pedig bizonyára beszélgettek
már az elszámozott üléseken
eltöltött éjszakán is, ennek az éjnek a hajnalán az
első átszálláskor, első átszálláshelyükön (bármít
csinálva; leghelyesebb az imént
megkezdett felsorolás visszavonása) — bár bizonyára
több ízben is beszélgettek, szó szerint csak
az az egy párbeszédük maradt ránk
(rájuk; lapozzunk csak vissza, látni fogjuk: a)
ról, ről. És ezzel minden végképp

XXIV.

FÜGGELEK

[Harmadik útjukat már hazafelé
eltervezték. Többször elmondták,
majdhogy le nem írták. Elsősorban:
hálókocsin indulnak, kb. délelőtti
érnek — városnév —
ba, ott töltik a napot, helyesebben:
este kilencig ott maradnak. Este kilenckor
azzal a csak hálókocsikból álló szerelvényvel
utaznak majd tovább a tengerpart felé,
amelyik — a D. expressz — most legutóbb
a szemük láttára hagyta el a pályaudvart,
és a tengerparti nagyvárosba jó néhány
órával korábban érkezett, mint ők.
Akkor elérhetik a délelőtti
hajócsatlakozást, és már délben
J.-ban lehetnek. Miután elhatározták, hogy
több időt töltenek J.-ban is, egyáltalán:
akkorra már szabadabbak lesznek,
több idejük lesz, miután
mindezt elhatározták, megbeszélték, nincs jogunk
feltételezni, hogy meg *ne* fordult volna
bennük, gondolatban, néhány kép
— nem távolodóban immár, távolodóban például
a nagy szigettől, valamelyest már a
part felé *közelebb* eső zsebkendőnyi kis sziget
mellett fel-felugráló delfinektől
(hogy egészen személytelen
dolgot említsünk) —, eszükbe jutott néhány
kép, látták — kételkedhetünk-e benne —

a kikötőben (ahogy a kikötőben), ill. a
teraszosan kiképzett barna partokon (sziklákön),
ill. legalábbis: a napfényben —
ill.: legalábbis, és
mindenképpen odafelé.]
ill.: legalábbis, és
mindenképpen odafelé.

szerelmünk, dolerony

— Jöjjön be, de előbb törölje meg a lábát —

**FEHÉR KÁLMÁN
TOLNAI OTTÓ
DOMONKOS ISTVÁN**

A lélek épségének a jele: az ellenség
Szomorú velejárója, melyet le kell győzni
Szeptemberében valamelyik este
Elválasztva élettől es mindentől
Örökzöld cserjéken és tőzegmohalápokon
Vulkáni kigőzölgésekben
Az élet teljes gátat nem ismerő élésében
Nem így:
„Legyetek szelídek, mint a galambok!”
Nem így:
„Szabadság, melynél fogva az ember nehéz!”
Nem így:
„.....!!!!!!!!!!!!”
Nem így!
Nem így!
Mitől annyit reméltünk: becsapott
Becsapott a természettudományi megismerés
A tett előtti hallgatás
A tett utáni elhallgatás
Végigsimogatja nyelvével
Hogy megtöltse tartalommal
Kik a kéjnéket látogatják
A békés evolúció helyett
Mint a magmás kőzetek
Mint az elveszett ösztönszerű harmónia
Paradicsomkertjének kapuja
Se jobbra
Se balra
Csak előre, előre, előre
Desztilláló oszlopokba és mosótornyokba rakva
A gépkocsik motorjainak alvázán
A megfűrt forrásokon át
Örömtársunk, Dolerony

Szerelmünk
 Védekezésre semmi szükség
 A földalatti életmódhoz alkalmazkodott faj
 Elsőrangú vizelethajtó
 Tömjénes illatok vizében
 Ambra lében
 Helyeselhetnek téged a rendetlen kívánságok
 Az ősember, aki a természetben élt
 A torlódó, akadozó kékes színű hold
 Itt-ott egy libacomb
 Áthangoló hatású
 Energiapocsékoló mozdulatunk
 Ugyancsak az előzetes terv alapján
 Gyors ritmusú egyenletes kis kitérés
 Az ezeréves távlatterv előkészítésében
 Se jobbra
 Se balra
 Sem előre
 Sem hátra
 Függőleges irányú elmozdulásban
 Reagálnak a felsiklási fronthatások
 Jumping Jack
 Shut your jaw
 De megdöbbenő volt
 Sejtelmes ködös és távoli
 A görcsoldók alapanyaga
 A kolduskenyér
 Arisztotelész, továbbá Plinius vagy
 Ásított és szólt: „Guten Morgen!”
 „Jöjjön be, de előbb törölje meg a lábát,
 Mert azt én ki nem bírnam,
 Ha besározná gyönyörű szmirnám!”
 Az alja hófehér, a törzse ében
 Valamit súgnék; — de csak egy üngér
 Feltartott hüvelykujj, a kéz ökölbe
 A magunkét megtalálni a tucatban
 A törvény útján
 Segélymenetben
 Egy alsószoknyáért cserébe
 Amíg itt körmöket tépnek
 Kortyonként, néha eredeti hófokon
 Nagyon ritka vendég vagyok
 Akaratcsíra, akiben csak a gondos ápolás
 A rács
 Az elkülönülés jele
 Zárda, börtön —
 Előnye az iszappakolás
 Minden erő kiárasztása másokra
 Akaratcsíra, melyből a gondos ápolás
 Láncreakcióban érvényesül
 Az ötvenhatodik évben
 Ein Traktor und ein grosser Pflug
 Bőr alá juttatva
 Ha az eszközök nem volnának kéznél
 Hölgye másnap nem jelenne meg
 Pénteken, szombaton és vasárnap
 Nemsokára engedni fog ostromának

Hogy a titkos birodalomba eljusson
 Mint a jellemes keresztény kemény
 Szívesen dörzsöli a testét
 Megbolygatott egyensúlyt ismét
 Merev állapotba
 A nő kétféleképpen szerezhethet pénzt
 Keze és ujjai átnedvesednek
 De most már mondd meg
 Mi van
 Give me a light, please!
 „Ez az íz ízelt el az ízt!”
 Belcegezni ebbe a gondolatba
 Látástól vakulásig
 Pályamerényletnek minősülve
 Mint a készség
 Mint a kötelesség
 Az állandó, a könnyű
 Üres beszéd. Ha például ábövgő
 Bűnében közreműködik ábecédé
 Idegen bűnnel
 Még ott is, ahol a mennyország
 Lassan járj, tovább érsz! avagy TI
 Az egészséges köröm hajlékony TÁ
 Ti-ti-tá tátiti tá tá tá
 Ti
 Ti
 Ti
 Nem a hit, hanem a hitetlenség
 Mint merőben belső, s ha általa vétkes
 Extravaganciánk is . . . A Holdtól függ
 Vagy: Kétszer kettő-négy
 Érdemrend és érdemérem
 Lány körmök a szervezet csontjain
 Kemény körmök a nagy tervekre
 Tökéletesíthetők, Pl. a hegedülés egészen
 Békés leszerelés
 Kénes és radioaktív
 Féreghajtó
 Legyen az ember, állat, növény, virág
 Nem böjtszegő (liquidum non frangit jejunium)
 Aki elhatározza, hogy hazudik vagy lop
 Legyen az ember
 Általában Szociális Missziótársulat
 Amikor az ajtón kopognak
 Nem kell félni:
 „Én vagyok itt, a manikűr néni!”
 Aki tegnap a korzón oly mélyen köszönt
 Jön
 Jön
 A szilárd kéreg kialakulása óta
 Zenta, Bácsstopolya, Becse, Ada, Mohol, Csóka
 Bácsföldvár, Péterréve, Kishegyes, Moravica
 Ruma, Sid, Indija, Pećinci, Belgrád, Stara Pazova
 Ürög, Mačvanska Mitrovica, Erdővég
 Újvidék, Szabadság tér 7.
 Nincs még biztosíték arról, hogy fogja
 Az egykori dudacserép

Továbbá a kubikusok, pallérok, sártaposók
 Telefonszám 01-011-56-007
 Kicsiben és nagyban: „Boldog érdekházasság!”
 Ebből sértődés lett és amint kés
 Az kés
 Velük való kézfogás nem esik jól és
 Erre a tárgyra is vonatkozik néhány szentencia
 Bánat, imádság, alamizsna
 Elbocsátásnál enyhébb fegyelmi szentelmény
 Javító-nevelő célt szolgáló büntetés
 A négyszög: a célt szívósan követi
 Little brooklet running
 Running to the stream
 Making pretty music
 While I lie and dream
 Mérete csak 0,00000000000000000000000000000001
 Lehet
 Csak olyan álom, amely rendkívül könnyű
 És jól szigetel
 Már festve és égetve van
 Külön megmunkálása nem is szükséges
 Az ilyen építkezés nálunk egyre nagyobb
 Teret hódít
 A konzorcium már alig tud eleget tenni
 Hogy megakadályozza az ondószálak behatolását
 Mert nem manikűrözték ki eléggé
 A látást és a teljes belátást
 A könnyelmű fickók
 Itt azonban aljas gazemberek
 Mint amilyen például Richelieu herceg
 A fölrt hivatalos intézményében (nem taps)
 Elveik szilárdak és tiszták
 Gyulladási termékek és izzadmányok
 Szerelmünk, Dolerony
 Örömtársunk
 A fülünkbe súgja: „Ha féltek,
 Legbiztonságosabb a coitus interruptus.”
 A kopptatás hatására az ún. tartályos óvszerek
 Állítottak fajok, nemzetek késhegyig
 Lánc
 Lánc
 Eszterlánc
 Célja a nyomor egyetemes enyhítése
 Álmában megöleli és megcsókolja
 De nem viszonozza az ölelését
 Mélyen alszik a föld alatt
 Aki szereti a társas összejöveteleket
 Várt és népének az lesz
 Hogy megkapaszkodhassék, ha megijed
 Ebbe az egy névbe
 Dolerony
 A hóhatár felett a csúcs közelében
 Az ipar minden ágában és a mezőgazdaságban
 Ahol a gördülő és rögzített kör sugara
 Ir rá jelentős körömnnyomokat
 Imre, Jancsi, Pista
 Pista, Pista, Pista

Pista, išta, šta
Lábasfejű nemzetség
Többnyire eleveneketszülők
Aki már hozzászoktak a nemi viszonyokhoz
És származékaiknak csoportja
Némely király, aki résztvevő megértéssel van
Tchet, tehát értünk nem felelős: de igenis
Akkor az finom illatú legyen
Don Liddu! Don Liddu!
Och jag gömde mig i gräset
Jelentést tenni és jóváhagyást kérni
Kutyát, lovat, a legelő jószágot
Gazdasági életünk megzavarása céljából
Cigányasszonyok háznak vele és
Nehezebb atommagokká egyesülnek
Melyről Krisztus Urunk azt mondja:
E Befolyásos-vonalak közül az egyik
Mint a középkorban a kolduló szerzetek
Akár szeretnek
Akár közönyösek
Hajlamunk van a büntudatra
S az észre közvetlenül rákenjük
A középső ujjunk hegyével
IK
IK
ETA
PETA
KONZORA
Időtartama 3 hét
„Madre mia, se voi mi farete avare
Il falcone di Federigo”
Fonálszerű elől-hátul hegyesedő
Ha a mellen mind az öt köröm
Ha valaki utazás előtt
Ha lehetséges csatangoljon
Ha valamely szolgálólány nővé serdül
Ha az esetleg szerelemről mesél
„Dobro jutro!”
A jutro nema više
Milyen időtartam alatt
Ha klasszikus fekvőhelyzetben
A megholt hozzátartozóinak kötelessége
Fel!
Fel!
Támaszd fel!
Hisz elveszítem életem egyetlen szabad ölelését
Szellemfényektől ékes tavát
Az elnémult nádasokat
Razsán
Kér
Agárd
Idézz hét násszal
Hét áldozattal
Amíg a föld megállását járja
S magános útján egy kör
Ezerszer, milliószor, milliárdszor
Még saját fényében ég

A sűrű emberpép
 Vérgőz cseppekbe kondenzálódva
 Hatalmas fűhullám tetején
 Keringő forró ősz
 Az örvény halványlila tajtékján
 A síkban
 Fehérje hegyek és proteinmolekulák
 Szénkötődései
 Emberek
 Evés, Ivás, Gyilkosság
 Nemi kicsapongások idővesztés nélkül
 A rendszer
 Egy egyenes egy pontjának helyzetét jellemzik
 De szenvedélye folytán valami baj éri
 1 év alatt újabb fegyelmi
 Ezüstvérvész:
 Az állandó és igen meleg szív
 Az Egyetlen Hal
 Amely hanggal is támadásra ingerelhető
 Amely hallgatással is
 Ráparancsol az észre: „Higgy!”
 De testünk titkos részein
 Ást és tapasztalatot kíván. Ha szakasz
 Kihallgatás után a vizsgálat
 Besorolás kivételével, amely egyúttal
 Bélyeget, jelleget ad neki
 Legnagyobb, sőt Az Egyedüli Igazi Rossz. Mert
 Már a felénknyúlásban is sértő
 : az Istennek, ami az Istené és a császárnak
 Szolgálati mulasztás, rossz munkamódszer
 Fejlesztése szempontjából is Nagy Jelen
 Melegítő Palack
 Kkal Vessebb, miért is Ozottabb
 Pozitív Ionok
 Szó szoros értelmében vett kísértéseit
 Elhírelték „Fekete Mágiának”
 A sirályokat a tenger varjainak
 Mert lényük és valójuk Pá felett
 A varjakéval egybevág
 Kár
 Egységes csoportot alkotnak
 Alig csókányi nagyok
 A legnagyobbak ellenben sasok
 Kár
 Ott ahol a Tisza Duna nem fagy be
 Ott csapvabukva is
 Kár
 A földön rátartósan, délcegen, vagy helyesebben
 Kekeke/Kekeke/Kekeke
 Nem/megyünk/mi/innen/el
 Kekeke Kekeke Kekeke
 Kár
 Mert lényük és valójuk Pá felett
 A varjakéval egybevág
 Lekvár. Lét. Pongyola helyeslés.
 Elrámol. Igekötő. Közkatona. Kritizál.
 Rengetegszer. Akta. Becézett Erika. Mén, szerbhorvátul.

Mázolja. Azonos mássalhangzók. Szovjetunióbeli
 Hegység. Az ős... Ády Endre versének címe.
 Szláv fejedelem. Házi szárnyas. Ételizekítő.
 A világ legnagyobb félszigetének lakói.
 Álom, szerbhorvátul.
 Hegyek közé zárt völgy.
 Skálahang
 Doremi
 Faszola
 Szido
 Doszilaszolfamiredo
 Elbírálja, és ha laposnak találja
 Wir haben unser Land immer gut
 Most is mint az ordító oroszlán körüljárjuk
 Most is mint az ordító oroszlán körüljárjuk
 Most is mint az ordító oroszlán körüljárjuk
 Tölgykoszorút fűzünk, bár gyenge kezekkel
 Ebben tehát az utolsó szó
 Az, ami még nem hangzott el
 A speciális relativitáselmélet minden következményeivel
 Az elméletek gravitációs erőtereiben
 A csikló ingerhatásain kívül
 Hátsó oldalfekvésben
 Az euklideszi geometria lényeges vonásában
 A méretarányos idomok sub specie 25¹/₂ cm.
 A síkbeli
 A térbeli hasonfekvésben
 A külszolgálati vezető egyénileg
 A balesetek tanulságos ismertetésével
 A dolgozók minden esetben
 Meghaladó fényes temetés
 Helyéről, a baleset mérvéről
 Elkövetett kötelességszegés esetén
 Amikor a nő körömnymokat lát
 Esetben a rendőrhatalóságot azonnal
 Esetben a rendőrhatalóságot mérvéről
 A pálya szabaddá tételéhez
 Párizsi szivacs vagy selyempapír-golyócskák
 30 percen belül a fűtőházban biztosan
 Laetitia perfectio est
 Döntheti; a társadalmat pedig megfosztja
 Holott az érzések még élnek
 Az emberben egyforma számmal
 A kombinált pesszárriumok
 Ekkor jut szóhoz az absztrakt gondolat
 Anaximandrosz és félelmetes apelronja, a határtalan
 AS
 IS
 OS
 US
 INTA
 U
 U
 Mosakodhatunk az ördögnek és szolgáltnak
 ANT
 INT
 ONT

AT

IT

OT

Látni és hallani muszáj

Laboranta homo

Leginta knabo

Parolanta knabino

Anaximandrosz és félelmetes apeironja, a határtalan

Megvert fiú

Adott könyv

Tanulandó lecke

A balszélsőtől a jobbszélsőig

A jobbszélsőtől a balszélsőig

Az égetés semmivel sem esztétikusabb

Hogy az álomból valóság legyen

Maitresse

Copyright in all countries

Maitresse

Vajon ennyiből állna csak az akvarisztika

A gyakorlat teszi mesterré a masszört

A darukocsit és ezek szoros tartozékát

A virágokat kinyílásukkor, a gyümölcs

Jegyzőkönyvbe fel nem vett vallomását

Erejét. S fogékonná teszik a halálos

Rendszeres önmegtágadások. Fejlesztik

Ége útján az iszabpól bizonyos any

Az új keleti területek részben igen

Jaj!

Mostanában sokat takarítok

Ne!

Füstike. Szákszorszép. Fokhagyma

Van. Az halálba visz. Ezért sekély és egész

A bűn csak akkor jön létre, ha

Kétezer méterig nem érzi. Nem

A testi jólét jobban érdekli, mint a

Tetőfoka a bölcsesség: Bölcs az, aki

Határozat még hatályban lévő

Ok nélkül megcsonkítja önmagát, hogy

Pörköldjön a hús a tűzben

A világ valamely helyén, egymás közelében

A bocsánatos bűn is

Szembehelyezkedés

Hullaszállítás és Krematóriumok Füstje

Szabálytalan vagy meg nem engedett

Apai vagy anyai ágon

Bizonyos simulékony nehézség a jele

Ránehezedik átöksúlya

Színe rózsaszínű, szelíden boltozatos

Állás nélkül, szabad farkasként él

Magányos helyeken találkozik vele

A szándékos gyilkosság

A szegénység

A hosszúkás és nagy körmök

„Ha szemed megbotránkoztat téged, vájjad ki azt

És vedd el magadtól!”

Mert minden, minden, minden

Minden, ami történik az idő szerint rendeződik

Egymás után sorba
 Az események egyértelmű időrendjébe illeszkednek be
 Az arcot felépítő arcnívóanyagokba:
 Esőcseppek és Hópelyhek kavarnak
 Kód húzódik
 Gőz és Füst tör föl a Levegőbe
 Vizesés zuhog
 Patak
 Folyó
 Folyam rohan
 A Tenger Hullámai ostromolják a Partot
 Kőár
 És Lavina zúdul
 Egyéb emberkéz alkotta dolgok
 A Könnyűek Lent
 A Nehezek Fent
 És Mindezek Fölött Örökös Útját Járja A Nap
 A temetők és sírok elhelyezésében
 Örökös Útját Járja A Nap
 Az arcokat felépítő arcnívóanyagokban
 Örökös Útját Járja A Nap
 „Ha szemed megbotránkoztat téged, vágjad ki azt
 És vedd el magadtól!”
 Mert a bocsánatos bűn is szembehelyezkedés
 És Mindezek Fölött Örökös Útján A Nap
 Jawohl sagte der Schakal... Schakal... Schakal... Schakal...
 Miképp lehet épelméjű Az Ember
 A Meleg-Száraz
 A Meleg-Nedves
 A Hideg-Száraz
 A Hideg-Nedves
 A Hideg-Meleg
 A Meleg-Hideg
 A Meleg-Meleg
 A Hideg-Hideg
 A MelegSzárazHidegNedves Életben Múlhatatlan Élet
 Íme, látni való!!!
 Látni való, hogy vétkezhet a szabad akarat
 Ahol a lakosság táplálkozása szegényes
 Mindenki tudja és ennek dacára
 Mellette megy el és felsőtestével hozzáér
 Hátukra fektetve is felpattannak
 Mert a sokkal esztétikusabb dolog, a tiszta tűz
 A félig tükröző véglapon kilépő sötétvörös
 Nem fél semmitől, csak a büntől
 Életben múlhatatlan élet
 Többnyire bütykös, belül üreges szalmaszál
 Korhadt Fák, Virágok, Fűvek
 Meghajtott tengelyekhez erősítve
 Életben múlhatatlan élet
 Gonosz Lelkek s különösen azok Fejedelme
 Ellen jól bevált a kutyabengekéreg
 Köptető
 Az izlandi zuzmó
 Illatos ibo
 Van azonban olyan is
 Szárnyaik nagyok. Éjjeli fajok

Felhasználhatók fűtésre. Hűtésre
 Az egyesítő kölcsönös vágy
 Galád hálátlanság
 Athágásuk tehát élet elleni merénylet. A
 Későbbi fejlődés folyamán szükségük lehet
 Vadászásban, automobilozásban, léghajózásban
 Ényesség
 Ezt köti lelkünkre i.e. a XX. sz.
 Vagy hogy nem szabad megtenni
 A fölösleges fényűzést, egyszerű étkezést
 Hogy a jobboldali határérték létezik:
 The Dog loved his Master
 The Master loved his Dog
 Változatos alakú. Piros színű. Húsos. Leveses
 Magasabb rendű. Szervezetek számára nélkülözhetetlen
 O négyszöget mutat: az élet harca
 Dom la benen pa ryggen och flydde
 Nem lehet bejelenteni, azonban
 Ha a felfedezéstől retteg
 Vagy azok véreirei között közvetlen kapcsolat létesülne
 (Platon, Strabo Egyiptomba)
 Mindezt használják katalizátorként
 Itt a vezérlőrácstól
 Ott a vezérlőrácstól
 Azután a magányosság lelki tényét
 A Nyelv Fehér Lepedékét
 Mert a történelem szentségén kívül is
 Minden bűn kiindulópontja egy
 A meztelen ember előbb mossa meg
 A mozdonyfelügyelői irodában
 Az ösztönös vágyakat. (Férfias elem)
 Ha mindez nem használ, érvénybe lép
 A manifesztumban kifejezett gond
 A homlokra. A szemre. A két orcára
 Húseledelszámba megy ti. a melegvérűek
 A forradalom biztonságát veszélyeztetik
 És szagos müge. És ánizs. És orvosi pemetefű.
 Úrdők alapjában még erősebb vérbős
 Ellenromlás, az utóbbinak nemzetromlás
 Vagushatásként jelentkezhetik a
 A föld tengelye körüli forgás következtében
 S ez előbb vagy utóbb kérérlhetetlenül
 Visszatér kiindulásunk helyére, ahol
 Megismeritek az igazságot, és az igazság
 Kólika
 Cickafarok
 Gyömbérgyökér
 A patikus erre azt mondta: kocka
 Az egész világon megtalálható
 Rothadó anyagokból él
 A belülről való élet hatalmas és egyszeri
 Ami ti. abban áll, hogy mint minden
 Vakmerően szembehelyezkedik
 Egyénisége alapján
 Ampullából a fecskendőbe felszívják
 Aztán nyolc műveletet visz végbe
 Miközben ajkát megvetően biggyeszti és toporzékol

Nemi vágyait kellőképpen kielégíti
A költemény belülről
Az égbekiáltó bűnök között
Közé tartozik
Lékony. Kemény. Ruganyos. Törék
Majd a hold felé tekintve
Luna cara, luna bella
Alacsony fokszerű polinom
Betyárromantika az, mely hősiességet lát
A jó és a rossz különválasztásában
A láncszerűen egymásba kapcsolódó gének
Pirossá válnak
Sustine et abstine
De az ész ilyenkor nem tudja belátni
Is sok a kis ion, is kevés a nagy Ion
Az élet első öt esztendejében
Az első tíz
Az első húsz
Az első harminckettő
Után
Első
Sustine et abstine
Ó!
Szerelmünk, Dolerony
Te
Virágállat rajtélése Rákon
Tál Mes Iknes
Loha Inris
Djam Szgof Tto
Kaptáció útján szállj el
Röpülj Lélekpapírmadár
Mi is
Elmegyünk
Tő-le-tek-vá-ro-sok
Hat-sze-münk-köny-nye-zik
Some-girls-who-never-been
Embernééééélkül
Hosszú út vár reánk
Integet majd nekünk jó Anyánk
Sustine et abstine
A pogány ókorban
Ó
Szerelmünk, Dolerony
Te
Virágállat rajtélése Rákon
S megcsókolsz százszor
Majd egy szál ibolyát
De az ész ilyenkor nem tudja belátni
Ilyenkor nem tudja belátni
Nem tudja
Az élet utolsó öt esztendejében
Az utolsó tíz
Az utolsó húsz
Az utolsó harminckettő
Után
Kibukkan az Idők Méhéből
A fiatal munkásméh

Ez néhány milliméter hosszú rubinkristályrúd
S nem eteti állandóan ugyanazt az álcát
Hanem egyidejűleg többet etet
Úgy tesz, hogy lássuk testének formáit
Megengedi, hogy férfi szerepét játsszák
Ekként kell a hatást is elképzeln
Ask for a lady's hand
Gondolatnak avagy vágnak
A nemrég nősült férfiaknak
Mári néni imájának, akit ott láttam
Fogával. Végigharapdálja. Annak. Oldalait.
A léghő megfagyott gázai
A szegények részéről. A jobb osztályokat éri
Azonos elbírálás alá esnek
Az ásványvizek
Úröm és Benedekfű. Vértisztítás
Majd a harmadikat kívánja
Akik női ruhát viselnek
Fogas süllő. Tőponty. Botos különbe
Borbolya. Rebarbara. És kökény se
Meszesedés. Árvácska. Vöröshagyma
Ugyan ki a lélekből, de a könnye
Kísérletek bizonyították, hogy a
A miniszter változtathatja meg az
Alá vont dolgozónak, mind
Még bomlik. Ereje és lendülete. Megrokkann
Törzsüket járás közben függőlegesen tartják
S ama vágnak ad kifejezést
Hogy a kivonatolt römlakkot előbb le kell mosni
Ak azt, amit sorsunknak nevezünk
Esetleg kiülnek a palota erkélyére
Kinek a szobra ez itten?, kérdezte a császár
A közlekedési és postaügyi minisztert
És ismét a tolmácsoló csiamkája útján kapta meg a választ
Azt én voltaképpen meg nem mondhatom, mert
Semminemüképpen nem tudom
De a nagy csillagvizsgáló-torony igazgatója
Fejlődésmentének egyes szakaszai nedvességhez kötöttek
Örök kárhozát, mely második halál
Megszegése. Bűn. Tehát. Az. Követ.
Üzemzavarokat támaszt
Közegészséget. S végül tetszhalál
Pöstyén és Trencsénteplic
Mennyire viseli ezt el?
Hogy a szegénynek nemcsak kenyérre
Szervezetükben. Minőségi változások. Mennek
Einen Mann im Mond gibt es nicht!
A tervekészítéshez szorosán
Szűznemzés. Lárvanemzés
Kis mennyiségben más elemeket is tartalmaz
Lehetetlen dolog, hogy a kő meg
Szándékosan keresi a halált. Az élethez valót
A viszonylag kis vastagságú fedőréteg
Nyeresség az egyik veszteség a másik
Vízmentes állapotban halványsárga
Lényegileg két elektród
Maga az elnevezés

E tartományban olyan hegyek, a
Melyeknek csúcsa éjszaka világít
Mindezt a körülményekhez képest
Meglegye. Ha nem nagyon hosszú
Nem szentesíti a bűnös eszközt. Ha valaki
Szaporodáskor nagy csoportokba verődik
Az emberben megvan ugyan e képesség
Ezeket részben fel lehet használni
Végrehajtásától eltekinthet

A visszatartott

Mr. Kenton is

He travels

Folyton ellene van és soha békében nem

Csak díszesen öltözve és felcicomázva

Felfüggesztheti állásától azt

Pl. félálomban vagy említésre

Úgyhogy élete forog kockán

Kényszerű önfegyelem súlya alatt áll

A csikófark, mályva, pacsirtafű

Nélkül is olyan beszámítás alá esik

Holtak tisztelete

Vágányrésznek felszabadítása

Vágy helyek pl. egy rossz könyv

Jag tycker och jag tänker

Így végződik az egyesülés

Nyilvánulásai az ételben, italban

Miatt külön névvel szokás kiemelni. Ilyen

Ne vigyük a napi piszkot

O vastag iszaptömeg, nyomasztó súly

Addig él, amíg a központi hatalom

Án mindenki ujj körme is

Őszi szállítások végrehajtására mozgósítják

Vésnek kétes érdemű eredményt

Folynak: a) A magában közömbös cselek

b) Holtak tetemeinek tisztelete

c) Az okság

d) Ez a fajta élet

e) Vágy gerjesztésére akár egyszerre minden

f) Szintúgy az öregség és bolondság

g) A gazdag főurak és

h) Álcázott kártevés, merénylet, szabotázs, támadás

Behatolása a kocsonyás burokba

Jó lesz, vagy ha nem, akkor tejecskéjét megissza

Bosszúvágy ébred benne. Ezek

Nyákdoldó és Vérképző

A felnőttek olyan anyagi íze

Szorosan illeszkednek egymáshoz

Macher, majd a híres wörishofeni pp

Szárazra kerülését okozzák

The country was beautiful, it was

Öldekekkel való kezelés

Különböző méretekben

És saját tökéletességeit túlzottan látja

Vagy a Cicomás úrnő, aki az

Und wer arbeit mit der Hand

Az tágítja és puffasztja

Egyik keze hódolattal, a másik meg
 Fürdetők és kezegetők lesznek
 Nagyobb harmadik oldal
 Egyszer, amit a lelkiismeret parancsol
 Vagyunk képesek
 Vétkezhetünk, még. Abüb rabsága alatt
 Aki a főétkezésen kívül is eszik
 Helyesen Goethe. Az erkölcsi szabadságot
 Változást idéz elő sebességében
 Jawohl, sagte der Schakal
 „Járj végére a dolognak! Keress”
 A megfelelő kemencében
 A felelősségre vont dolgozót
 Ott állítják elő
 Főbún neve alatt ismereteselek
 Kenőcsök, sósborszesz, kevélység stb. alakjában
 Halálössá válik, ha valaki halálosnak
 Ūröm. Édes páfrány. Vidrafű. Fecske
 Testünk rendetlen hajlamai. Az eredeti
 Magános helyeken lehajol minden ember
 A földig
 Gyógyföld
 Mesterséges eszközök
 Alapeszközök. Gyökerek vagy gyümölcsök
 S előzőleg felfűtött kamrapárba vezetik
 Akkor folyamodják közvetítők segítségéhez
 Szerelmünk is, Dolerony
 Vajon kellemesebb-e élve elégettetni vagy
 Ovaj momenat je od velikog značaja
 Csillag a köröm közelében: folyton
 Mesterségüket titkon űzik
 Kötelességet szeg meg, vagy súlyos
 Súlytalan kötelesség, vagy nem
 Másik üzenetet küld hozzá
 Assisi Szent Ferenc, főként Szűz Mária
 Más-más információt von maga után
 Van megoldása
 Szénavirágból áll. Ezt használjuk fel
 May I ask what it is?
 Gázságos Bíró, ott már hinni fog
 Őt kiuzsorázó idegenek között
 Bizonyos különleges nyomok
 A polgári ebédlő falain
 Kötelesség. Hallani. A. Törvény. Szavát
 Ūgyes közvetítőnőhöz kell folyamodni
 Következő magatartást kell tanúsítanunk
 Száraz kéz: száraz lelkülettel
 Erőfeszítésre serkenti annak érdekében
 Az okosság, mely arra képesít, hogy
 A pályafelzabadítási munkálat
 Különböző eredetű szerves törmelék
 Ilyenkor bűnöző, elmebetegek, hisz
 Lerögzíti a dolgozó kötelességeit
 Hez — ez történelmi tény. Akkora
 Alamizsnát, hogy megnyerje bűntárs
 Enyekért. Hanyatló korunk eszméi

Bizonyos politikai műveleteket
A síneken pályavétségnek minősülnek
BC uralkodóvá váló felfogás, hogy a
Munkájuk nem tudta megmozdítani
Inkább hallgatni kezdi a jóra való
Félkékalmárok. Vásári kikiáltók
Speciális esetenként magában
Át szárazon, borogatások alakjában
Vagy járművek ellen
Leöntjük. Leforrázzuk. Átszűrjük
A tiszta forrásokat is AK INKE néven
Almafából készült csövön hangoljuk
Irányítjuk az ókor szikláinak
Szeptemberében valamelyik este
Az élet teljes gátat nem ismerő élésében
Szerelmünk, Dolerony
Örömtársunk
Te Virágállat rajtélése Rákon

jelenlétek

DUŠAN MATIĆ

... Is faisait le plus beau temps du monde... Dis-moi, Jeanine, peut-on mourir?...
Elle m'a regardé sans bonté.

- Pourquoi dis-tu cela?
- Je ne sais pas... Est-ce que tu y crois?
- A la mort? Non...
- Non, n'est-ce pas?...

Louis Guilloux: Le Jeu de Patience

A FÖLD (levéltöredék)

„...A minap korán keltem, s reggelire átmentem a barátnőmhöz. A villa, ahol T lakik, kiserdőben van a város peremén. Kiálltam az erkélyre, ahonnan rálátni a távoli kertekre: virágba borult fák, habzó orgonabokrok, duzzadók, mint a tavaszi vizek. Áradt a föld szaga. Talán most éreztem először, mióta eszemet tudom, a földnek ezt a bódító illatát az orgonáéval, melynek fürtjei színét távolabb már alig lehetett megkülönböztetni az égbolt kékjétől. A napsugarat mintha finom ködpára szűrte volna a frissen ásott földre meg a fűben bozsgó apró kis bogarakra. Ezt az édes, bódító, meghitt illatot most mondhatatlanul, mint még soha, a magaménak éreztem. Vajh melyik földet szerettem én úgy? Hiszen soha egy darabkát sem vallhattam magaménak. Hol? melyik életben?... Ah, Zlataron!... Zlatar, Korčula! Igen, a földnek, víznek és verőfénynek ez a reggeli illata Zlatarral és Korčulával, a sziget harmatos fűvével, tengeri azúrral, a kora reggel már áthevült föld illatával üzent ily töményen, és ugyanazzal a lilás ködpárával, ami ott lebegett a tengersík és a zlatari fenyvesek fölött. Elsírtam magam. Oly boldognak és szomorúnak éreztem magam egyszerre, amint túlcsoordult bennem a vágyakozás. Hát lehet így szeretni a földet? — ilyen kétségbeesetten — a föld illatát, a levegőt, a napsugarat, az orgonaillatot? A föld és orgona egybeolvadt illata. A föld lehelete és az orgona illata. Enyhe csendes reggel. Se madár, se hang. Zajtalan percek. Csak illat, a frissen ásott föld bódító illata, a rügyeké és sarjadásé, a növények

életre ébredéséé, és ajkamon a nap lehelete. Mellkasom szűk volt e gyönyörűség belélegzéséhez. Sírdogáltam. Csendesen, mint amilyen csendes volt minden azon a reggelen körülöttem. A kettőnk reggeleire emlékeztem, találkozásainkra a természettel. De... csak a vágyakozást szította bennem: ó, ha most mellettem lehetnél és elmondhatnám, mit éreztem ezekben a pillanatokban, és mesélhetnék neked ezekről a kinyílt orgonákról, amik nemcsak kinyílt orgonák a kettőnk viszonylatában... Beszélnek neked a földről, bódító illatáról, amely még soha ilyen fájón nem hatolt a lelkemig. Hiszen a földnek ezért az illatáért, a földért emberek ölték egymást. És én csak azon a reggelen döböntem rá erre. És egyszeriben megvilágosodott bennem minden azon a reggelen, abban a bódító illatban, amikor a napsugártól és ködpáratól ittas föld olyan önfeledten lélegzett és illatozott, hogy mellkasom elszorult e pazarlás befogadására, s képtelen volt úgy élvezni azt az illatot, hogy végül is az áraszson el minden lelket, az öntsön el minden érzelmet, az egyengessen minden utat. Föld."

HOLNAP

Itt, ahol környörtelenül vagyunk a halál mézskötőmbjei
hogy itt töppedjek, s töpörödött kézzel tartóztatnám
ideig-óráig
az éjszakának ezt a bolond hamuját, a hazugságnak
ezt az édes hímporát
a vér, az idő cseppjeit
meg a haragos szélét?

Minden szó szialagtit a torkomban
hörögtet, fojtogat valamennyi
az eget elmosta a szél
az öröklét fölényes mosolya ha vár
hogyan őrizzem meg a mulandóságnak ezt a kiégett moháját
szívünknek ezt a szívét
e fennsíkon, hol élet és csend egybetorkoll

Meleg a meleg köd a pillanatok jégtábláin
zsákmány, de árnyékunk is e pillanatok szövedéke
még egynéhány perc csupán
és jeges leheletté dermed a lüktető vér, — csak hogy
szeresselek, és szeress, szemem tele van parázzsal
nem az a dolgom, hogy ilyen csúfondáros pengékkal hadonásszak
s ítélkezzem a tetők fölött gomolygó füst
ez önző reménység fölött
a nyomorult lét
e lebecsátott függönyök mögötti meddő boldogság fölött
hisz kristálytisztán hömpölyög az utcákon az ősz
eljött a magjáért az angyal
mert mit is akartam egykor én
mit is tökélttem el oly visszavonhatatlanul, ördögbe is
gyerekkor öröletlen göröngye
ifjúság pusztá forgácsa
dalolás csapdái
élet elnyútt görcse

elvonulóban tanúsítják a bóbiskoló folyók a felhők puha bárkáit
az azúr csalóka játékait

Kövérr nyári füvek, búzák ürügyén, hogy altatót
zűmmögjek s számoljak mind a bódulatig
és álomba ringassam magam újra —
és mit kerestél a nyugtalanság nevetséges muslincája
virrasztás pókja e széljártatban
mint a villámfényben vágott álomsarurendek?

Eljött az angyal a magjáért, a vak és süketnéma angyal,
a magjáért jött az angyal, s én tudom, mit akar
megbízataa előtt a múlt sivataga és ingoványa és szemete minden
egyszerűen fel kell állnom és követnem kell őt szó nélkül,
visszatérhetetlenül

AZ ANYAG KÖLTÖGETÉSE

Ne figyelmeztess. Nem példa, nem haszon végett vagyok én itt. Hanem
hogy lobogva tűnjek el.

Ne figyelmeztess. Nem vagyok halott, nem vagyok kígyó. Hanem hogy
oxidáltan se kússzam.

Ne figyelmeztess. Az esőket nem én gondoltam ki. Hadd mossanak
el mindent. Már szélben, portölcsérben, de írok, jelen nem lévő végzet.
Lennél: hogy ne legyek.

Ne figyelmeztess. Ne költögess. Vak az idő. Késlekedését hadd ne
várjam.

Ne figyelmeztess. Hisz meggyalázták a menyasszonyokat, még mielőtt
nászagyba, öröktől fogva az elsőbe kerültek. A föld. És az tudja, hogy
föld.

Vak az idő. Vakok a kezek. Vak a hús. Mit hőzöngesz hát?

El kell jutni a kikötődbe. Lett légyen bármilyen is. Itt nincs ellen-
vetés. Ha így, ha úgy — szükséged értelemre van. Az útjelzők való-
ságosabbak, és örvedetesebbek a tengeri hajósnak, mint a kikötő, ahova
tart.

Ne kiáltozz annyit a partról. Nem hallgat rád a folyó.

A halál engesztelhetetlen. Ha sohasem is lettél volna, akkor is lengene
a szélben a zászló.

Mikor is volt az? Ki emlékszik még arra?

Szembe meredő szem. Ne kacérkodj a hallgatással. Az évek fénye
elapadhatatlan.

Ne ámitsd magad. Ideje senkinek nincs a várakozásra.

Az idő főárboca letörött. Mit akartál mondani ezzel?

Hadd énekeljen. És hadd némuljon el. És hadd énekeljen újra. Ne
mentegetőzz. Isten félelmét rettegni nem érdemes. A szemekben csak
ágak árnyékai voltak: az árny ágai, melynek gyökereit kutatják az
utolsó élő tudósok.

Azokról az időkről beszélék, melyek nem várják meg örömeink telje-
sülését.

A múlhatatlan időkről beszélék.

Az anyaméh előtti időkről.

Időnkívüli fehér hallgatásáról a meg nem született és meg nem is
születő gyermekeknek. A csillagok hallgatása nem rémit. Engem csak
egy félemlít: a meg nem születő gyermekek fehér hallgatása. Nincs az
a fájdalom, nincs az a szenvedés, ami a meg nem születés iszonyatához
fogható.

A félelmetesen pótolhatatlan időkről beszélek én.
Birtokukban, és nem ez ólomében, dagaszthatnék szaporítóbb időket.
A múlhatatlan időket idézem én.
Szeretlek.
És aztán? — kiáltják vissza a partról.
Szeretsz.
És aztán? — folytatják a hangok.
Cénnával sem győződ a mulandóság túfokát: egyetlen honunkét.
Szeretsz. És aztán? Hogy nem vennéd át a hangokat? Ki vagy te,
hogy ne lennél hang a hangok között?
Szeretlek, és aztán? Süketen haladjak el a bölcs csillagok mellett?
Csillagok, csillagok, csillagok. És mondják, sosincs vége.
A fele igazi, a fele fantomcsillag. Kinek ki beszél itt? Ki van itt a
tükör előtt és ki mögötte, láng ösképe?
Kíméletlenül vonulnak, köszönés nélkül. Velőtlenül. Ejnye, az istene-
det!
Szeretlek, és aztán?
Szeretsz, és aztán?
És dolgod egy lehetett: átkelni minden idegen hidakon, minden láng-
karikán, s hogy minden bilincset letépj.
Egyetlen dolgod: ez a forgács, hasztalan, ördögbe is. És mégis fel-
ragyog.
Ó minden! Hogy ezentúl csak e szavakban létezz?
A még névtelen időkről beszélek.

Lassú a szél, de kezes. Sehol egy porszem a helyén, sehol egy parány
a húsban, tengersíkon, Tejúton nem maradt. Hol vagyok én és hol
vagy te? Hogyan találkozunk? Kétségek nem oldanak fel a felelősség
alól. És mégis milyen makulátlan, büntelen, ám felelős égen vagyunk
mi, befejezetlenül, csonkán is, forradások; és milyen messzeható céltan-
lan sebek is, mélység és súly nélkül? Pelyhek. Örökre kárhozottatott
pelyhek.

Végül néma csend?
Mit? Előttük mentegetőzől, aljas vakmerészség?
Gyónnom nevetséges.
Tenger mélyén, kincsek mellett szórakozott bűvárok siklanak tova,
s nem veszik észre a kincseket.
Kialudt tüzek, s mégis fel-felszikrázó parázs.
Elpárolgott vizek, és mégis hús a fuvalmuk. Kit szolgálhat a tartamuk?
Törvény szerint és törvényen kívül tartanak. Meg kell pukkadni a
nevetéstől.

Mélység mélyén: fövény és hamu. Itt csak hideg, perzselő szelek fűj-
nak. Teremtmeny épen nem marad.

Két fény kereszteződik: sötétség.
Két sötétség kereszteződik: sötétség.
A színemtől sem fosztasz meg ott, a virágomtól, az élő csalatásomtól
sem. Ha megvakítod őket, ha nem: akkor sem.

Mind több és több szememben a sötétség.
A fényvel szemben mit sem bizonyítasz, nevezhedd bárminek is, ár-
nyékos tömör bőbitája az éjnek. Fény fűrészt téged is, ha ujjjaival érint.
Ha csalárdul is, egyedül csak ő tanúsít téged. Mi is lennél különben,
nemlét őrszeme.

És minden nap — cselekvésével.
És minden éj — álmával.
Hogy tarajló hullám paskolja újra a nem létező partot. A hullám, mit

kavargó szélben, porban adsz vissza nekem, világ megfoghatatlan arcu-
lata. Meg a te arculatod, mert az is csak hullám, sem itt, sem ott.

Hullám.

Mérőben az.

ROVÁS

I

Se bölcsesség.

Se unalom.

Se démon.

Holott kezdődik az ember nyugtalansága
egy küszöbön,
egy üllön,
egy tenyéren.

Van ebben a nyugtalanságban valami az izzó parázsból —
a tenyéren.

Van ebben a nyugtalanságban valami a lüktető érből —
az üllön.

Van ebben a nyugtalanságban valami az esőkből, szünetlenül ha
csaholnak —
a küszöbön.

És jönnek ilyenkor az órák
lejtő nélkül.

És jönnek ilyenkor az utak
álmok nélkül.

És jön a tenger, jön ilyenkor
szárnya nélkül.

Szembe ilyenkor ül veled a bölcsesség
asztalodhoz.

A méreted és mérete szerinti bölcsesség.

Falevél egy sem egyforma más falevéllal.

És ég veled.

Többé nem vernek az órák; tompa és konok
homlokán tükröződnek a bikasötétségnek.
Az utak fölébrednek s fütyörészve utaznak, vakon.
Szárnyát parki padon felejtí a tenger
és nem tud mit kezdeni végtelen karjaival;
csillapodna, de hogyan csitítsa le a karjait?

Kereszteződésen áll, kémlel a meredek utcákba az unalom.

Az utcák megadják magukat, és sehol senki.

Ismeritek a sivatagot, mikor magába mered az unalom?

Szürkéek a démonok és a szürke órákat kedvelik.

Te vagy az, csak súlyod, pillád, hangod nélkül.

Hógolyót görgetnek s megannyi hegy lesz mind a hógolyó.

Allnak a hegyek áthághatatlanul közted és közted.

II

Mindig váratlanul toppansz be. Mit keresel ezeken a szélcsendes lejtőkön? Mit kerestél e menedékhelyeken, az idő rejtekein? Az idők az én találmányom, hogy elfelejtsek; hogy elfelejts. Széttörted a világot, engem törtél ketté; gyűlölöm az engesztelhetlenségeidet, a fellebbezhetlenségedet, jegeces igazságaidat, elveidet, okvetetlenkedéseidet, a kizárólagosságodat. Gúnnyal és undorral illetted a világot, a múlt perceket, a kezeket, homlokokat, álmokat, szexeket. És lám, egyre kevesebb a szakadék az abszolút és a relatív, az álom és valóság, élet és halál, nappal és éjszaka, álom és valóság között. Mind kevesebb. Ki vagy te, hogy gyöker, forrás, virág és szurdok fölött ítélkezz? A tenger felett is, végezetül, mely szüntelenül ezüstösen türemlik éj és éj közt, nappal és nappal közt, perc és perc között, köztem és közted, magam és magad közt, köztem és köztem. Hol vannak a határok? A hazugságok? Melyekről dalolsz, és mormolsz . . .

III

Odakint aztán szél fogadott. Így vette kezdetét holmi mese. Így kezdett bele a meséjébe. És aztán mindig másképpen folytatta.

AZ ANYAG KÖLTÖGETÉSE

Minő hamuszín tompa tohonya tengerbe
Vetsz megint
Emlékek ugródeszkájáról
Tengerem, tenyéren elpárolgott cseppet, a keserűt és ismeretlen
Mint mikor először látlam: vak fal láthatatlan tűz a végtelenben
Léptek hajók és messzeségek megtörnek rajta
Fellobognak és tovatűnnek
Semmi sem maradt és mégis mindig
Hozzá
Vonz a likacsosan érdes új nap megnyíló
Kagylója (és amíg)
Tárul a sirálynak integető gyerekkéz
S a sirály mintegy sebzetlen érinti panaszos
Hangú csőrével a vizet, gyöngéd karmával mintha
azt kémlené: nem sikkadt-e el a hullám
Egy villanatban
Egyik nyártól a másikig
És szárnya mintha csak e szavakban
Tárulhatna ki teljesen és minden időkre
Melyek lesznek is meg nem is
(Az időnek vérében van az hogy legyen és ne legyen)
Soha eléggé a magáé ha már én se vallhatom magaménak
Az én idejeimet
Ha ujjaitat tördelve teszik keresztbe kezüket
A munkán mely nem tud magáról
A hiábavaló és elkerülhetetlen
Szavak hüppögése
Hüppögés szavai
Nevetséges magamnak vallanom a titkaimról: nem, hallani sem
Akarom —
A titoknak miként a szerelemnek és a szárnynak

Nincs is szava
Csak föld a mondandója a földnek.
Ne lagadj meg egyetlen pillanatot se
Egyetlen órát sem ami volt
Ha álmos volt is
Vagy ha nem is
Az volt, *ami*
Sohasem *múlik el*
Mi mást vethetnél ellen
Az alaktalan végtelennek
A mindent elenyészőnek
Mi mást a szemünk pusztá káprázatának
Hogy óva óvnád — ne vigye el az ördög a végtelent is
Meg a mi csonka életünket is
(Ha csonka is, ha sebzett is,
Legyen minden világ élet,
A féregé is, élet, ha mégoly dúlt is
Mint kátyús kocsit
Mely sívó tájak közt kaptat
A lét sziklásán át).

Lendítse más
Lobogtatva
A dal rianását
A végtelen vad sörényét
Kapja lasszóra más
Ám
Maradjon ez az egyetlen pillanat
Poklokig tárd szét szárnyait
Annak az egyetlen pillanatnak,
Hamuját habját pelyheit az elmúlásnak
Azt az egyetlen pillanatot.

Ami már tovatűnt
Hol maradt vajon
megkarcoltan a gyászruhás nőtől, a titkok gyógyítójától —
Soha többé el nem halad e szürke fal tövében
E szürke fal tövében mely minden múltó pillanattal
Magasodik tömörödik szélcsedik
Mind terjedelmesebb és áthatolhatatlanabb körülöttem
Van-e kiáltás elegendő hogy e falazaton
E sziklaszakadékon
Eljusson
Hozzád?

Nincs más, mint szedegetned
A szerelem forgácsát
Lélegzet törmelékét
S ha fősvény is e tallóztatás
Ha jön és megy a pillanat
Odaadhasd neki
Szerelem lélegzetében, lélegzet szerelmében
Szerelem szerelmében lélegzet lélegzetében
Törvény az
Hogy jöjjenek és múljanak

Nekik csak az álom a boldogság vagy az ígélet pokla.

HOLNAP MEGINT

Tudom, mi vár rám
Kihantolt föld terhe
Nem fontos, nem akarom tudni
Ne is beszéljünk erről.

Nem a holnap az
Nem is a múlhatatlanul közelítő idő
A vitorlát dagasztó, fényt bontakoztató
Nem az öröklét, a hangnál és csillagoknál
Gyorsabb: villám, mely hirtelen
Meggkötí a vér elemeit.

Tudom, mi vár rám
Ne beszéljünk róla.

Ez nem a holnap
A holnap a megint a megint a megint
Holnap a megismét megmorajló dagály
A holnap az ilyen-olyan parkok egy-egy pada megint
A temetőn, mit senki nem is sejthet
Hogy itt van a fűcsomók tövéen
(Megint későn érkeznek majd az archeológusok,
Csak holnapután)
Nevünket a feledés réges-rég eltörülte.

Tudom, mi vár rám
Kihantolt föld terhe
Nem fontos, nem akarom tudni
Ne is beszéljünk róla.
Nem a holnap az.

A holnap új és
Már öreg ház
Mocskos lépcsőház
Szobák dohos lehelete
Sárgásszürke falú ház
Rajta nevek és káromlások ákombákoma.

A holnap öreg ház
Fehér falú
(Hajnali ének)
Fala éppoly hosszú, mint a szemközti fal
És épp olyan is, hogy mégse legyen ugyanolyan tartós

A holnap verőfény és csüggedés
Csüggedés és verőfény

Tudom, mi vár rám
Hogy széthordja a hamut a szél
Az nem a holnap
Az nem a múlhatatlanul közelítő idő.

A holnap ugyanaz a szenvedés és véletlen szavak
A sebet némán ejtők
A holnap ugyanaz a tenger, ami ugyanúgy

Ismétlődik
A holnap újabb nevelés és új öröm
A holnap a ma bora.

A holnap új szoba
Gyermek sírdogál benne
A holnap egy másik szoba
Benne egy másik gyermek
Régi dalt tanul, hogy megértse s fejből tudja
A holnap egy harmadik szoba
Éber és bevakult tükörben
Álmok kitakart válla

A holnap félelem nélküli utca
A holnap csendes kávéházi terasz
A holnap végestelen mező
A holnap törekenyen közelítő idő.

A holnap a törekeny időt cipelő emberek
A holnap a holtakat holnap meghaladó halottak.

A holnap csüggedés és verőfény
Csüggedés és verőfény.

A holnap újabb szenvedés és véletlen szavak
A rajtad sebet ejtők
A holnap új tenger, ami megrögzötten
Ismétlődik.

A holnap a ma bora.

Tudom, mi vár rám
Maradéktalanul hogy feligyon a feledés
Nem fontos, nem akarom tudni
Ne beszéljünk róla

A holnap múlhatatlanul és törekenyen közelítő idő
A holnap a törekeny időt cipelő emberek
A holnap a feledést holnap túlhaladó feledés.

A holnap a már köztünk munkáló ma.

MIND DALOL A TITKOS LÁNG

I

Hajtsd szét a füvet
Hajtsd szét az öreg temetőt
Hajtsd szét *(a földdel és idővel)* oly tisztára mosott
Csontot, mint milyen tiszta az először szerelmes kamasz szeme
(És bízd a kósza szélre áhítattal)

Mind dalol a titkos láng

Sárgult fűszálak közt ne keresgélj
Mást se keress, csak a zöldjét
(Különben semmi sincsen)

Vén sirokon túl csak a gyermekek hantjait
A sírást, mely annyira zavar, ha elmerülten olvasol
(*Különbén semmi sincsen*)
A csontokon túl ne keresd
Csak a melegen burkoló húst, mely a
Sírásba csukló
Olyik gondolat elől is rejti a csontot
Az olykor-olykor felparázsló gondolatától
(*Különbén semmi sincsen*)

Mind dalol a titkos láng.

II

Az az este vissza sose tér már
A játékunkat akkor megszakító
Hova ragadta a homály szembekötödsi tájain
Sem a szembekötödsit, sem az estét többé nem találtam

Mind dalol a titkos láng a félhomályban

Hol bolyong most az az ösvény
Melyen az eső elől kettesben futamodtunk
(*Csak a kimarjult küszöb maradt rám
Megőrzésre*)
Pedig jobb lett volna talán bőrig ázva is
Végigmennünk
Azon az ösvényen, az elhagyotton.

Mind dalol az ösvény fölött a titkos láng

A csipetnyi szót
Mit nem volt időm elmondani neked
Talán elmondhattam volna mégis a csatakos ösvény végén
(*A kimondandó szavakat*)
Most későn sütik már ajkát a sötétségnek
Késő a nevetséges keserű áradat

Mind dalol a csipetnyi szóban a titkos láng

De tudom, holnap lesz megint, aki
Mint akkor én a Bagdalán, tizenhat évesen csatangol
Bokrok és csillagok közt elveszetten önfeledten, éppolyan
Mondhatatlan nagy fájdalomra kárhozottan
S átfoghatatlanra, mint az élet
S fájdalmában is táncos kedvvel jár
(*A Bagdalán*)

Mind dalol a Bagdalán a titkos láng

Hogy vége ne szakadjon a tündérmesének
Hogy mégis mégis
Az (volt) az élet.

koordináták

indiai jelenések

ALEKSANDAR TIŠMA

Ha már egyszer kiment a szokásból, hogy nagy távokra szárazföldi és tengeri úton jut el az ember — ami egyébként az egyedüli helyes mód arra, hogy a mozgást a térben ne csak felfogjuk, hanem érezzük is —, s ha már a vonat és a hajó helyett — amelyek úgy haladnak előre lépésről lépésre, hozzáúrlódva bolygónk felszínéhez —, fölényesen előtérbe tolakodott a távolságokat egyszerűen átugró repülőgép — úgyhogy még a nagy múltú Cook utazási iroda sem hajlandó klasszikus szállításról tárgyalni Európán túli távokon —, akkor a repülőút megszakítása marad az egyedüli, ha nem is kárpótlás, de legalább kikényszerített engedmény. Az Air India repülőgépei Európából Indiába tartva leszállnak Bejrútban — íme a lehetőség az átmenetre. Nem is annyira azért fontos ez, hogy módunkban legyen alkalmazkodni a Kelethez, amelynek a mi európai fogalmaink szerint annál jellegzetesebbé kell válnia, minél messzebb jutunk keleti irányban, mint inkább azért, hogy tisztázhassuk kissé magunkban ennek a nemcsak földrajzi, hanem emberi és szellemi fogalomnak az értelmét.

Valóban, mi is az a Kelet? Távolság a modern civilizáció központjaitól? Döntés a történelmi nyugalmi állapot mellett? A közvetlen élvezetekre irányultság? Vagy a puszta gondolkodás vívmányaira, a meditációra? Lehet, hogy mindez együtt, de sok-sok ellentmondó kiegészítéssel, átmenettel, kölcsönhatással, viszonylagossággal, amelyek elkerülhetetlenek, valahányszor valami élőről beszélünk.

Érzékszerveinkkel felfogva ez így fest: Rómában, a Leonardo da Vinci repülőtéren még a személytelen európai üzleti szellem uralkodik a neoncsövek hideg fénye alatt. A tisztviselők ellenőrzik a jegyeket, a vámhivatalnokok az útleveleket. Bent, a váróteremben, amely peronokban folytatódik, az utasok a sötét köré tömörülnek, kávé, gyümölcszörpöt, Coca Colát fogyasztanak. Vagy a közeli karosszékekben helyezkednek el, repülőgépük bejelentésére várva. Kevés az utas, mert éjfél van. A cigarettát, ajándéktárgyat, újságot árusító bódék már bezártak, az

árusok elmentek aludni, csodáik csodájára az egész árukészletet lezáratlanul a pultokon hagyva. A lámpák egy részét eloltották, hideg van, illetve mind hidegebb, ahogy a peron vége felé közeledünk. A kijárat a bejrúti géphez egészen az épület végén van. Furcsa csoport verődött itt össze. Sötét arcok, hosszú kabátok, sok kézipoggyász. Az egyik utasnak gipszben van a lába, néhány turbán, szakáll, villogó szem, papi öltözék, gyerekek sokasága. Termoszok, tejes üvegek, befőttes üvegek. Kisebb-fajta népvándorlás. Kifelé menet szokatlan torlódás, huzavona, kérdézősködés, kérések, gyerekcsillapítás. Két utas hiányzik. Keresik a nevüket a listán, várják őket az utolsó pillanatig, míg végre befutnak mentegetőzve, hogy eltévesztették a peront.

Ezután egy ugrás a levegőn át, a repülő bádogdobozban, egyhangú, hosszú, vak ugrás, majd leszállás az idő megrövidülése miatt már világos reggelbe. Olajzöld egyenruhájú hordárok kapkodnak a táskákért, a repülőtér épülete üres, a vámhivatalnokok sehogy sem tudnak összegyűlni, egy sovány, szemüveges kis tisztviselő engem keres, hogy közölje, az Air India nem biztosította bejrúti programomat (mint ahogyan Belgrádban megbeszéltük, s mint ahogyan valójában akadályok nélkül meg is valósul majd), aztán ismét hordárok, akiknek a tekintete sóvárgón téved az utas zsebére, taxi, amelynek sötét bőrű, bajszos, köpcös vezetője erősen leegyszerűsített angolsággal (ettől fogva utazásom végéig én is ezen a nyelven értetem meg magam) kéretlenül is beszélni kezd a szállodáról, amelynek címét közöltem vele, dicséri rangját, s hozzáteszi, hogy vannak ugyan jobbak, drágábbak is, majd dicséri a helyet, ahol van, ez a Hambra, a Hambra, mondja szemmel látható meglepődéssel, széles mozdulatokkal forgatva a volánt, mint valami hajókormányt, hogy csak úgy dülünk jobbra-balra a kocsiiban, miközben házak repülnek el mellettünk egyre sűrűbben és sűrűbben, emberek, akik óvatosan lépkednek az esti eső után megmaradt tócsák között, belemerülünk az élénk forgalomba, de ez vezetőmet nem gátolja abban, hogy tovább száguldjon szenvedélyes meglepődöttségére valló lendülettel forgatva a volánt, míg csikorgó fékekkel meg nem áll a Piazza-szálló előtt, melynek a lépcsőkről lecsúszott vörös szőnyege félig a járdán hever, esővíztől átázva.

Ez Bejrút. De csak a külső, mondén és turisztikai Bejrút, a város keze, amely a fej felett kinyúlik a rakpantok, zöld sétányok, autóutak, szállodák, éjjeli mulatók övezte gyönyörű kék tenger felé. Maga a központ, amelyet a taxinak a repülőtérrel errefelé nem kellett érintenie, távolabbra esik a szárazföldön, mélyre süllyesztve, mintegy katlan fenekén, ahol az emberi tömeg egész sűrűje, annak minden nedve, minden illata fortyog. A Du Canon tér hosszúkás téglalapja fölé (nemrégén nevezték el Mártírok terének) egymás mellé szorult vén omladozó házak hajóknak, amelyekben boltok, mozik, pénzváltók, kávéházak sorakoznak, türelmetlenül kitérve üzleti jellegüket a járdákra: itt kis asztalok mellett kávékat isznak és vízpipát szívznak, cipőt tisztítanak, harisnyát, pulóvert, töltőtollat, napszemüveget árulnak, le-fel járkálnak, kutatnak, szimatolnak, kiálltoznak egymásnak, várakoznak. A tér közepét járművek torlaszolják el: itt a kiindulóállomása nemcsak az autóbuszoknak, hanem a taxiknak is, amelyek rendes járatokon közelednek, csoportosan szállítják az utasokat a város különböző részei felé, igen kevés pénzért, fülsiketítő lármával és szirénázással terelve össze őket. A tenger felé ereszkedő szűk utcák tele vannak piacokkal; az egyikken húst árulnak, a má-

sikon zöldséget és gyümölcsöt, a harmadikon textilt és cipőt, a negyedikén ékszert; a férfiak és nők fáradhatatlanul tolatkodnak az áruval és a nyers élelmiszer szagával telített téren át, tapogatják az árut, forgatják, alkudoznak, és vásárolnak. A tér másik felén húzódó kis utcákban pedig, közvetlenül a rendőrség épülete mögött, szerelemmel kereskednek: a kis szobákban, amelyeket nappal is villanykörték világítanak meg, könyöklő nők hevernek, hervadtan, sápadtan, puffadt arcal, zavaros tekintettel, amely már aligha csábít, körülöttük meg a moslék- és vizeletszagú, összelocsolt úttesten magányos férfiak köröznek, fürkésznek, haboznak, összeráncolják a homlokukat, bemennek, alkudoznak, majd eltűnnek a meredek lépcsők mögött, vagy sértődött és kiábrándult arc kifejezéssel fordulnak ki megint az utcára.

Indiáról az első benyomás másmilyen. Még egy ugrás a repülő dobozzal, ismét éjszakai, s ismét látszólag néhány órával visszapergetett idő, már amennyit továbbhaladtunk Kelet felé, aztán a delhi repülőtér épülete, az új doboz, amely úgy fogadja be az utasokat, mint valami félálombeli kastély. Az üvegfalakon át szürkés fény ömlik be, a reggel még mintha habozna felébredni, s ebben a fényben sovány és sötét, fekete szemű alakok mozognak álmosan, ruháik csak valahogy hevenyészve illeszkednek a test idomaihoz. A bejárat fölötti magas erkélyen bábuként sorakoznak fel a férfiak és a nők, némán, de igen figyelmesen, igen kifejezésteljesen nézik az érkező utasok sorát; a hamuszürke, kopottas egyenruhás tisztviselők eléggé lassan és tétovázva nézik át az iratokat; a hordárok nagy igyekezettel, de annál kevesebb sikerrel ügyködnek az automata körül, amely a futószalagon érkező bőröndöket dobálja ki, erőlködve emelik a gyakran saját testsúlyukat meghaladó terhet, a vámos meg, noha nem nyitja fel a poggyászt, sokáig bibelődik körülötte, hogy végül minden darabra krétával ráfirkantsa furcsa kézjegyét. Ebben az egész zürzavarban, amely azonban nem agresszív, hanem nagyon is szelíd, csendes, egy szolgálta nyugodtan és gondosan, egészen a földig hajolva, az utasok lába alatt matat, söpri a padlót, rövid, kopott seprővel bádorglapátra tolva a szemetet.

Ezután következik a hosszú és végtelenbe nyúló út a városig sík mezőkön át, amelyeket ebben a novemberi időszakban is, tehát indiai viszonylatban a tél közepén, ritka szürkészöld növényzet borít, közötté itt-ott egy-egy földből vagy vesszőből meg falevélből készült ház vagy házcsoport guggol, laposak, mint sömör a bőrön. Ez a sömör aztán sűrűsödik, növekszik, a házcsoportok településsé zsúfolódnak, végül összeolvadnak, és beláthatatlanná válnak. Az út körterekbe torkolli, amelyeknek közepén körülkerített, közlekedésre igen alkalmas kör alakú szigetek állnak, a házak növekszenek, lám, vannak már két-háromemeletesek, pázsittal körülvett villák, s velük együtt növekszik az autók, kerékpárok, riksák és gyalogosok forgalma, amely a Connaught nevű hatalmas, úgyszintén kör alakú térre, a sok emberből álló, hullámzó tömegbe özönlik; a tér körül az egyforma magas épületek görög oszlopai sajátos kolosseumot képeznek. Am az oszlopok árnyékába húzódó emberek sokasága csak fokozza a ziláltság és álmoság benyomását; s ez a benyomás kíséri az idegent a közeli masszív, hűvös szállodában, a Jampatában is. Lakosztályainak mennyezetéről légcsvár nagyságú ventilátorok néznek le, fürdőszobáiban bárka nagyságú kádak; a szálló halljában az igen

ügyes portások mellett tucatnyi munkára és borraivalóra éhes szolga, liftfiú, cipőtisztító ügyeleteskedik és köröz és mosolyog.

Kint, az utcán, a nap egyenletesen süt le a felhőtlen égről, a szájpadrás alatt a levegő édes, a szem előtt pedig kékeszürke, mintha fáradt virágpor oldódna benne; álmosan gondtalanná válik tőle a boltajtókból áruját kínáló árus meg a nézelődő idegen egyaránt. Sétál az ember, sétál, semmit sem vásárol, semmit sem keres, átengedi magát az érzékek kellemes zsidbadtságának, miközben a nappali fény lassan alámerül, és átadja a helyét az éjszakának. Az álmodás ekkor bővületté válik: az utcákon és tereken, a lámpák százai között, amelyek mégsem tudják elúzni a sötétséget ezekről a széles térségekről, meg az árujuk mögött keresztbe rakott lábbal türelmesen üldögélő földimogyoró-árusok száz és száz mécsese közt fáradhatatlanul merülnek fel a sötétségből és vesznek bele megint a sötétbe a sovány, rugalmas alakok, és sötét, elérvedt arcuk nem valami célra tapad, mint az európaiaké, hanem valamilyen belső és mégis kitárt, noha megmagyarázhatatlan, titokzatos értelem felé fordul.

Ez India varázsa. Kissé szomorú, beteges, de ki nem hunyó ígézet, mint ahogyan egész éjszakám át nem hunyok ki azok a kis mécsesek a földimogyoró-árusok előtt, mint ahogyan nem huny ki a lázbeteg szeme. A merengés szépsége, az öntudatlan festőiség varázslata. A szervezett cigányság bővülete. A nemtörődomség, az üzletiesség- és kicsinyesség-hiány, a tarkaság, a szép iránti szeretet, a virág és a halál édeskés illatának bája.

Ez a varázslat, miután hatalmába keríti az érzékeket meg a tudatot, szüntelenül igazolja önmagát, legalábbis engem nyomon követett, csendesen, de kitartóan, csodálkozasként vagy enyhe elragadtatásként India látásának és bennem való tudatosulásának minden pillanatában, bármennyire is különbözőek sőt ellentmondóak voltak egyébként ezek. Delhi-ben meglátogattam egy idősebb hindi költőt, aki a beszélgetés után megmutatta saját házi szentélyét: a kertben, egy vén fa tövében gondosan egymásra rakott nagy és apró köveket, amelyeket éveken át saját kezével gyűjtött és helyezett egymásra, minden kódarabban valami rejtett formát, asszociációt, hasonlóságot keresve emberrel vagy állattal vagy eszmével. Aztán, szintén Delhi-ben, meglátogattam otthonában egy fiatal költőt, aki angol nyelven ír, és egy magántulajdonban levő hetilap kultúrrovatának szerkesztéséből él; a Connaught téren lakott, ugyanazon a téren, amely engem már énekezésemkor meghódított viktoriánus otrombaságával; amely oly dült és degradált, mint minden, ami angol Indiában, meg a rajta gyülekező, itt élő, alvó szegények tömegével. Amikor közöltem ezt a fiatalemberrel, ugyanaznap vacsorára invitált, amelyet fekete szemű, sápadt felesége készített és egy rongyos, vén szolga tálalt fel; vacsora után kivezetett a háztetőre, s miközben a téren lobogó lángok ragyogását néztük, Angliáról mesélt, ahol iskoláit végezte, de apjáról is, Gandhi munkatársáról, meg feleségének a retteneteséről egyedüli, megmaradt fivéréért, aki tiszt a fronton ezekben a háborús feszültséggel teli napokban — s egyforma mosolygó szomorúsággal mesélt az egyik dologról éppúgy, mint a másiktól, egyszóval végül is kétségek között hagyott afelől, hogy boldog-e vagy boldogtalan. Meglátogattam más írókat is otthonukban, klubokban, szerkesztőségekben, és mindenütt a derűnek és a tehetetlenségnek ugyanezt a rejtélyes keverékét tapasztaltam. A

megbeszélte programok közé szorult néhány szabad órában pedig talá-
lomra elindultam valamilyen irányban, s szívtam magamba az indiai
hétköznapok látványait. Elvetődtem a külvárosokba, ahol a földszintes
házak guggolnak egy-egy kút körül, vagy pedig emeletes típusépületek
sorakoznak, amelyeket világszerte mindenütt emelnek a lakásválság
enyhítése végett; áthaladtam az udvarokon, ahol az asszonyok fűre teri-
tették a mosott fehérneműt, és a fonott nyugágyakban, a forró napon,
turbános fejű, félmeztelen sovány öregemberek heverték. Láttam temp-
lomot, ahol a papok dob- és lantkísérettel, énekszóval vidították az itt
ülő, heverésző, magát virággal díszítő nyáját, meg olyant is, ahol a hívők
hason csúszva végigcsokolják a padló és a fal minden tenyérszerű részét,
míg el nem jutnak a kőből készült tarka istenszoborig, hogy virágot vagy
rúpiát ajándékozzanak neki. Átballagtam a szegénynegyedeken, ame-
lyeknek kunyhói fűrtökben zsúfolódnak, tele gyerekekkel, asszonnyal, do-
logtalan emberrel, kutyával, apró, sovány disznóval; a szeméttől eldu-
gaszolódott csatornákon át kis fahidak vezetnek az államilag épített kö-
zös illemhelyekig. Rozoga viskóműhelyek negyedeire bukkantam, amely-
ben sovány kis emberek, testükön csak egy kis szoknyával, de az angolok-
tól másolt hangzatos cégtáblák alatt — Iron and steel enterprise, Royal
cycle & motor company, News Agency —, csekély erejükkel hajlították
a vasat, a bádogot, árusították az újságot, törték a követ, faragták a fát.
Koldusok tömegén tolakodtam át, közülük a legszönyörűbbat itt, Delhiben
láttam: csak egy törzs, láb és kéz nélkül, fején szem helyett üregek,
hanyatt fektetve a járdán, ezüst színűre mázolja, hogy jobban szembe
tűnjön, s a mellére szíjazva a bádogbögre, amelybe pénzdarabot lehet
engedni. Itt, Delhiben fedeztem fel az indiai bazárok megismételhetetlen
tarkaságát, össze-vissza kereszteződő szűk kis utcáival, amelyeken át a
mocskos emberek és állatok ezrei özönlenek éjjel-nappal, a Kelet kiterí-
tett, összezsúfolt, zürzavarban tobzódó árui, lepény, ékszer, rizs, tea,
kávé, liszt, festék, fűszer, gyümölcs, szövet, cipő között — míg rongyos
tulajdonosaik keresztbe tett lábbal ülve egykedvűen bámulják az előttük
fáradhatatlanul hullámozó tömeget, mely gyalog, kerékpáron, riksán gya-
korlottan és ügyesen kerülgeti a zsákokat, a ládákat, a teheneket (me-
lyek a kiállított ételmezt dicsmálják) meg a koldusokat, alkik a kereske-
dőkkel és a vásárlókkal egyenrangúan ülnek vagy hevernek a boltok
előtt.

Delhiből Jaipurba repültem, Rajasthanba; az állam nevét viselő vén
szállodát, ahol laktam, négyszögletesre építették, mint a török hánokat,
hús szobái és folyosói voltak, ápolt kerttel; bokrait karcsú, hosszú farkú
pávák formájára nyírták; itt minden fényűzésre emlékeztetett (az ango-
lok idején Rajasthanban maharadzsaik uralkodtak), de magára a vidékre
is, a nemtörődöm, álmos, ravasz vidékre, amilyen egy kissé az én vezetőm
is volt, ez a fiatal, természetes, sportingos indiai azzal a kis bajusszal az
orra alatt; szűkszavúan válaszolt a helyi körülményekre vonatkozó kér-
déseimre, s azt bizonygatta, hogy a cigarettát összezárt markán át szívja,
mintha pipázna, mert undorodik a dohány érintésétől, leplezve, hogy tu-
lajdonképpen — alkalmasint — a vallási tilalmat játssza ki ezzel. Csak
egy alkalommal nem volt eléggé óvatos: amikor a Jaipur melletti Agerba,
a mogulok városába látogatunk, és megnéztük a templomot. Ott, köz-
vetlenül a bejáratnál találkoztunk a szép egykori maharanával, akire egy
dzsip várakozott sofőrrel: a fiatalember fesztelensége azon nyomban meg-

szűnt, földig hajolt a nő előtt, miközben az továbblépett, senkit sem méltatva pillantására. Vezetőm a legszívesebben képelárusító boltokba vezetett — Jaipur a mogul festészet központja —, valószínűleg azért, hogy a kis antikváriumok hűvösében megpihentesse lábát, a kereskedő költéségre megigyon egy Coca Colát és ha valamit vásárolok, kapjon egy kevés províziót — mint ahogyan minden egyes riksakuli állította honfitársairól, akiknek sikerült megszerezniük a fehérek bizalmát. De az ő kalauzáló türelmének köszönhetem, hogy láttam az előkészületeket a Kongresszus Párt egyik nagygyűlésére. Ezen a vasárnapon már kora reggel csoportokban Jaipurba özönlöttek a kömlyékbeli parasztok, mezítláb, fehér kötényben és ingben, hatalmas kék, narancssárga, fehér és sárga turbánokban — a színek az egyes törzsekhez való tartozást jelölik —, és felsorakoztak a réteken meg a játéktereken. Voltam egy ilyen réten: a sokaság a földön ült összezsúfolódva a magával hozott gyékényeken, a chapati nevű vékony lepényt ette, bételt rágott, egyfajta fűszeres friss levelet, beszélgetett és nevetett, mint ahogyan bárhol is tenné — csak hogy itt, a józan Indiában hiányzott a féltelenség és az erőszak felszítója, az alkohol. A kifeszített sátrak egyike alatt, a lelkes nézők formálta körben egy fiatal falusi táncos és táncosnő táncolt, a férfi nadrágban és ingben, a nő könnyű, szinte átlátszó sárga száriban, amelynek egyik végét kezével mintegy fátyolként minduntalan felhúzta az arcára. Leültem én is a többiek közé (miközben vezetőm a közelből éberén vigyázott rám): a lány meg a legény egyfajta zurla és dob kíséretében vonaglott, igen hasonlóan a dél-amerikai limbó-táncosokhoz; térdtől felfelé hátravetették testüket, míg vízszintes tartsásba nem gömnyedtek, a közönség pedig lelkesen tapsolt a zene ütemére; itt sem volt ital, sem rendbontás. A délelőtt fennmaradt részét a vezető meg én a főutcán töltöttük, a bazár zamatos és tarka, de kegyetlen idilljében; a bazárra itt széles, nem pedig szűk utcák voltak jellemzők, mert a haladó szellemű maharadszák ilyennek építették: az úttest közepén csoportokban heverő, illetve ingatag, sovány lábaikon az úton átsétáló tehének, koldusok, bevásárló asszonyok, a borbélyok, akik az otthonról hozott kis asztalon borotváltnak vagy nyírnak, vagy akár lent a földön, a lábuk közé véve a vendéget. Mindenütt a lebzselő nép, amely teát iszik, bételt rág, és némán mered maga elé. (Egy fiatalember teljesen meztelenül feküdt a porban, és aludt.) Délre azonban megérkezett a menet, amely a nagygyűlés helyszíne felé tartott, letarolva az utcát roppant lendületével, amit csak a rövid khakinadrágos, turbános rendőrök fékeztek némileg méteres botjaikkal, amelyek bőrhurokkal voltak jobb csuklójukhoz kötve. A falvak népe egymás után érkezett, mindegyik menet a maga zenéjével, táncosaival, élén egy dzsippel vagy motorkerékpárral, amelyeket a párt funkcionáriusai vezettek, kézi mikrofonba kiáltozva a jelszavakat. Az erre az alkalomra szerződöttest zenekarok tagjai egyenruhát viseltek, az európai operettkosztyümök kissé eltúlzott imitációját — sapkát, sujtásos zubbonyt, csíkos, oldalsávós nadrágot, sőt kamásnit is — miközben látbfejük a posztó alatt meztelenül és porosan meredt elő —; a legkülönbélebb színekben, vörösben, feketében, zöldben és narancssárgában tündököltek, és teli tüdőből fáradhatatlanul, egyhangúan fújták trombitáikat, verték dobjaikat, a többszólamúság harmóniája nélkül, amelyet az indiai zene nem ismer; elnyújtott keleti indulók voltak ezek vagy élénk dallamok, amelyek ütemére a táncolók — valaki a zenészek közül, vagy a karmes-

ter, vagy egy kisiú—kislány — a forgásukkal rajzolt körben a szenvedélyek valóságos viharát keltették. A jelszavakat zömmel fiatal emberek és nők kiáltozták — itt tűnt először szembe a nő kiemelt szerepe India közéletében —, s amikor egy-egy jelszót felkaptak (a Kongresszus Pártot vagy Indira Gandhit dicsőítvén, aki később meg is jelent a nagygyűlésen), többé nem tágitottak mellőle, csak a dallamát cifrázták tovább, és frenetikusán, kipirult arccal fújták, még akkor sem pihentették torkukat, amikor a tömeg visszhangozta a dallamot, hanem vele együtt énekeltek a mikrofonba. A tömeg meg tovább haladt, énekelte a kikiáltott jelszót; fáradhatatlanul haladt arrafelé, amerre a zene és a dalolt szó vonzotta.

Jaipurból Agrába a Tadzs-Mahal miatt utaztam, meg Akhbar császárszár palotája végett is, amely negyven-egyméhány kilométerre van onnan. A Tadzs-Mahal, alagsorában a mogul császárnő kriptájával, csupa fehér márványból, tisztán, karcsún, a látomás vagy az álom lebegő szépségét sugározza, különösen, ha a Jumna folyóval a háttérben szemléljük. A folyó ebben az évszakban lustán kanyarog sekély, széles, kimosott és kibarázdált medrében, ebben az irreális indiai tájban, melynek vörösés rónaságából váratlanul kúp alakú halmok nőnek ki, mintegy az emberi kéz alkotta művek fölötti önkéntelen fölényüket szuggorálva a szemnek. Akhbar palotája az eldugott falvak között egyenesen komoran hat. Vörös kőből épült, teljesen ép még: a kapuk, a falak, a templomok, a császári lakosztályok és a császár feleségeinek és kegyenonőinek lakosztályai, a fogadótermek és a kivéghelyek a szabad ég alatt. Az egész hatalmas komplexum szigorúan arányos, de építői álmodozó hajlamát is elárulja, az izlám hagyományainak megfelelően (annak ellenére, hogy Akhbar hinduista motívumokat épített a domborművekbe, új vallást akarván teremteni az összes akkoriak ötvözésével, beleértve a keresztény vallást is), ide nem illése erre az álomként elomló tájra itt sokkal inkább nyilvánvaló, mint Agrában. Mert a Tadzs-Mahal mégis temetkezőhely, tehát halálnak szentelt épület, természetes tehát, hogy elűt az élő környezettől; Akhbar palotáját azonban az életnek teremtették, és ez érezhető gondos szerkezetének minden kövében. Ám ez a gyönyörűen épségben maradt kötőanyag, bútorok nélkül, emberek nélkül, nem tartalmaz többé egy szikrányi rendeltetést sem — mint egy halott, aki fennmaradt kiterítve, keresztbe font karral, eltemetetlenül, eltávolítatlanul, aki már se nem emlékezés, se nem figyelmeztetés, hanem pusztán fantazmagória.

Agrából távozóban találkoztam az indiai—pakisztáni háború első jelével, ugyanis ezekben a napokban, azaz 1971 novemberének második felében a háború már nagyban készülődött: a repülőtéren a többi utassal együtt megmotoztak. Benaresben, következő állomáshelyemen megéntem az összecsapás kitérését. Általában véve indiai úton Benares a középpontot, a fordulóponthoz jelentette (és valóban utazásom felénel érkeztem a városba); mintha itt jutottam volna a legközelebb India lényegéhez, és mintha tovább: utazásom már csak távolodást, búcsúzódást jelentett volna tőle. Ezzel kapcsolatban az egyik és a másik vonatkozásban egyaránt bizonyos szerepet játszott Varma úr, a tanfelügyelő, akinek itt gondoskodnia kellett rólam a közoktatásügyi titkárság nevében, amely egész indiai tartózkodásom alatt vendéglátóm volt.

Azzal kezdődött, hogy Benaresben a repülőgépből kilépve hiába kerestem azt az embert, akinek várnia kellett volna. Türelmesen félre-

álltam, megvártam, míg minden utas el nem hagyja a repülőteret, csak ekkor kértem fel egy idősebb tisztviselőt, hogy hozzon kapcsolatba a városbeli intézménnyel. Már tárcsázott, amikor elébünk került egy alacsony, középkorú ember vászonnadrágban, pulóverrel (kidomborodó kis pocakja felett; fekete volt, nyírott bajszú, hosszú, fekete, de ritka szőrrel a füle mögött, amelyet a fülkagylóján át fésült. Fehér, szabályos fogsorát felvillantva, mosolyogva felőlem kérdezősködött. Amikor bemutatkoztam, és azt mondtam, hogy éppen telefonálni akartam neki, könnyedén megmagyarázta: „A repülőgép fél órával korábban érkezett” (ami nem volt igaz), és vidáman hozzátette, az ártatlan, mindenről tájékozatlan repülőtéri tisztviselőre mutatva: „Egyébként azért is van itt ez a mi emberünk, hogy kéznél legyen a vendégeknek.” Elvezetett a szállodába (a Hotel de Paris hangzatos nevet viselte), személyesen meggyőződött, jól szállásoltak-e el, megismertetett az igazgatóval, egy mondén, sportolókülsejű igen ügyes fiatalemberrel, megkérdezte, kávé kérék-e vagy teát, majd miután döntöttem maga is leült, hogy tovább buzgólkodjon, velem meg az igazgatóval csevegve, a cigarettáinkat szíva, mert nála nem volt. Türelmetlen voltam, látni akartam a várost, az embereket, a Gangeszt, de Mister Varma figyelmeztetett, hogy pihenésre van szükségem, szemmel láthatóan húzta az időt, s amikor végre ráállt, hogy induljunk, megjegyezte: útközben autón el szeretne menni valahová, és beleegyezésemet kérte. Elindultunk, majd hosszabb ideig várakoztunk egy magasan körülkerített épület (valamiféle iskola) kapuja előtt, ahonnan végül kijött egy sovány kislány, könyvvel teli táskával, s Varma igen gyengéden maga mellé ültette az autóba. A lánya volt, akit ily módon kímélt meg a gyaloglástól; cserébe, amikor vele együtt kiszállt a háza előtt, megengedte, hogy a nap hátramaradt részében, a saját belátásom szerint rendelkezzem az autóval (a szálloda tulajdonával).

Mister Varmának egész négynapos benaresi tartózkodásom alatt csupa hasonló elintéznivalói voltak (igaz, hogy egyidőben a nepáli községi elnökök egy csoportját is kalauzolta), amelyek megakadályozták abban, hogy megbeszélje számomra a látogatásokat az írókhoz és a művelődési intézményekbe, amiért melleleg igen hálás voltam neki. Olykor mégis megjelent, váratlanul, hogy elvezessen valami múzeumba vagy templomba, de a nézelődés idejét vagy lerövidítette, mondván, hogy nincs itt isten tudja, milyen látnivaló, vagy pedig meghosszabbította, Európa felől érdeklődve (a legmélyebb benyomást Németország tette rá, amiért, noha legyőzték, a leggazdagabb országok közé törte fel magát). Azután megkérte, hogy az autó vigye el valahová, s így megszabadultam tőle; szóltam a sofőrnek, hogy vigyen a Gangesz partjára, hagyjon ott, és csak késő este jöjjön értem.

Rendszerint a folyóhoz vezető út elején álltunk meg, a széles főutcának a bazar keskeny utcáival való kereszteződésénél, ahol egyfajta háromszögletű tér képződik. Az épületek itt néhány emeletesek és cicomásak, tarka homlokzatuk, oszlopokon nyugvó erkélyeik és hullámos tetőik egymás fölé emelkedve kapaszkodnak a dombra; az utóbbi fölött az Aranytemplom aranyozott kupolája dominál. Lent azonban, a földközéleben, az élet apró, alapvető, igénytelen szükségletei uralkodnak: a falakra pici boltocskák támaszkodnak, olyan kicsik, hogy alig fér beléjük álló helyzetben az árus, aki teát kínál vagy kávé, vagy apró kenyereket, amelyeket parányi tűzhelyen süt füstfelhőket terjesztve, vagy gyümölcsöt, ba-

nánt, narancsol vagy bételt kínál, amelyet megfeketedett ujjával teker össze, annyi magvat és pépszerű fűszert helyezve a zöld, nedvdús levélre, amennyit a vásárló kér; vagy üveggyöngyöt vagy tejet vagy virágot árusít. Virágot azért vásárolnak, hogy a szentélyeket díszítsék vele, ilyen szentélyek pedig a kis boltok között is vannak, egészen kicsik, szűkek, festett kőből készült istenszoborral, amely előtt keresztbe tett lábbal ül a pap, imádkozástól sugárzó arccal, ami nem akadályozza meg, hogy elfogadja az ajándékot virágban vagy aprópénzben. Az utcán cirkálnak a bolygó papok is, a szentek, a jógik, az igazi és áljógik (ki tudná?): szakállasak, magyhajúak (a hippik őstípusai, akik egyébként úgyszintén itt kószálnak, és konkurrálnak nekik), hosszú bottal a kezükben, csengettyűvel a nyakuk körül, virággal a fülük mögött, tarka rajzokkal a homlokukon meg az arcukon, prédikálnak és imádkoznak, adományt kérve csörgetik a bádögbögrét. Aztán ahogyan lejjebb ereszkedünk a folyó felé, a kép még kifejezőbbé válik: az emberek összezsúfolódnak, az apró boltajtók parányi ereszaljakká válnak, a boltok földön heverő áruhálmazzá, két-három bögrényi földimogyoróvá, két-három doboz cigarettává vagy gyufává, pohárnyi üdítő itallá vagy egyszerű vízzé; a boltosok közé egyre több láb nélküli, kéz nélküli, tenyér nélküli, ujj nélküli, orr nélküli, fül nélküli koldus keveredik, akik valamennyien megtalálják a módját, hogy valahogyan kitegyék bögréjüket, az élet jogáért könyörögve. Még lejjebb vannak azok, akik már nem is könyörögnek! egyszerűen ünek vagy hevernek rongyaikban, túlságosan kimerültek ahhoz, hogy mozogjanak. Ezek azok, akik megérezték, hogy közeledik haláluk órája, de nincs semkijük és semmijük, aki vagy ami biztosíthatná számukra az utolsó szertartást, a temetést, idevánszorogtak hát, hogy lassan meghaljanak, remélve, hogy testüket majd elviszi valaki a folyó partján álló két máglya egyikéhez, és hamvukat szétszórja a szent víz fölé. És aztán az emberi szerencsétlenségnek ebből a legsűrűbb koncentrátumából a látóhatár egyszerűen kitágul, felszabadul, szemünk előtt a folyó. Szélesen szétterült, mint egy tó, lusta, úgyszólván mozdulatlan, szürke, mint a hamu, amelyet szüntelenül magába fogad. A partról kőlépcsők ereszkednek, az utcák bilincsből kijutva fölényesen terjesztik ki fogazott szárnyaikat; hívők ünek rajtuk, naplopók, vakok, koldusok, gyermekek. Megérkezik a menet, elől két ember, vesszőhordágyon viszi a sovány testet, amely teljesen be van csavarva sárga, selymes kelmébe (ami azt jelenti, hogy a halott nő), utánuk libasorban lépked a trombitás és a dobos, aztán a rokonok, egy-egy nyaláb fával a hamvasztáshoz. A muzsika pattogó, valamennyien gyorsan lépkednek, a menet lehalad a lépcsőkön, és eltávolodik a part mentén. Közvetlenül a víz mellett kifeszített széles sátor alatt úgyszintén zene hallatszik, és énekszó: ez még egy, de felépítetlen, meg nem kövült templom; lefelől az istenszobor ül, sárga virágkoszorúkkal a nyaka körül, tarka égők által megvilágítva, előtte egy virággal díszített fiatal nő szüntelenül énekl, ugyanazt a tömör, vidám dallamot az isten dicsőségére, csörgődob és dob kíséri, s egyhangú dalának minden szakaszát visszhangozza a sokaság, amely körben ül keresztbe tett meztelen lábbal (a cipőt a sátor előtt hagyták), a férfiak az éneklő nő köré gyűlve, az asszonyok kissé távolabb; az egyik hívő, egy szakállas, rongyos idősebb ember, mankóra támaszkodva felemelkedik, hiányzik a fél lába; az énekesnő az éneket félbe nem szakítva int, hogy maradjon, s ő szintén intéssel válaszol, hogy gyorsan visszatér, majd mankójára támasz-

kodva sietve elbiceg, mint kávéházi vendég, akit a szükség arra kényszerített, hogy egy pillanatra ott hagyja a társaságot. Esteledik, és a hajléktalanok ruhájukba csavarva egyenként kinyújtóznak a lépcsőkön. A széles lépcsőn fekszik egy nő, egész teste, még a feje is beburkolva, csak gyönyörű vonású arca látszik, egygrammnyi felesleges hús sincs rajta. Már csukott szemmel fekszik, alszik, vagy már halott. Körülötte harsog az énekszó, hullámokban terjed a folyó fölött, nem szűnik meg sem éjjel, sem nappal, mert ha az énekesnő elfáradt, másik helyettesíti; és ugyanígy nem szűnnek meg dobogni a tüzek sem, amelyek valamivel távolabb látszanak a parton. Sok a halott hamvasztásra, mert mindenki azt akarja, hogy a Gangesz partján égessék el; a rokonok száz és száz kilométert tesznek meg, hogy halottjaikat ide hozzák; minden tűz mellett egymás mellé rakva fekszenek a halottak, a férfiak fehér, a nők tarka vászonban, egyébként felismerhetetlenül, lefedett arccal, a rokonok pedig a fa magasságú lángtól megvilágítva, guggolva, csendesen beszélgetve, gyermeket szoptatva, pogácsát vagy bételt rágcsálva várják, hogy halottjuk sorra kerüljön. Két derékig meztelen, izmos ember hosszú botokkal élesztgeti a tüzet, a szétválasztja a rönköket, és egy vödörből olajjal keneti a hullát, hogy gyorsabban elhamvadjon. Még látszik formája, még fehérlik a szövet, amelybe csavarták, de a következő pillanatban a tűz fellángol, szikrák pattannak, és az, ami az imént még fa volt meg emberi test, most a szén egyforma fekete alakzatát ölti.

Más alkalommal csónakot béreltem, és végigpásztáztam vele a partot, összetevőire bontva a zsúfolt képet. A csónak hatalmas volt, otromba, a víz mentén inkább súlya vitte, mint a fiatal, magas, rövidre nyírt hajú, kötényt és kockás inget viselő csónakoslegény evezőcsapásai. A folyó lassan, lustán, ólomszürkén folyt tova, körülöttünk varjak telepedtek a bambusznádakra, amelyeket a hívők levágnak és a vízbe dobnak, hogy égi társaiknak — akikbe talán a lelkük költözik — majd a repülés után legyen hol megpihenniük. A nap égetet, s a csónakos egy darab utavágászat húzott a csónak fölé; körülöttünk más csónakosok sokasága úszott, tele zárandókokkal, nőkkel, férfiakkal, gyermekekkel, mint valami folyami ünnepségen. Tekintetemet azonban nem a folyó vonzotta, hanem a part. Teljes hosszában templomok és paloták húzódtak, magas, nyugtalan formájú és színű, díszítésekkel, figurákkal zsúfolt, mozgásban levő köistenszobrokkal tovaringó tetők, homlokzatok. Templom templom mellett, palota palota mellett, alapítványok, a gazdagság bizonyítékai, az istenfélelem kifejezői, a bűnbocsánatnyerés kísérletei. Egy templom a vízbe dőlt, csak a kupolája meredt ki ferdén a folyóból, mintegy figyelmeztetésül: a legenda szerint egy idős maharana istentagadó fia emelte, s édesanyjától kért rá pénzt; az anya sokáig hajthatatlan volt fia erkölcstelen élete miatt, végül azonban engedett, csakhogy belássa, minden igyekezet és költekezés igaz élet nélkül hiábavaló. Valamennyi épület falai vénnek, az idő kifakította őket, az alsó ablakok szintjéig érő széles, sötét sáv mutatja, milyen magasra emelkedik a Gangesz a monszunesők idején. Most azonban száraz időszak van, s a falak nemcsak önmagukat fedig fel tövig, hanem a folyóba vezető kőlépcsők sorát is. Ezt a lépcsősort, amelyet úgyszintén vallási adományokból építettek, Varanasi kikötőpartját (ahogyan az indiaiak nevezik Benarest, a várat körülvevő Varuna és Asa folyókról) örökké emberek sokasága borítja. Csónakokon érkeznek ide vagy gyalog a paloták és templomok közötti

kis utcákon; mivel éppen valami női ünnep van, húsz-harminc nőből álló csoportok érkeznek, különféle színű szaríokban lassan és méltóságteljesen haladnak a parton, meztelen lábuk utánozhatatlanul szép és szabad járásával, mindannyian karcsúak, mindannyian sötét bőrűek, mindannyian fekete szeműek és fekete hajúak, időnként rántanak egyet félig áttetsző ruhájuk végén, hogy eltakarják egyedüli, igen vonzó meztelenségüket: a ruganyos, sötét csipő részét, amelyet rendszerint mély árokkal szel ketté a láthatatlan gerincoszlop. Felsorakoznak a parton, felemelik a szárít, és belépnek a vízbe, majd a ruha alatt, melyet ügyesen kifeszítenek, fröcskölnek és mossák magukat. Egyesek itt mossák a magukkal hozott fehérneműt és ruhafélét is, majd nyomban ki is terítik száradni a kőlépcsőkön. Mások gyermekeiket fürdetik. A férfiak is be-
mennek a folyóba, a derékig érő vízben megállnak, és lehunyt szemmel, elmerült arckifejezéssel imádkoznak. Mások a szemüket mossák, a fülüket, és kinyújtott mutatóujjukkal a fogukat, nyilván abban hisznek, hogy a folyó vize gyógyhatású. Ismét mások egyszerűen csak fürdenek, széles mozdulatokkal úsznak, fröcskölnek a vizet, és kiáltoznak egymásnak. Mellettük lustán, tétovázva tehenek lépnek a vízbe, hűtik sovány lábukat, és súlyos fejüket meghajlítva isznak. Egy ember meg egy asszony tehéntrágyát ragaszt a cikornyás templom falára: a napfény pillanatok alatt megszáritja, s aztán kiviszik eladni a tea- és kávéárusoknak, akik ezen főznek. Ezt az egész buzgólkodást és megelégedettséget és valóságos szüntelenül aláfesti a sátor alatti templomból kihangzó ének-szó, amelynek Rama istent dicsőítő refrénjei folytonosan ismétlődnek, mint ahogyan itt minden ismétlődik, napról napra. S a két tűz a két parton tovább lobog: trombitaszóval és dobpergéssel érkeznek a gyászmenetek a halottakkal, a hullákat sorba rakják, a rokonok elhelyezkednek a lépcsőkön, ülnek, beszélgetnek, fürdenek, várva, hogy az elhunyt hamvai szétszóródjanak a folyó fölött.

Az élet minden megnyilvánulásának ez a kézzelfoghatósága a maga csupasz közvetlenségében és egyidejűségében — ez volt számomra India varázsának a kvintesszenciája. Ezt az ennyire szomorú, de mégis erőteljes és tartós benyomást némileg megzavarta a háború kitörése, de ugyanakkor egy új színnel kiegészítette. Egy napon, az utolsón Benaresben, a szállodaigazgató azzal a hírrel fogadott, hogy a pakisztáni repülőgépek bombáztak néhány indiai várost, közöttük Agrát is, ahonnan néhány nappal ezelőtt távoztam.

Valami európai háborúhoz hasonlólt vártam. Riadókat, politikai gyűlések és beszédek hullámain, hátizsákos emberek sorait, akiket rémült asszonyok kísérek, felhívásokat a falakon, zavarokat a mindennapi életben. Ebből azonban semmit sem tapasztaltam, sem akkor, sem később, egészen a háború végéig, amely szintén India talaján ért. A Hotel de Paris-ban az európai vendégeken és az őket jólétesültségével szórakoztató igazgatón kívül mintha senki sem vetett volna ügyet az újdonságra, mindenki tovább végezte (vagy nem végezte) munkáját, a portás a fülkében, a kertészek a kerítésben, Ahmet sofőr az autó körül. Szerettem volna látni India térképét, hogy stratégiaileg eligazodjak, a szállodában azonban senkinek sem volt, át kellett hát mennem a szomszédos épületbe, az utazási irodába. Ott két, tétlenségtől álmos tisztveselő szívesen megengedte, hogy megtekintsem a falra akasztott nagy térképet, miközben ők engem tekintettek meg, némán, semmi véleményt nem nyilvánítva az

imént kitört háborúról, azonkívül, hogy kérdésemre egyikük megállapította: „Estére majd mi bombázzuk őket” — ami így is lett. Amikor kissé kiábrándultan az utcára léptem, a mezítlábás gyalogosok szokásos tömegét pillantottam meg, amint hangtalanul vonult a város felé, meg a szálloda kapujával szemben ácsorgó, vendégre leső riksakulikat. Minden úgy volt, mint mindig. A megbeszélt órában megjelent Varma úr, kiborotváltan, megfésülködve, sötét ruhában, nyakkendővel, és meghívott, hogy a szálloda költségére igyunk meg egy teát; sokáig halogatta a távozást, bizonygatva, hogy kényelmesebb a szálloda halljában várakozni, mint a vasútállomáson — ugyanis Allahabadba, következő állomáshe-lyemre, közel lévén, vonaton kellett utaznom. Aztán amikor végre neki is sietheinekje lett, nem tudtuk nyomban megtalálni Ahmetot, és így némi kapkodás és idegeskedés közepette hajtattunk az állomásra. A hidakon, peronokon tarka tömeg hömpölygött: utasok, hordárok, étel- és italárusok, teljesen elütöek az európaizált repülőtéri utasoktól és tisztviselőktől, olyan volt ez is, mint valami új bazár. Az utolsó pillanatban Varma úr megtalálta a vonatomat és az első osztályú vagonot, megkért egy vasutast, hogy ügyeljen rám, és sietve elbúcsúzott, mondván, hogy bocsássak meg, ha valami rosszat tett nekem. Erre a keleti szívélyességre ugyanilyen módon válaszoltam, beléptem a vagonba, és a vonat nyomban ezután — menetrend szerint — elindult.

Számomra ez a vonatkozás a repülőgép régóta várt és kapóra jött helyettesítése volt: végre átélhettem a mozgást tapintható tárgyiasságában. Amikor beléptem a vagonba, éppen egy utas indult kifelé, s miután megpillantott engem, az idegent (Indiában ezt a bőr színe miatt nem lehet nem látni), intett a szolgának, aki a peronon várt rá; az fürgén beugrott a vagonba, hogy még mielőtt leülnek, ronggyal letörölje a kipárnázott ülőhelyeket. Ez a kéréstlen szolgálatkészség természetesen meglepett, de miután már mintegy fél óra telt el a magányos utazásban — mert rajtam kívül senki sem szállt fel a vagonba —, felfogtam az értelmét is: e rövid idő alatt a zöld műanyag borítású ülésen látható porréteg telepedett meg. Honnan? A vonat napsütötte, széltelen mezők között haladt; és mégis, a talaj apró szemű, sárgás port termelt, talán ez volt az oka az indiai táj örökös árnyékoltságának, álmos, szürkés nyugalmának.

Később egy útba eső állomáson még egy utas szállt fel a fülkémbé, csavart bajszú, ősz öregember, egy kis kofferral; tőle érdeklődtem az új háborús hírek felől, s ő röviden, magabiztosan válaszolgatott, de hamarosan elszunnyadt. Ismét magamra voltam tehát hagyva, kinéztem az egyik rácsos ablakon — amelyek miatt az egyébként igen kényelmes, tágas fekhelyes első osztályú vagonok is mozgó börtönökként hatnak — Közép-India szürkés-sárgás síkságára. A mezőkön görnyedő parasztok, a vasútállomásokon utasok, faárnyékban elalélt csoportokba gyűlve; amikor a vonat megállt, halk morajlás támadt köztük, majd eltűntek batyukkal a számomra láthatatlan harmadosztályú vagonok irányában, amelyekből az első osztályúak nem vezet semmilyen ajtó: ismét a börtön-elkülönítettség. Biztosan szorongtak ott túlzásfolt fülkéikben, mi ke-ten pedig, a szendergő öreg meg én, vasfallal elkülönítve tőlük, csendben, egyedül utaztunk.

Allahabadban a háború miatt megrövidült programom, a városnézés és a találkozások: megérkezésem napján, közvetlenül a Hindustan Aca-

demyban tett látogatás után, ahol cipőmet levetve, akár vendéglátóim, a szőnyegen ültem, szürkületkor egyenesen a szállodába vittek, s az utcákon egyetlen lámpa sem égett. A Barnett szállóban is besötétítettek, minden ablak és ajtó le volt függönyözve, az ebédlőben lámpák helyett gyertyák égtek az asztalokon. Itt kellett eltöltenem az időt alvásig. A hatalmas, régimódi szállodában, amelynek mennyezetei olyan magasan voltak, mint valami templomban, csupán néhány vendég tartózkodott, vagyonos, átutazó indiai; vacsorát tálaltak azonban egy csoport pirospozsgás, szőke németnek is, akik autókon és lakókocsikkal érkeztek ide; mielőtt visszavonultak volna motorizált szálláshelyükre, igen hangosan és temperamentumosan vitatták meg a hadihelyzetet, és nem kis kalandor öntetszélgéssel tanakodtak, hogyan jutnak majd ki járműveikkel Indiából. Mi többiek hallgattunk (én is: alkalmazkodtam végre az indiai tartózkodó magatartáshoz), s amikor a németek eltávoztak a teremből (mintha csak ők tartottak volna itt bennünket hevességükkel), visszavonultunk szobáinkba. Az enyém akkora volt, mint egy raktár, s tartozott hozzá egy öltöző is, amelyen át egy igen tágas fürdőszobába lehetett jutni: le-fel kószáltam ebben a térségben, hol felgyújtvam, hol elolttva a lámpát (mert a mennyezetnek is voltak külön ablakai, amelyeket, meggyőződésem szerint, nem lehetett elsötétíteni, legfeljebb tűzoltólétráról), bele-beleütköztem a bútorokba, cigarettáztam, lefeküdtem, felkeltem körülöttem az idegen várossal, amelyben minden élet megbénult, és csodálkozva önmagamon meg helyzetemen, ebben az úgynevezett háborúban, amelyhez nem volt közöm.

Az elsötétítés miatt Allahabad úgy tűnt, mintha két részre vágták volna: egy nappali városra, amelyet minden akadály nélkül szemügyre vehettem tágas iskoláival és akadémiáival — amelyeknek zöme még az angol közigazgatás alatt épült —, és egy éjszakaira, amit a kihalt szállodában kellett töltenem. Örültem a nappaloknak, és nyújtottam őket, mintha ezt lehetett volna; a kellemetlen éjszakák várásában azonban benyomásaim csonkák maradtak. Kivéve egyet: a Nehru család házát. Egyemeletes fehér ház ez, klasszikus angol stílusban, amelyet még Jawaharlal édesapja, az angol időkben a legfelsőbb bíróság bírása építtetett, a gazdag dandy, aki azonban az ország függetlenségi harcát is támogatta. Számos szobájában polgári bútorok állnak, fényképek, könyvek, az egyikben háncsból készült indiai nyugágy, amelyben manapság is napoznak a soványra aszalódott öreg érinthetetlenek — Gandhi egykori ágya és szobája. Ebben a szobában az egyik fényképen Gandhit látni mezítláb, fehér ruhájában, mellette pedig kissé szégyenlősen a háttérbe húzódva, de óriási, tüzes cigányszemét a kamerába meresztve Indira, a kislánya. Ki vannak állítva egyes levelek is, amelyeket Indira kapott édesapjától külföldi útjairól meg a börtönből; írt neki néha franciául is, nyilván azért, hogy fokozza a rövid üdvözlő sorok hatását, különösebbé, derűsebbé tegye őket, meg azért is, hogy lányának lehetővé tegye tudása igazolását. Gandhihoz intézett levelei viszont meg Gandhi válaszai igen korrekt angol nyelven íródtak. Mindezekből a tárgyakból, a levelekből, a képekből, a távcsővekből, a pipákból gonddal ápoltság sugárzik, és mégis, itt fogant korunk egyik legnagyobb tömegmozgalma; míg Allahabadban tartózkodtam, ez a mozgalom már háborút folytatott tankokkal, repülőekkel, modern propagandával, fészke azonban ugyanaz

maradt: egy fehér úriház egy egyetemi és törvényszéki városban, amelynek poros, hosszú utcái és kísértetiesen üres szállodái vannak.

E szálloda és a benne töltött sivár esték miatt megkönnyebbüléssel távoztam Allahabadból, s jókedvemet az a körülmény is növelte, hogy az országban a belső légijáratokat megszüntették, s így a gyűlölt repülő helyett megint vonatra ülhettem. Egy teljes napot töltöttem az első osztályú fülke ülésén-fekhelyén, s oly közelről és folyamatosan szemlélhettem a velem szemben ülő egyedüli útítársamat, egy egyenruhás indiait (liszti vagy altiszti egyenruhában volt-e, nem tudtam kideríteni), amit addig nem engedhettem meg magamnak. Sovány, törékeny, harminc vagy negyven körüli ember volt (az indiaiak fiatalos külsejűek), fekete keretes szemüveget viselt; maga alá húzott, keresztbe tett lábbal ült; levette cipőjét meg a harisnyáját is, újságot olvasott, és — mint ritka, emancipált indiai — cigarettázott. Amikor már dél volt, elővettem az Allahabadban vásárolt hideg ételt — szardíniát meg sajtot —, ő meg, jobban ismervén a vasúti körülményeket, megvárta, hogy az első nagyobb állomáson benyisson hozzánk egy fürge fiú a restiből, majd ebédet rendelt, igazi indiait: egy kis tál rizst, egy kis tál mártást, pogácsát meg egy pohár vizet; az ételt bádogtálcán szolgálták fel neki. Letört egy-egy falatot a pogácsából, és jobb kezével belemártogatta a mártásba meg a rizsbe, amit ujjaival ügyesen rátolt a falatokra; a végén megivott egy korty vizet, a maradékkal pedig lemosta zsíros ujjait. Ezután tiszta fehér zsebkendővel megtörölte a száját meg az ujjait, majd leengedte a zsebkendőt meztelen talpára, odanyomta begörbített másik térdével, s az ott is maradt. Folytatta az újságolvasást. Később egy másik, valamivel fiatalabb ember lépett a fülkébe európai ruhában, de mezítláb, és szomszédommal beszédbe elegyedett, angolul; talán megállapította vagy megsejtette, hogy anyanyelvük különböző. (Indiában száz és száz különböző nyelv van.) A háborúról beszélgettek, az én szomszédom higgadtan, az újonnan jött valamivel tüzeesebben, de mindketten a katonai helyzet alapos ismeretében, mert az a másik is nyilván tiszt vagy altiszt volt. Fontos magaslatoakat emlegettek, helyeket, amelyeken az elmúlt indiai—pakisztáni háborúban döntő ütközetek folytak, kiderült, hogy több ízben úgyszólván egymás közvetlen szomszédságában harcoltak; a helyzet ismerőinek élvezetével egymás szavába vágva ecsetelték a Kína felé néző frontvonalakat a magas hegyen, amelynek nedves éghajlata rombolja az egészséget; itt romlott meg az én szomszédom látása is. Tőlem, mint idegentől, egyáltalán nem tartottak, ami még egy sokk volt a háborúról alkotott felfogásaimra; a következő sokkot akkor kaptam, amikor szomszédom, úgy mellékesen, beszélgetés közben, közölte, hogy egyhetes szabadságra hazaengedték, reméli azonban, hogy a szabadság végéig a háború is befejeződik, s így valószínűleg Bangladeszben harcoló egységét már az utak és vasútvonalak újjáépítésén találja, mivel ő utász. Szürkületkor társa kiment. Szomszédom ennivalót rendelt, ugyanolyan módon, mint délben, elfogyasztotta, félrerakta az edényt, leszállt az ülésről, és kibontott valami göngyöleget, amelyről kiderült, hogy derékalj, hanyatt feküdt rajta, levette a szemüvegét, betakarózott a pokróccal, behunyta a szemét, és elaludt. Egész éjjel aludt, meg sem mozdulva — tanúsíthatom ezt, mert ugyanezt az éjszakát úgyszólván végig ébren töltöttem köpenyem, azaz egyetlen takaróm alatt vacogva a hidegtől, amely kíméletlenül behúzódott a vagonba.

Hajnalban át kellett szállnom Itarsiban; dülöngélve, kialvatlanul távoztam a vonatból, míg szomszédom pihenten, üdén lépett ki, összehajtogatta fekhelyét, és átadta a hordárnak, aki a fején vitte ki, mint egy hatalmas turbánt.

Az állomáson még sötétség uralkodott, de a peronon, ahol utasok aludtak ruháikba burkolózva, meg az étteremben, ahol égett minden villany, teát, kávé és vegetariánus ételt lehetett kapni. A fürdőben pedig, ahová később beléptem, olyan reggeli lubickolás folyt, amihez fogható tartamában és intenzitásában nincs a magát tisztaságszeretőnek tartó Európában, folyt a víz, csörögtek a kis kannák, villogtak a borotvakések, lendültek a fésűk, lengtek a félig lecsavart turbánok — igazi szertartás.

Itarsiban elfogtam a Madrasba tartó delhi expresszt; a kupében, amelyet a kalauz adott, elfoglaltam az utolsó szabad helyet, a felső ülések-fekhelyek egyikét, és így még jobb alkalmam volt szemlélődni. A fülkében a társaság tarka volt: alattam egy középkorú, de még szép tanítónő sárga szariban, szemben velem egy szakállas és turbános síkhfunkcionárius, alatta idős bácsika pizsamában, párszi kereskedő. A tanítónő meg a kereskedő élénken beszélgetett angolul; a síkh, fekhelyén gubbasztva, időnként közbevetett valamit, de leginkább a bádopoharát csörgette, amelyben valahonnan vizet hozott; levetette európai ruháját, és felcserélte a kényelmesebb indiai vászoninggel, kicserélte a kemény kék vászonturbánt könnyű, fehér kendőre, újságot olvasott, és aludt. Én felléptem fekhelyemre, s kezembe vettem a félig olvasott könyvet, amelyet egy repülőtéren vettem — egy angol bűnügyi regényt —, de figyelmem többletét útitársaimnak szenteltem. A tanítónőnek igen sok poggyásza volt: hosszú éveken át dolgozott iskolaigazgatóként egy faluban a Himálája tövében, s most Madrasba utazott, hogy átvegye új igazgatói munkahelyét. A síkh a maga munkájáról nem nyilatkozott: szemmel láthatóan szolgálati úton volt. A párszi Delhiből tért vissza Madrasba, részt vett a General Motors ázsiai képviselőinek értekezletén; bőröndjében még szmokingot is vitt magával a vacsorára, amelyről előre tudta, hogy a cég megrendezi majd képviselői számára. Egymást követték az ételek, s én ismét az egyedüli voltam, aki nem vettem igénybe a vasúti éttermek személyzetének szolgálatait, és ágyneműm sem volt, mint a többinek. A következő éjszakai hidegtől tartva (oktalanul, mert dél felé utaztam), megkérdeztem a jegykezelőt, segíthet-e rajtam. Kiderült, hogy az állomásokon bérelhető ágynemű, csakhogy én kérelmemmel már elkéstem; amikor ezt a párszi meghallotta, felajánlotta éjszakájára tartalék pokrócát és párnáinak egyikét. Alkalom volt ez a közeledésre, felfedtük egymás előtt életkörülményeinket. Az egyik érdekesség az volt, hogy mi négyen, ahányan a kupében voltunk, négy valláshoz tartoztunk: a tanítónő katolikus volt, a síkh (ez egy punjabi szekta neve) természetesen hindu, a párszi pedig, mint igen kis létszámú kasztjának többi tagja az izlám előretörése előtt Perzsiából menekültek leszármazottja, Zarathusztra próféta híve. A felfedett különbségek igen ösztönzően hatottak Kelet e gyermekeire: szélteben-hosszában meséltek a szokásokról, a szertartásokról, iszenteszteletekről, a halottakkal való bánásmódról (a párszik például el sem hamvasztják őket, hanem meztelenül kiteszik a ragadozó madaraknak); de természetesen a hétköznapi anyagi körülményeikről is. A párszi, aki igen jó erőben volt, habár már hetvennegyedik évét taposta, kétségtelenül a legvagyonosabb volt közöttünk; látszott ez poggyászáról, pizsa-

májáról, finom gyapjútakarójáról és a tollpárnáról, amit átadott, a filckalapról, az egyedüliről, amelyet Indiában láttam s amelyet Amerikából szerzett be, holott Amerikában (akár Európában) sohasem járt; még meggyőzőbben látszott ez Madrasban, ahol az állomáson valóságos díszkíséret várta, nemcsak szolgák, hanem fiatal rokonok is; s mégis, közvetlenül célba érésünk előtt, amikor az összecsomagolt holmi mellett álldogáltunk türelmetlenül és a válás előtti szívélyes búcsúzkodásba kezdtünk, észrevette, hogy könyvemot otthagytam a fekhelyem fölötti hálóban. Figyelmeztetett feledékenységemre, én meg azt feleltem, hogy a könyvet szándékosan hagyom el, mert elolvastam; erre sűrűn pislogva megkérdezte, elveheti-e, s miután szívesen beleegyeztem, nem lévén többé ideje a bőrönd felnyitására, begyömöszölte az inge alá a keblébe.

Ez a festői kis csoport igazi és hű hírnöke volt Madrasnak, különböző színű téglákból épült széles utcáinak, végtelenségbe nyúló bazárjainak, hatalmas régi templomainak, hosszú, homokos partjának, amelybe az óceán magas, éles, kékesszürke hullámai csapódnak. A parton magányos sőtálok, családok, sőt fiatal párok is, ami újdonság a hagyományos szárazföldi Közép-Indiához viszonyítva, ahol senki sem sétál, hanem vagy pihen, vagy rohan valamerre a dolga vagy belső elgondolása után. Madrason látszik, hogy először a portugálok és a franciák gyarmatosították: tarka épületeiben, levegős utcáiban van valami román derű, könnyedség, sőt könnyelműség is. Az emberek itt még szebbek, mint Észak- vagy Közép-Indiában, még finomabb alkatúak, még sötétebb bőrűek, arcvonásukból ítélve negroidok, ami mindenképpen a szerencsés kereszteződések következménye; ezt a tengeri útvonalak, a más kontinensekkel való kapcsolatok tették lehetővé. Még a szegénység is, amely egész Indiában reménytelen szomorúsággal vonja magára a figyelmet, itt mintha (legáltalában a szemlélődő számára) elviselhetőbb lenne; talán azért, mert tagoltabb, kevésbé abszolút és egysíkú, amit ékesen bizonyít a szegények gyülekezőhelye a város szigorú központjában, a nagy és szép Központi Pályaudvar mögötti járdákon. Itt, a kereskedők kis boltjai és a kézművesek, kovácsok, borbélyok, szabók boltjai mellé, vagy a kerítések csupasz falaihoz egy-egy deszkából, bádogból, rongyos viaszosvászonból összetákolt roskatag lakhely tapad, olykor az egész lakás csupán egy láda, oldalt fordítva, hogy be lehessen mászni és védelmet találni benne naptól-esőtől. Aztán a szegénység még alacsonyabb fokán ez már csak egy deszka, amelyet sok bonyolult ügyeskedéssel, spárgával, szöggel, botokkal a guggoló ember magasságában vízszintes helyzetben rögzítettek. Valamivel távolabb ez már egy rongyos, nyitott esernyő: alatta is lakik valaki, lám, kilátszanak meztelen lábai. Ez után semmi; maga a puszta járda. De ezen a járdán és e silány, állítólagos tetők alatt, de rajtuk kívül is zajlik az élet. A járdarepedésbe szúrt karóhoz egy sovány kecske van kötve. Amott távolabb három liba csipkedi a hulladékot. Egy okos szemű kutya őrzi a ládát, amelyben az egész bútorzat egy régi ruhadarab. Három téglán egy kis bogrács áll, alatta apró tüzecke pattog, a háziasszony meg keresztbe tett lábbal ülve gondosan kavargatja a már gőzölgő kását. A nők minden szegénységük ellenére tarka szarit viselnek, sok mesterséges ékszert a karjukon és a bokájuk körül, kevés feledkezik meg közülük arról, hogy a füle mögé vagy a hajába virágot tűzön. Tengernyi gyerek, fekete hajú, fekete szemű, fehér fogú, szép, mint mindenütt Indiában, és mint mindenütt a világ e részén, vidám és nyu-

godt, mert mindig társaságban van, édesanyja, nővérei és fivérei társaságában, nem utasítják rendre, nem figyelmeztetik és nem verik, játékkára és képzeletére bizzák, mint a kutyákat és a teheneket, amelyek az életet ugyanebben a gyermeki nyugalomban töltik el. A leggyakrabban itt van az apa is, aki valamit dolgozik, vagy eladásra kínál, mert a család legszívesebben együtt van a maga szegénységében. (Az asszony, ha még egészen fiatal és gyermektelen, hajában virággal a férj közelében guggol, és nézi, hogyan ügyködik.) Estéknént, amikor az ember végigmegy a nyomorúság e sétányain, látja, hogyan terítik ki a járdán a karcú indiai nők a rongyot vagy ruhadarabot, és a hold vagy valami utcai lámpa fényénél a gyerekeket ingecskére vetkőztetik (ha ezenkívül egyáltalán volt még valami rajtuk), a hajukat fésülik és lefektetik őket valami vékonyka pokróc alá, mielőtt ők maguk is melléjük fekdülnének, mint a világon minden anya minden lakásban, ha leszáll az éj.

Madrasban nem volt elsötétítés, valószínűleg a front távolsága miatt, de főleg azért, mert az indiaiak tudatából teljesen hiányzanak a totális villámháború európai vívmányai. A háborút a hivatásos hadsereg folytatja, Indiában az egyedüli, méghozzá eléggé hevesen, mert tizenkét nap alatt több mint tizenegyezer embert veszített, ezek közül két és félezer halott volt; a lapok címdalán tájékoztattak az ütközetekről, bombázásokról, az utcákon néhány kisebb menet jelent meg rongybábukkal, amelyeken az állt, hogy „Jahja Khan” vagy „USA”, de ez volt minden. Az utcákon kavargott a tömeg, ügyet sem vetve a pártfelvonulásokra; a mozik (az indiaiak kedvenc szórakozóhelye, ezért oly roppant nagy az ország filmipara) túl voltak zsúfolva; az óceán homokos partján henyelők üldögéltek vagy heverésztek a hullámokat és a madarakat figyelve, szálóban, az Imperialban a fiatal, hosszú hajú indiaiakból álló zenekar még reggelinél is játszott, a miniruhás fiatal, szőke amerikai énekesnőt kísérve. Ugyanakkor a zeneakadémián, ebben a gyönyörű, fehér tóparti épületben, amelyet egy kormányzó ajándékozott, fiúk és lányok az ősrégi indiai énekmodort gyakorolták, a hagyományos hangszereket meg a klasszikus táncot, amelyben minden szemöldökmozdulatnak megvan a maga érzelmi vagy gondolati jelentése; a színházban (ahová szintén ellátogatam) a színészek az előadás előtt imádkoztak, hogy munkájuk sikerrel járjon (a színészetet Indiában szentnek tekintik); a városnegyed nagyságú templomokban, amelyekben nyolc-kilenc szentély is van, óriási fürdőmedencékkel a hívők számára, az emberek imádkoztak, hajlongtak, virággal díszítették az istenszobrokat és a termékenység szimbólumait, üldögéltek a templomtér homokos földjén, ráérősen csevegtek, és példájukkal tanították a mindig jelenlevő gyermekeket az élet ritmusára és szertartására, amit ők is ugyanilyen módon tanultak meg. A kétmillió Madras egy világváros ellentétgazdagságát árasztotta, mint valami kis Párizs, de Ázsia minden jégével.

A világváros lehelete, csak már tisztultabban, tipológiailag árnyaltabban, fogadott Bombayban is, ahová Madrasból repültem. Amikor a repülőtéren átadtam a jegyem és a váróteremben telefont kerestem, hogy jelentkezsem vendéglátóimnál (mivel ezúttal valóban korábban érkeztem, a menetrendet a háború miatt megváltoztatták), a telefonszékben gépünk mindkét stewardessét találtam, amint nagyban csevegnek, és sok nevetgélés, huzakodás és sejtetés közepette találgatnak beszélnek meg valakivel — frivolitás, amilyent Indiában addig nem láttam. Hamarosan eljött

értem Baksi úr és Valenkar úr, mindkettő rövid ujjú ingben, nyitott ingnyakkal, mindketten ügyesek, határozottak (megszokták a külföldiekkel való érintkezést), és a nyílegyenes autóúton meg a hosszú sugárutakon át elvittek a Grand-szállóba. A szálloda tele volt amerikaiakkal meg hippikkel, akik azonban otthonról bizonyára rendszeresen kapták a csekkeket; a szállodaigazgató, egy idősebb, sovány, fehér, kis dandy-szakállú ember egy kis asztalnál ült a hallban, feltúrt ujjú fehér ingben, egy üveg sör állt előtte, és igen választékos, sőt kissé affektáló angolsággal adta ki az utasításokat a portásoknak meg a szobainasoknak. A világ egyik modern központjába kerültem.

Ez beigazolódott, amikor — leggyakrabban Valenkar kíséretében — felkerestem néhány író meg két-három szerkesztőset. Az egyik napilap szerkesztőségébe a páratlan emeletekre szolgáló liften mentünk fel, a főszerkesztőt egy üvegfalú teremben találtuk, amelyet klímaberendezések hűtöttek, s amelyben tucatnyi írógép meg teleprinter kopogott — a mellettük ülő emberek nem különböztek egymástól, annyian voltak, és oly buzgalommal szolgálták ki a gépeket. A kávé mellett induló beszélgetés gyors volt és gyakorlott, az élet lényegbevágó kérdéseit érintette, de nem időzött el egyiknél sem — egyike azoknak a beszélgetéseknek, amelyeket manapság világszerte mindenütt folytatnak az úgynevezett problémákról, amiket eszük ágában sincs megoldani, inkább csak úgy öblögetik velük a szájukat, örökös időhiányban, valami öntetszelgő idegességgel. Ellátogattunk egy költő otthonába is; miközben parkoltunk, ő már várt bennünket a teraszon, majd lejött elébünk a kapuhoz rövidnadrágos, fehér térdharisnyás kisuokájával; ő maga bokáig érő indiai fehér vászonruhát viselt, meg inget, szép őszes haját hosszúra hagyta nőni, kissé szándékosan borzasan viselte, mint valami virtuóz. Liften felvitte bennünket a lakásába, amely teljesen európai módra volt berendezve, bejött a felesége virágos száriban, behozta a tortát; megérkezett a házigazda mindkét lánya, akár anyjuk, száriba öltözve, de tompább, európaibb mintájú kelméből; előkerült egy vendég nő is, természetes, középkorú, és maga alá húzva a lábát leült a díványra; maga is író volt, dohányzó, durva hangon beszélt, igen határozottan, elmesélte, hogy főleg a filmnek dolgozik, mert ezt szereti is, a munka egyszerű és kifizetődő. Megérkezett még egy vendég, szintén író, de prózaíró, a feleségével; megajándékozott egyik angolra fordított regényével, amelynek borítólapjára oda volt nyomtatva, hogy Nehru-díjjal tüntették ki; ezt a Szovjetunióban ítélik oda; ő is sokat dolgozott a filmnek (India filmipara a legnagyobb a világon, Bombayban összpontosul), de nem élvezetből, hanem hogy megéljen és írhasa regényeit. A beszélgetés igen kultivált volt, ugyanakkor pedig közvetlen is; ezek az emberek szellemi termeléssel foglalkoztak, a házigazda például költői munkáján kívül klasszikusokat adott ki, igen szép, több nyelvű kötetekben, de hajlandóak voltak a tiszteletdíjakról is beszélni, a napidíjas felolvasó estekről, a szakmabeliek magátólértetődőségével.

Bombayban ismét elért az elsőtétítés, mert pakisztáni repülőgépek végeztek berepüléseket a város fölött, noha nem sikerült kárt okozniuk — elűzték őket. Az indiaiak a tengeren is sikert siker után arattak, a szárazföldön pedig Kelet-Bengáliában körülzárták Daccát. Érezni lehetett, hogy a háború hamarosan befejeződik. De ugyanígy lassan a vége felé közeledett az én indiai tartózkodásom is. Nem rohantam többé új

képek után, tudtam, milyen kevés időm marad hátra, s mégis mennyire hiányos képem lesz erről a hatalmas és tarka országról. Egy este elutaztam Aurangabadba — szerencsére vonaton, mivel a háborús veszély miatt a repülőgépek nem közlekedtek. Az állomásra sötétben mentünk ki, a szerelvényemig pedig a peronon alvó utasokba ütközve botorkáltam el. A kizilámpa sugárvéjeje (Allahabadban kénytelen voltam kizilámpát venni) rálelt az egyik első osztályú vagonon egy papírlapra, rajta géppel írva a nevem (a Madrasig tartó hosszú utazás tapasztalatai alapján nem nehezen kibogozható vezetéknevemet adtam meg, hanem keresznevemet, könnyen megjegyezhető tábournagy hangzásával, és ugyanígy megtaláltam a nevemet egy kis állomáson, ahol az éjszaka folyamán át kellett szállnom. Hajnalban Aurangabadban már várt a tanfelügyelő, és mihelyt megmosdottam és megreggeliztem, a meleg, bársonyos tájon keresztül utaztunk Ajantába és Elorába. E falvak környékén hatvannégy templom és kolostor van a hegybe vájva, oszlopokkal, domborművekkel, szobrokkal, itt-ott még festett falakkal és mennyezetekkel is, amelyeket pontosan a művészek elképzelése szerint kivitelezők tízezrei varázsoltak oda, csákánnyal, vésővel, ecsettel, az időszámításunk előtti második évszázadtól időszámításunk nyolcadik évszázadáig. Este vonatra ültem, és visszatértem Bombayba. Az autó pontosan a megbeszélthelyen várt, amelyet a sofőr meg én két nappal ezelőtt a sötétben kijelöltünk, s így az elsötétítés kihaltságát elkerülve ismét belemerülhettem a nagyváros nappali, élő folyamába. Sétáltam a széles utcákon, amelyeken sűrű, de immár fegyelmezett forgalom folyt (tehenet csak egyszer láttam, ahogyan fejedelmi méltósággal vág át az úttesten az ötemeletes házsorok között), kiballagtam az óceán partjára, amely itt szürke volt, és valamivel kevésbé hullámos, mint Madras előtt, megálltam India Kapuja, a közvetlenül a tengeri kikötő bejáratánál álló hatalmas diadalív előtt; amely mintegy figyelőn és hívogatón néz szembe a szélborzolta beláthatatlan víz túloldalán terjedő láthatatlan világgal; visszatértem a városba, és beleveszttem a tömegbe, a több emeletes házak alatti húzódo bolthajtások alá, ahol áruval zsúfolt kis boltok sorakoznak, itt is a Kelet példátlanul sokfajta és tarka árujával, csak jobb, gazdagabb kidolgozásban, pontosabb osztályozásban, díszek, ékszerek, ruhafélék, fémből, elefántcsontból, szantálfából készült tárgyak; az utóbbiak bódító, édes illata a leginkább közelíti meg az itteni táj és emberek illatát; aztán szárik, kendők, utazótáskák, napszemüvegek, töltőtollak. Talán sehol sem árulnak annyi töltőtollat és napszemüveget (pedig már Bejrútban is töménytelen volt), mint Indiában, ahol alig akad ember, aki védené a szemét a naptól, és ahol az embereknek körülbelül 20 százaléka írástudó; ez azonban csak egyike a keleti talányoknak, amely talán nem is talány, csak túl racionális fehér értelmünk értetlenségének jele.

De lám! Egy nappal távozásom előtt India tüzszünetet kötött Pakisztánnal, s a Grand-szállóban a vacsoránál egy hosszú estélyi ruhába öltözött, derékig érő hajú amerikai nő felolvasta imént szerkesztett tiltakozó versét, azon ország győzelmének dicsőségére, amellyel az övé szembehelyezkedett, mire mindenki tapsolt neki, kivéve az andiai pincéretet, akik teljesen egykedvűek maradtak; az est fennmaradt részét azzal tölthettem, hogy végigsétáltam a fényben úszó utcákon, ahol sohasem szünetel az élet, a kereskedelem, a koldulás, a lödörgés valami cél után, amely a tüzes fekete tekintetek mögötti mélységben rejlik.

Kora reggel Valenkar autón elvitt a repülőtérre. Valenkarral annyira megbarátkoztam, hogy az előző napok egyikén meghívott egy pohár Coca-Colára a lakására, a belvárosi több emeletes házba, amely tele volt lakókkal, mint a méhkas, és ahol, nőtlen ember lévén, együtt lakott fivérével, sógornőjével meg két gyermekükkel, akiket imádozott. Ültünk a beüvegezett teraszon, az ő lakásrészében, az ágyán, amellyel szemközt egy falóra és a kicsiny üvegajtájára bigyesztett törülköző volt minden bútor; néztük a szomszédos házakat, amelyek száz és száz, a miénkhez hasonló teraszokkal, a kimosott fehérneműk függőnyei között mindenki szeme elé tárták a túl népes keleti város túlságosan buja, lármás életét, és miközben sógornője valahol az egyetlen szobában rejtőzködött, a gyerekek meg a lábunk körül forgolódtak, Valenkar elmesélte, hogy ebben a lakásban él a családja már körülbelül száz éve, itt élt édesapja, a kereskedő, nagybátyja, a szanszkrit nyelv professzora, és ő is itt gondol maradni, ha sikerül fivére és sógornője számára lakást szereznie, amin épp most dolgozik. Nem, semmiképpen sem költözne ki ebből a lakásból, szereti, mert megszokta és mert emlékek fűzik hozzá. Reggel pedig egy bizalmas dolgot: nem is tudom, mi adta az alkalmat — mindenféléről beszélgettünk —, de egyszer csak azt mondta, bízik abban, hogy a következő inkarnációban a lelke emberi testbe költözik majd, mivel büntetlenül élt, s úgy gondolja, így is lesz élete végéig. Hitetlenkedve néztem rá, majd tréfára fordítottam a szót: hát valóban azt gondolja, hogy büntetlenül él ő, aki még meg sem nősült, s így legalább egy indiai nőt fosztott meg a boldogságtól, aztán vajon nő vagy férfi testébe költözik-e a lelke? Valenkar elmosolyodott tréfámon, de nem fogadta el. Azt mondta, hogy nőtlensége ellenére senkit sem fosztott meg a boldogságtól, és nem tudja, lelke nőé vagy férfié lesz-e, de hiszi, hogy emberi lényé lesz — nem állaté, sem pedig növényé —, mert senkinek sem okoz semmi gonosztságot, s mert gondolatai mentesek a bűnös szándékoktól. Továbbra is kedvesen mosolyogva nézett rám, fekete szemének azonban ezúttal tüzes, komoly kifejezése volt, ugyanaz, amilyent százával figyelhettem meg India útjain és utcáin az egy hónap alatt a mellettem elsuhanó arckon, amint elmerülten haladnak egy cél felé, amely számomra mindig megfejthetetlennek tűnt.

Röviddel ezután elbúcsúztunk egymástól, s én a nagy műmadáron elindultam az Indiai-óceán és Arábia meg a Vörös-tenger fölött (melyek egymás után bukkantak elő és tűntek el mélyen alattunk, kitérve színeiket és formáikat mint önnön földrajzi domborzatukon) — vissza, hazafelé. De ismét megszakítva a repülést, ezúttal négynapos kairói „átmenetet” iktatva közbe. Kairóban a repülőtérrel a Horris-szállóba hajtatam, amelyet még Benaresban ajánlott egy világutazó angol, aki szemüveget viselt, és egy kis táskát hordott, ez volt az összes poggyásza; dicsérte a szálloda tisztaságát és mérsékelt árait. Valóban, a szálloda megfelelő volt: a szigorú központban állt, a szoba erkélyéről (magasan laktam) a tekintet bekalandozhatta a lapos tetők ezreit, amelyek eléggé rendetlenek, építőanyag- és egyéb hulladékkal teltek voltak ahhoz, hogy emlékeztessenek bármely előregedett nagyvárosra. Mondjuk, New Yorknak a felhőkarcolók sávját megelőző déli negyedére. Kairó általában véve civilizáltan hatott India után, sőt Bombay után is, de emiatt kevésbé festőien is: a rikító színek nélkül, a zsúfoltság, az emberekkel és tárgyak-

kal való zsúfoltság nélkül, ami Indiában elkábitja a tekintetet és a gondolatot. Kairóban az utcák este még tele vannak sétálókkal és járművekkel, neonfény öntözi őket, de tizenegy után kiürülnek, mint bárhol a világon, az üzletek és éttermek bezárnak, az árusok helyére pedig, akik aludni térnek, a boltajtókba öreg éjjeliőrök húzódnak, vastag kabátjaikban, hogy a magukkal vitt székeken reggelig átbóbiskolják a hideg éjszakát.

Én is igazodtam az új renchez, sőt némi megkönnyebbüléssel is, mintha megpihenni vágnék az ismert világban: esténként jókor visszatértem a szállodába, és vendégei — a turisták vagy hazai üzletemberek — között nem találva semmi érdekfeszítőt, aludni mentem. Nappal sétáltam, magamba ittam a didergető napsütést a zöld Nilust övező sétányokon (nem volt többé meleg, decemberi, felhőtlen ég, mint Indiában), ellátogattam a múzeumokba, elutaztam Gizába, hogy lássam a piramisokat és Alexandriába, amely olvasmányemlékeivel vonzott. De itt sem találtam sok érdekességre. Az indiai templomok után, amelyeket ellepnek a mozgásban levő kőfigurák, s körülöttük élő válaszként ugyanolyan arcvonásokkal és arckifejezéssel, ugyanolyan alkattal motoz az élők tömege, a piramisok kiábrándítottak lomha geometriájukkal, a felhalmozott kövek dermedtségével (minek az elrejtése és megvédése céljából? A halálnak?), Alexandria pedig, a közvetlenül a Földközi-tenger partján felsorakozó több emeletes paloták rózsaszínű mellvértje mögött már a szomszédos utcákban, ahová még minden sarokról odavillan a kék víz, leleplezte az omladozó házakat, amelyeknek félig nyitott ablakai között kötélre feszítve száradt a tarka konfekciós fehérnemű. Szegénység? Nem, ellenkezőleg. Egyiptom, Indiához viszonyítva, gazdagságról árulkodott, itt kitűnően lehetett enni, inni, az emberek jól tápláltak voltak, jól öltözöttek, a lábukon cipő volt (az első napokban önkéntelenül is a lábukra néztem hosszú, csíkos öltözetük alá, szinte nem hittem, hogy mindegyiküknek van cipője); ez a gazdagság azonban felemás volt (mint helyenként Európában, meg akár nálunk is); valami átmenet az egykori, ma már csak a köemlékművekről látszó fényűzés meg a félúton megrekedt emancipálódás, európaizálódás szándéka között. Az európaizálódás anyagi objektumai jelen voltak: több emeletes, felvonós épületek a hosszú, megvilágított sugárutak mentén, amelyeken élénk és fegyelmezett forgalom folyt, áruval zsúfolt üzletek, az elkényeztetett fogyasztó igényeihez alkalmazott éttermek és kávéházak, múzeumok egyenruhás örökkel; de mindezeknek a kezelésében, ellátásában sok volt az elavult, sőt problematikus: az örök lezárták a látogató előtt egy-egy osztály ajtaját, hogy azután annál nagyobb előzékenységet mímelve nyissák meg és borzalmas angol-sággal (ezt a nyelvet itt az is elfelejti, aki kitűnően tudja) magyarázzák a kiállított tárgyakat, amelyeket a feliratok kitűnően ismertetnek, csak-hogy egy kis baksist kicsikarhassanak; baksist vár a Kairó—Alexandria expressz kalauza is, a kupé ajtajában állva, titokban előrenyújtott tenyérrel, amikor a vonat megáll; a moziban a pénztárosnő megpróbált a jegy árával becsapni; egy kereskedő egy tábla csokoládéért tízszeres árat számított fel. A keletiek megbízhatatlansága? Ámde emlékeztem egy cigarettaárusra Benaresban, apró, rongyos, borzas emberke volt, s többet adott vissza, amikor észrevette — csak ő, én nem —, hogy kislánya tévesen számolt; emlékeztem a remetemód aszói indiai idegenvezetőkre, csónakosokra, sofőrökre, koldusokra, akik a baksist vagy a könyöradományt

csak a tekintetükkel kérték, s szemükben gyermeki bizakodással csillogott a szerencsés kimenetel vágya — ahelyett, hogy a nyereségre éhesen és megfontoltan nyújtották volna a kezüket egy árnyalatnyi tisztátalan lelkiismerettel, amit Európa szuggerál nekik. Természetesen tudtam, hogy összehasonlításom mennyire önző, hiú: mindenki, aki gazdag (s az európai meg az amerikai Keleten azzá válik, még ha nem is az), úgy dédelgeti könyörületességét, mint az elkényeztetett szeretőt, és semmi esetre sem cserélné fel a pénztárcáját kutató ágyasát; egyúttal emlékeztettem magam egy amerikaira, egy New Brunswick-i haladó szellemű folyóirat szerkesztőjére, aki 1967-ben, amikor szóba került India, undorodva legyintett: „Hazugság az egész! (That's all fake!)”, hogy azután érvekkel is rávesse magát erre a filozofikus igénytelenségre, a megbé-kelésre, a szegény India méltóságteljes éhezésére.

Igaza volt? Akkor, öt évvel ezelőtt nem volt mi felelnem neki, mert ő már járt Indiában, én meg nem, csak megsejtettem a feleletet a hippik településein; Kairóban azonban, az „átmenetben”, meg később, itthon, elhatároztam, leszámolok állításával, és még mindig tart a leszámolásom. Valóban, tényleg hazug-e ez a tételezés, ez a belenyugvás az adott kétfeltételekbe, amelyek India általános képét formálják, ha szembehelyezzük a bőség- és kényelemakarással, ami minden emberrel vele született? Vajon India eszméje, a nem ellenkezés a rosszal, sőt a szegénységgel sem, csupán utólagos igazolása a tehetetlenségnek, amely annál elítélendőbb, mert ugyanakkor kész elfogadni idegen hatalmak vívmányait, és fel is használni őket, mint ahogyan felhasználták a tankokat és repülőket a Pakisztán elleni háborúban, ahogy mondják, az első diadalmas háborúban kétezer év után, úgyszólván a szemem láttára? Nem tudom. Talán elmulasztottam megtudni. Túlságosan is vágyakozva engedtem át magam a képek hatásának, amelyek kedveztek álmaim egyikének, vagy titkos rajongásomnak, talán tehetetlenségemnek is, amelyet másutt nem ismertem be, vagy nem tudtam megfogalmazni, de Indiában a szemem előtt heverték feléledve, messzenyúlón, akár Benares partjai a Gangesz mellett, a csónakból nézve.

Benaresban talán elmulasztottam választ kapni e kérdésekre, amelyet akkor még fel sem tettem magamnak, csupán átadtam magam kábultan az akarat által nem bolygatott, a béküléssel áthatott létezés látványainak. Egy napon a parton sétálva, leültem pihenni közvetlenül a víz mellett egy félig korhadt ládára, amely csónakok kikötésére szolgált. A láda másik végén már ült valaki: egy fiatal, mezítlábás indiai, fehér ruhában. Szóba elegyedtünk, és ahogyan ez talán már csak Indiában történhet meg, azonnal a lényeges dolgokról: vajon — tette fel a kérdést éneklő angol nyelven — létezik-e élet e mögött az anyagi élet mögött, amelyet mi látunk? Foglalkozására nézve ötvös volt — ez derült ki a további beszélgetésből —, áruját a messzi északon, Sikkimben készíti és adja el; mivel azonban már három évet töltött ott faluról falura járva, távol a szülőhazától, Benerestől, hazavágyódott, s így most egyfajta szabadságon van. Holnap, mondta, ellátogat falujába, néhány tucat kilométerre a várostól. Ez az utolsó mondata megfogott. Egyszer már jártam indiai falun, a saját kívánságomra, Delhi közelében, de Mr. Agya Singh, plant protection officer kíséretében: bekukkantottam a kis vályogházakba, amelyekben semmi bútor sem volt, elbeszélgettem az asszonyokkal, akik szívesen elénekeltek egy dalt, és gyümölcszel ajándékoztak meg,

meg a sovány, csontos, turbános férfiakkal, akik megkérdezték, nem tartom-e őket furcsáknak; ellátogattam egy paraszt földjére is; elektromos öntöző szivattyúval buja kertet varázsolt a környező félig csupasz, sárga földek között — és a szivattyúházában még telefonja is volt! —; de éreztem, hogy ez mégis mind felületes dolog, félig megrendezett; ha hivatalos kíséret nélkül megyek el valami félreeső faluba, talán valami mást is megtudhatok, talán valami rendkívül fontosat is, amit csak sejtettem. Megkérdeztem tehát az ötvöst, magával vinne-e; lelkesen ráállt; megbeszéltük, hogy ugyanezen a helyen holnap délelőtt kilenckor találkozunk.

Másnap azonban, amikor már épp indulni készültem, megjelent a szállodában — hanyag váratlansággal, mint mindig — Varma úr, a bonyolult indiai körülmények örvényeinek ravasz úszóbajnoka, és meghívott, nézzük meg a nevezetességeket. Azt mondtam, foglalt vagyok, és azt is közöltem, miért. Aggodalmasan csóválta a fejét, megpróbált lebeszélni a tervbe vett kirándulásról, aztán, amikor azt feleltem, hogy kötelez az ötvösnek adott szavam, megkért, hogy velem jöhessen: ő is szeretné látni. Ebbe bele kellett egyeznem; beültünk hát az autóba, és feszült csendben elhajtattunk a Gangesz partjára. Ott, a láda mellett már várt rám a barátom. Nadrág volt rajta — honnan kerítette? —, sőt még valami szandál is a lábán, a hóna alatt meg degeszre tömött táskát szorongatott, a haja fényesre volt fésülve, arca simára borotválva, felugrott, amikor megpillantott, és mosolyogva sietett elébem. De amint meglátta mellettem Varmát, elkomolyodott. Varma megszólította. Hallgattam számomra érthetetlen kérdéseit — hindi nyelven beszéltek —, hallgattam az ötvös válaszait, amelyek kezdetben terjengősek, aztán egyre rövidebbek és szárnyszegettebbek voltak. Azután Varma felém fordult, és azt mondta, hogy az ötvös szülőfaluja messze van, hogy ezenkívül már három éve nem járt ott, hogy nincsenek is már a szülei, hanem csak a nagybátyjai, akik, ki tudja, örömmel fogadják-e őt — meg hát engem is. Ő, Varma felel értem, és semmiképpen sem ajánlja, hogy elmenjek az ötvössel, különösen ebben a háborús feszültségben.

Mit tehettem? Vállalt vontam, kezet nyújtottam az ötvösnek, és úgy szólván rejtve a tekintetemet ott hagytam a parton, ünnepi ruhájában, mos már lefojtott, félbeszakított kedvességével, kigyózó, szikrázó gondolataival, épp hogy megsejtett emberi igazságával — és elmentem Varmával, hogy megnézzünk egy tibeti kolostort. Én is tehát, ebben a dilemmában az ismeretlen, talán szép, de erőtlén igazság meg az értelem hívó szava között — amely nem érdekes, de biztonságot nyújt — ez utóbbit választottam. Vajon India is így tesz-e majd, vagy pedig hú marad a fiatal ötvöshöz?

Hornyik György fordítása

a szép keresése

a realizmus „győzelme”

(Lukács Balzacról és Tolsztojról)

VAJDA GÁBOR

Az irodalmat két funkciója teszi művészetté: a teremtő és a megismerő. A nagy irodalomban mindkettő jelen van. Lukács György kritikai munkásságát az irodalom megismerő-megismertető szerepéről vallott messianisztikus hit határozza meg. Tanulmányai mindig azt keresik, ami az alkotást a kor valóságával és a valóságot klasszikusan megörökítő írók műveivel összekötötte. Négy évtized kritikai munkásságáról van szó, ezért természetes, hogy a politikus Lukács tanulmányainak mércéjében állandó hangsúlyeltolódások mutathatók ki. Kritikusai közül sokan politikai metamorfózisai miatt utasítják el Lukácsot, anélkül, hogy művét tüzesebben megvizsgálták volna. Én a politikát és ideológiát csak irodalomtudományi következményében veszem figyelembe, és lényegében egy — Lukács által ontológiaiainak nevezett — irodalomszociológiai módszer lehetőségével és korlátaival foglalkozom. Lukács Goethéről, Balzacról, Tolsztojról és Thomas Mannról írt tanulmányaiban azt a pontot keresem, ameddig a szociológiai szempont lényegeset tud mondani a műalkotásról, de amelyen túl az ideológiai-politikai befolyás következtében tudománytalanná, önmaga ellentétévé válik.

Lukáccsal mint esszéista irodalomtörténéssel foglalkozom. Mint kritikus azért nem oly jelentős, mert a kortárs írókról írt bírálatait leginkább az ideológus íratta vele, különösen a negyvenes évek végén és az ötvenes évek elején, mikor ismét korábbi nézeteinek revideálására kényszerült. Sokan csak e kényszerű önkritikáiban látják Lukács dogmatizmusának lényegét, és úgy vélik, hogy mögöttük a művész alkotói szabadságát tisztelő etikus magatartás rejtőzik. Az ő dogmatizmusa valójában nem magyarázható csak külső politikai okokkal, mert már marxista korszaka előtt is jelen van. Itt Lukács messianisztikus hajlamára gondolunk, mely a történelem utópikus végcéljához, csúcsához viszonyítva (vagy hegelianus, vagy marxista, vagy hegelianus-marxista mérték szerint) lépéscsúfokokra osztja a történelmet, s az így nyert konstrukció megfelelő fokához illeszti az adott korszakban reprezentatívnak vélt művet, — annak

sémától elütő jegyei mellőzésével vagy átértékelésével. Ennek következtében Lukács tanulmányaiban gyakran találkozunk (pl. Werther-tanulmányában) lényeges információelemek mellőzésével vagy a mű szempontjából lényegtelen, de a történelmi-társadalmi séma szemszögéből annál lényegesebb elemek túlhangsúlyozásával. Véleményem szerint Lukács dogmatizmusának lényege az irodalmat tekintve abban van, hogy nem a mű felől kérdez a valóságra, hanem a (gyakran kiagyalt) valóság felől a műre. Ily módon pedig a műalkotás *úgy illusztrálja a nagyszabású történelmi koncepciót és társadalmi utópiát, mint Zsdánov eszményi alkotója a párthatározatokat*. Lukács hihetetlenül alaposan és mélyen ismeri és érzi (legalábbis az egyik fajta) irodalmat, ami megkülönbözteti és gyakran szembe is állítja a vulgáris szocialista realizmussal, de a mű az ő világirodalmi tanulmányainak értékskáláján is csak másodlagos értékkel bír, mert, saját bevallása szerint is, az ő számára a *világirodalom csak nézőpont*, valaminek a szolgálatában áll.

Lukács valóságkonceptiója és az általa realistának nevezett irodalom között a tükrözés kategóriája révén bizonyos megfelelés létezik. Ezért az ő felfogásában a realizmus fogalma már önmagában értékítéletet jelent: a művészetek története egyenlő a realizmus és antirealizmus, vagyis a művészet és az ellenművészet harcának történetével. A két tendencia minden történelmi szakaszban jelen van, de míg kezdetben az apollói (művészet), addig a hanyatlás korában a dionüszoszi (ellenművészet) kerül előtérbe.

A lukácsi realizmus tehát nem stíluskategória, hanem ismeretelméleti fogalom. Azt jelenti, hogyan viszonyul az író, illetve a mű az „objektív” valósághoz. Menekül-e tőle, vagy pedig éppen annak lényege felé fordul? Az „örök emberit” ábrázolja-e, vagy a jelen társadalmi törvényei szerint alkot típusokat? Az életszeretet vagy életgyűlölet kerekedik-e felül közélet iránti magatartásában, illetve — ennek következtében — művében?

A naturalizmus fogalmát szintén az irodalomtudományban megszokott jelentésétől eltérő értelemben használja. Értelmezése szerint az izmusok, a riportregény, a montázstechnika stb. csak modern változatai a naturalizmusnak. Minden ábrázolás naturalista tehát, ha nem a lukácsi „lényeg” jeleníti meg „sajátos formában”. Így például a sztálinizmus illusztráló irodalma is néhány mű kivételével, melyet egy új valóság előhírnökének tart.

Realista korszakának jelentős világirodalmi tanulmányait a harmincas, valamint az ötvenes években írta. Közülük a legfontosabbak Balzacról, Tolsztojról, a történelmi regényről, Goethéről és Mannról szólnak. Interpretálásuk kiindulópontja a marxizmus klasszikusaitól vagy Hegeltől vett idézetek, mert Lukács sohasem elemez szellemi mankó nélkül. Balzac *Parasztok* című regényéről írt tanulmányának kulcsa például Marxnak és Engelsnek az irodalommal kapcsolatos megjegyzéseiben van, Tolsztoj és a realizmus fejlődése pedig legtöbbször Engelsre, ritkábban Hegelre hivatkozik. A Faust-tanulmány mércéje A szellem fenomenológiája, a szocialista realizmusnak viszont Sztálin a tanítója, míg XX. századi kritikai realizmus-eszményének Thomas Mann műve a prototípusa. S mindehhez még csak az utólérhetetlen ügyességgel kezelt hegeli dialektikát kell hozzászámítanunk.

Lukács világirodalmi tanulmányaiban többször felbukkan a „realizmus győzelmének” Engelstől átvett fogalma. Balzac *Parasztok* című regényéről 1934-ben írt esszéje elejétől végig ennek szellemében íródott. De vizsgáljuk csak meg közelebbről, beszélhetünk-e egyáltalán Balzac vagy bármely más író esetében a realizmus győzelméről. Miféle objektív principium az, mely az író művében akarata ellenére is győzedelmeskedik?

A „realizmus győzelme” ideológusi tévhitének alapja Lukács esetében a már korábban említett tartalom és referencia azonosításának hibájában rejlik.

A *Parasztok* témája a kastély, a vidéki polgárság és a parasztság háromszögének harca, melyből a polgárság úgy kerül ki győztesen, hogy a parasztság, az áldozat kaparja ki számára a gesztenyét. Lukács a tanulmány elején e háromszöget a balzaci kompozíció *alapjának* tartja. („Ez a háromszög, melyben mindegyik partner a másik kettő ellen küzd, ez az alapja a balzaci kompozíciónak.”) A mű mondanivalója azonban homlokegyenest ellenkezik a történelem koordináta-rendszerében pontosan elhelyezett témával: az arisztokrácia bukásával párhuzamosan a polgárságban és kiszolgáltatottjában, a parasztságban megtestesülő barbárság győzelme, a kultúra és a „jó társaság” pusztulása. (Hasonlítsuk össze a regény első oldalain található kastély és környéke pazar, lelkes leírását a regény végén ábrázolt maradványok, a felparcellázott birtok elégikus képével.) „Nem hiszek a végtelen társadalmi fejlődésben; magának az embernek a benső fejlődésében hiszek” — mondja Balzac az *Emberi színjáték* bevezetőjében. A *Parasztokban* megjelenített történelmi folyamat tehát az ő szemében visszafejlődés. Magánéletében (a regényben az abbé alakjában) a társadalmi fejlődés rendszabályozása céljából fordul a valláshoz. Ez persze Lukács figyelmét sem kerülheti el: „Balzac állandóan a francia arisztokrácia pusztulásának elégiáját zengi. Ebben a regényében is. Ez az elégikus forma határozza meg a regény kompozícióját.” Lukács tanulmányának elejéről vett idézet a háromszöget a kompozíció *alapjának* tartja, itt viszont azt írta, hogy az „*elégikus forma*” meghatározza a kompozíciót. E két ellentétes mozzanat közül Lukács az elsőt, az „alapot”, a témát, a társadalmi viszonyokat részesíti előnyben az utóbbival, az író személyes állásfoglalásával szemben. Ez szerinte a realizmus engelsi győzelme, amivel azonban nem oldhatta meg a balzaci emberábrázolás kérdését.

Balzac több szempontból tanulmányozta kora társadalmát; ismerte annak osztályait, típusait, ezek érdekeit, törekvéseit. Saját szemével tapasztalhatta, hogy a paraszt rákényszerül a lopásra. E felismerés a regényben azonban csak a parasztok beszélgetésében és ott is csak elvéve tükröződik (például Fourchon apó monológjában). A parasztfigurák mintázásában ugyanis Balzac *előítéletei kerekednek felül*, és két fronton vívott harcuk okát nem annyira nyomorukban láttatja, mint inkább már-már démonikusan-eredendően romlott természetükben. Noha kétségtelen, hogy Tonsard Laguerre kisasszonytól kapott földje, melyből több kára van, mint haszna, önmagában is elegendő ok lehetne a lázadásra, Tonsard és társai gáztetteinek mégsem ez, vagy legalábbis nemcsak ez a legfőbb mozgatórugója. Sokkal több bennük az eredendő rossz,

semhogy felfelé törekvésüket elsősorban társadalmi helyzetük indokolná — ahogy Lukács véli. Ezt az bizonyítja, hogy Balzac átlátias külsejű félelmetes gazemberként mutatja be Tonsard-t, az egyszerű kisemmizeit parasztot.

Azonban nemcsak Tonsard alakja nincs „tipikus” viszonyban az általa képviselt társadalmi réteggel. Felesége, akinek a feltétlen gyarapodás érdekében mindent elnéz, ugyancsak romlott. Négy gyerekük lopásban, alattomoságban, „fajtalanságban” — ahogy Balzac mondja — már idejekorán szülei példáját követi. Közülük talán Catherine idealizált, démonikus alakja a legjellemzőbb, akit az író ellenszenve Delacroix egyik festményének nőalakjához hasonlít.

Hogy a balzaci értékskálát megérthessük, a kastélyt is jellemeznünk kell. Montcornet tábormok nála jóval fiatalabb feleségét és az átmenetileg náluk tartózkodó újságíró Blondet-t plátói kapcsolat köti egybe, melynek tisztaságában csak az alattomos parasztok mernek kételkedni. Érzelmeket fennkölt erkölcsi normák irányítják, és csak a tábormok halála után lesznek egymáséi.

Mint említettük, a regényben több olyan párbeszédet találunk, melyet Lukács saját véleményének, a realizmus győzelmének bizonyítékaként gyakran idéz. Ilyen például Fourchon apó monológja a kastélyban vagy a parasztok vitája Tonsard kocsmájában. A parasztok szájába adott gondolatok Balzac társadalomról alkotott véleményét tükrözik, — ebben igaza van Lukácsnak. Sőt abban is, hogy közvetlen összefüggést lát a parasztok öntudata és a regény végkifejlete, a kisvárosi polgárságnak és a parasztságnak az arisztokrácia maradványai fölötti győzelme között. Ez — szociológia felől megállapított — igazság azonban egy lényeges leegyszerűsítéssel jár. Lukács módszere alapján ugyanis arra következtethetnénk, hogy a jellemeket nem az határozza meg, amit és *ahogyan* cselekednek, hanem egymás közötti párbeszédek.

A jellemek külső leírásuk alapján romantikusak-irracionálisak. Ha azonban mentegetőzve vagy lázadózva saját életükről beszélnek, léptenyomon társadalmi okokra hivatkoznak, megmagyarázhatatlannak ábrázolt lényüket magyarázzák. A démonikus rossz társadalmi kiszolgáltatottságában keresi önigazolását. Ez Balzac önellentmondása. A regény egyes jeleneteiben az író igazságérzése kerekedik felül, úgy látja, hogy az urak bűnéhez képest eltörpül a parasztok alattomosága. Ilyenkor felmenti őket. Ami itt lényeges: a hősök szubsztanciája és létük szóbeli önindoklása közötti ellentmondás nem dialektikus (a regénynek ezért nem lehet belső egyensúlya), és inkább kiemeli, semhogy megszüntetné a romantikus túlzásokat.

Igy tehát Fourchon apónak a parasztság nevében a kastélyban elhangzott vádja, melynek tudatossága Lukács szerint is messze fölülte áll a korabeli paraszt gondolkodásának, voltaképpen Balzac vádja a társadalom ellen. Lukács ennek ellenére tétele igazolásaként hivatkozik Fourchon apó monológjára, és egy pillanatra sem jut eszébe, hogy „schillerizálás” miatt elutasítsa, pedig éppen a szociológiai szempont és Franciaország történelme bizonyítja, hogy e típus nem társadalmi tendenciát testesít meg, hanem csak Balzac szócsöve, erkölcsi felelősségérzésének képviselője. Amit tehát Lukács Engels nyomán Fourchon apóra vonatkozóan a realizmus győzelmének nevez, azt inkább az idealizmus győzelmének nevezhetjük.

Hogy Balzac kora társadalmából meríti témáját, hogy a mű cselekményének kibonyolítását nem az alkotó személyi kívánsága, hanem a valóságos osztályharc dönti el, hogy Marx szerint Balzac olyan típusokat is felfedez, melyek az ő korában még csírájukban voltak, ez sem jelenti a realizmus győzelmét, csak azt, hogy Balzac vállalkozásainak csődje miatti dühében alaposan megismerte a társadalmat, s hogy művét tanulságként a társadalom legitimista szempontú megjavítása szolgálatába kívánta állítani. Tudta, hogy az egész megváltoztatásához az egészet kell megismernie és ábrázolnia. A regény figuráinak azonban így sincs szociológiai ekvivalense, mert az író balzaci módon, *kívánságaitól és előítéleteitől átítatva* formálta meg őket. Paradox módon világa így válhat autentikussá, ezáltal keltheti életre a szociológiai sémát. És különben is, ha tudjuk, hogy Balzacot személyes sérelmei késztették társadalmára elleni állásfoglalásra, s hogy társadalmi helyzetéből, sorsából eredő szenvedélye műve minden pórúsában jelen van, egyszerűen nincs okunk arra, hogy egy ideológiai eszmény nevében az írókat kilúgozzuk művéből.

Mikor tehát Lukács azt írja, hogy: „A társadalmi erők Balzacnál sohasem lépnek fel mint romantikus vagy fantasztikus szörnyetegek, mint emberfeletti szimbólumok, ahogy később Zolánál. Ellenkezőleg. Balzac minden társadalmi berendezkedést a személyi érdekharcok, személyek tárgyi ellentétei, intrikák szövevényévé old fel” — akkor nincs igaza, mert Balzac alattomos parasztjai azáltal nem szűnnek meg szörnyetegek lenni, hogy intrikákat szőnek és hogy bonyolult cselekmény köti őket egybe. Másrészt nem elégedhetünk meg azzal a megállapítással sem, hogy Balzac a *Parasztok*ban kora társadalmának paraszttípusait alkotta meg, mert a befogadó tudatában az maradt meg, *milyennek látja és ábrázolja* Balzac a parasztot az arisztokrácia és a polgárság elleni harcában, tehát az: hogyan idealizál, hogyan tér el a szociológiai igazságtól.

Lukács módszerének ellentmondását még egy példával illusztrálhatjuk. A regényben Montcornet tábormok a parasztok tallózási joga ellen harcol. Balzac indokoltan *ábrázolja* a tábormok tilalmát, hiszen a Tonsard-hoz hasonló jellemű parasztok visszaélnék régi jogukkal, és eleven fákat vágnak ki. Lukácsnak ezzel kapcsolatban Marxnak a harca jut eszébe a fatolvajokról szóló törvényjavaslat ellen, mely meg akarja szüntetni a rőzsegyűjtés ősi szokásjogát. Lukács megállapítja, hogy Balzac álláspontja nem azonos Marxéval, őt rokonszenve Montcornet igazolására készíti. Ezért mutatja úgy be hőseit, hogy az nem a régi tallózási jogok, hanem csak a jogokkal való visszaélés ellen harcol. Lukács azonban ahelyett, hogy ebben a rokonszenv és előítélet által meghatározott képben látna Balzac világának jellemzőjét, a tábormok korábbi „kizsákmányoló” praxisára hivatkozva kimutatja, hogy a filantropia csak látogat, mert „világos, hogy a harc nem a régi jogokkal való visszaélés, hanem a régi jogok ellen ment”. Lukács Balzac figurájába mélyebb szociológiai igazságot lát bele, mint aminek közvetítőjévé Balzac tette. Egészen addig megy, hogy párhuzamot von Marx és Balzac között: „Ezzel Balzac művészi képét adta a paraszti parcella tragédiájának. Művészileg ábrázolta azt, amit Marx a »Brumaire tizennyolcadikában« elméletileg mint a forradalom utáni parcella fejlődésének lényegét definiálta.” Ennek és hasonló összefüggéseknek a meglátása lényeges megállapítása lehetne Lukácsnak, ha nem csak ebben és elsősorban ebben látna Balzac regényének jelentőségét. Mert ha a *Parasztok* írójában csak a társadalmi

éleslátást értékeljük, akkor végül is oda lyukadunk ki, hogy Marx jobb író Balzacnál, már csak azért is, mert az utóbbinak saját előítéletével kellett megbirkóznia. Ha tehát eltekintünk attól, hogy Lukács mindenkifelett állónak és egyedül üdvözítőnek tartja szempontját, akkor kiderül, hogy általa mégis jelentős eredményhez jut a szűzsé elemzésében. Megállapítja ugyanis, hogy „Balzac azáltal ábrázolja a szellemi erőket, hogy visszavezeti őket szociális gyökerekre, hogy ideológiailag abban az irányban működteti őket, ahonnan társadalmilag származnak”. Kimutatja, hogy Grandet Bentham uzsora-elméletét habzsolja, míg Rigout, a falusi uzsorást a thelemitákkal hozza összefüggésbe. Ezzel is közelebb visz bennünket a mű személyi és társadalmi háttérének megértéséhez.

Lukács a másik Balzac-regényről, az *Elveszett illúziókról* (1935) írt tanulmányában már nyoma sincs a dogmatizmusnak. Felmerül a kérdés: miért? Mert az *Elveszett illúziókban* nem tapasztalható a tárgynak és a tartalomnak az az ellentmondása, mely a *Parasztok* esetében arra készítette Lukácsot, hogy az előbbi „győzelmét” hangsúlyozza az utóbbival szemben.

Lukács az *Elveszett illúziókat* egy új korszak képviselőjének, a „kiábrándulás” regényének nevezi. Míg a *Don Quijote* a feudalizmus és kapitalizmus határán a feudális illúziók pusztulásának regénye, addig az *Elveszett illúziók* a francia forradalom eszméinek vereségét ábrázolja. Lukácsnak e társadalmi-történelmi kiindulópontja találkozik a Balzacéval, úgyhogy tanulmánya a regényben testet öltő írói szándék interpretálása. Nem állít fel konstrukciót, nem állítja szembe az író a művével, hanem inkább zsenialitását emeli ki, mely a két hős konfliktusaiban, bukásában találóan örökíti meg a korszak lényegét.

Lukács szinte észrevétlenül tér át a mű társadalmi háttérének tárgyalásáról a balzaci regényforma és típussteremtés kérdéseire. A két főhős alakját nemcsak a polgári élet indikátoraiként értékeli, hanem az írói valóságlátás kifejezőiként is. Mert David Sechard kivételessége és rezignációja legalább annyira az író egyik énjének kivételése, amennyire a becsület és naivitás társadalmi sorsának tükörképe. Hasonlóképpen a másik hőssel kapcsolatban is: míg Balzac a műhöz menekülhet, addig a polgári élet prózája öngyilkosságba kergeti a költő Lucien Rubemprét. Hogyan hozza ezzel összefüggésbe Lukács az egyénit, tipikust és az általánost? „Ez a regény nem egy »téma« regénye, nem a társadalom egy »szakaszának« regénye a későbbi írók módorában. Pedig Balzac a legkiszámítottabb cselekményszöveggel vonultatja fel az irodalom kapitalizálódásának valamennyi mozzanatát, s a kapitalizmusnak csak ezeket a mozzanatait engedi a színen megjelenni. De ez az »általános társadalmi« elem Balzacnál sohasem lép közvetlenül az előtérbe. Alakjai sohasem pusztá »figurák«, akik az ábrázolandó társadalmi válság egyes oldalait kifejezik. A társadalmi komponensek összessége egyenetlenül, bonyolultan, zavarosan, ellentmondásosan fejeződik ki a személyes szenvedélyek és véletlen események szövevényében. Az egyes ember és az egyes szituáció jellemzése mindig a társadalmilag döntő erők összességéből ered, de sohasem egyszerűen és közvetlenül. Ezért ez a mélyen általános regény egyszersmind egy egészen sajátos és különleges ember regénye is. Lucien de Rubempré látszólag tökéletesen önállóan cselekszik azoknak a külső és belső hatalmaknak ellenében, amelyek felemelkedését elodázzák, amelyek — véletlen személyes körülmények vagy szenvedélyek alak-

jában — pályáját előmozdítják vagy akadályozzák, amelyek azonban különösképpen mindig megújult formában hajtanak ki ugyanannak a társadalmi létnek a talajából, amely Lucien törekvéseit is meghatározza.” Az idézetből láthatjuk, hogy Lukács legjobb pillanataiban az emberábrázolást tartja az író legfőbb feladatának, a többi vonatkozás sem másodlagos, de ebből következik. Vagyis abból, hogy az ember mindig egy korszak és egy társadalom embere.

Az idézetben nagyon lényeges számunkra, hogy az író Lukács szerint *nem egy témát vagy egy társadalmi korszakot* ír meg, bár a regényt olvasva természetesen egy társadalmi korszakra és annak egy lehetséges témájára ismerünk. Lukács íróeszménye a reneszánsz soklodal óriásaira emlékeztet bennünket. Felfogása szerint a „realista” író az életnek mind a gyakorlati, mind pedig a szellemi területén helytáll, s ilyenképpen szerzett tapasztalata aztán lehetővé teszi, hogy embervíziója sok ezer szállal kapcsolódjon korához. Rendkívül lényeges, hogy az író sohase társadalmi, filozófiai, természettudományi stb. ismeretei felől alkossa meg hőseit (mint Zola), habár azok nélkül nem teremthet típusokat.

Lukács az *Elvesztett illúziókról* írt tanulmányában a műből indul ki, aminek folytán úgy elemezheti az egyéni, tipikus és általános kérdését, hogy egyiket sem emeli ki a másik kettő rovására. A költő és a nyomdász sorsa a társadalmi élet különös motívumaiban gazdag egyéni út, melynek szélesebb összefüggései és végkicsengése általánosak. Lukács akkor egyszerűsít, ha egyes tanulmányaiban, ideológiai okokból a műnek csak a társadalmi élet különösségével és általánosságával kapcsolatos vonatkozásait elemzi, míg a hősök egyéni vonásairól és — következőleg — a művészi hitelességről megfeledkezik. Ilyen esetekben — pl. a Marx és Engels Lassall-lal folytatott vitájáról írt tanulmányában, vagy a Tolsztoj és a realizmus fejlődése egyes részeiben — a témát tartja elsődlegesnek, sőt olykor az sem közömbös számára, hogy az „utóvédek” vagy a „túl korán érkezettek” tragédiájáról van-e szó. Ezzel kapcsolatban Lukács tanulmányaiban az az érdekes paradoxon is megfigyelhető, hogy ha valamely alkotó művét rossznak tartja, mindig a művészetén kívüli szférákban találja meg a hibát (társadalmi előítéletben), míg az általa is nagyra becsült klasszikus művek megítélésében, tekintélyektől vett idézetei ellenére is, a művészetén belül marad.

Talán még tanulságosabb lesz megvizsgálunk a Tolsztoj és a realizmus fejlődése (1935) című tanulmányát, melyben elemzésének erényei és hibái szinte váltják egymást.

Lukács mindjárt a tanulmánya elején V. M. Frietschével vitatkozik, aki szerint „Tolsztoj igazán meggyőzően csak a saját osztályát, a nemességet tudja ábrázolni: szemmel láthatóan idealizálja is a nemeseket, nem minden oldalról, nem objektíven, hanem tendenciózusan világítja meg őket”. Ha ez igaz, véli Lukács, akkor hogyan lehet Tolsztoj nagy realista, nem pedig az orosz nemesség apologetája? Szerinte a helyes kiindulópont *Leninben és az orosz forradalmi demokratákban* van. Lenin ugyanis Tolsztoj epikájának jelentőségét a jobbágyság felszabadításától az 1905-ös forradalomig tartó fejlődés tükrözésében látja. Tolsztoj azért örökíthette meg akarata ellenére is az orosz forradalom feltételeinek *különösségét*, mert szemlélete olyan alapokon áll, mint Európa íróié 1948 előtt. Ennek dacára is a hetvenes évektől kezdve, mikor a zolaizmus elutasítja a balzaci és stendhali regény romantikus elemeit, modern író-

nak számít. Azonban nemcsak a naturalistaellenes törekvésekre hat, hanem a naturalista írókra is, például Maeterlinckre. Lukács itt Engels alapján különböző társadalmi feltételekkel és a nekik megfelelő eszményítési lehetőségekkel magyarázza a nyugati, illetve az orosz és a skandináv irodalom közötti alapvető különbséget, valamint a két utóbbi térhódítását a XIX. század második felében. Bár mindig az utóbbiakkal rokonszenvezik, elismeri, hogy minden jelentős nyugat-európai író is „felháborodottan” vagy „ironikusan” állást foglal a polgári társadalommal szemben. Most a nagyrealizmust oly módon teszi a tiltakozás, illetve az apologetizmus kritériumává, hogy csak a szimbolizmust zárja ki belőle.

Lukács a nagyrealizmus feltételeit Lenin tézisének és Tolsztoj epikájának szem előtt tartásával a következőkben látja:

1. Az írónak, előítéleteit legyőzve, őszintén ki kell mondania, mit lát a társadalomban.

2. Az őszinteség önmagában nem elég, ha nem társult hozzá „világtörténelmileg jelentős, társadalmi alaptendenciájában forradalmi mozgalom”, aminek ábrázolása nem azonos a haladás lapos fogalmával.

3. A művészi őszinteség az író nyilatkozataiból nem határozható meg, csak a műből.

4. Ha a költői őszinteséget reakciós világnézet határozza meg, a tükrözés ennek ellenére lehet művésziileg pontos és hiteles.

5. A társadalmi tendenciáknak igazolniuk kell az író reakciós világnézetét. Tolsztoj reakciós világnézete az orosz parasztságban gyökerezik.

6. Az író reakciós illúziói — ezt Tolsztoj és Balzac példája egyaránt bizonyítja — elmélyíthetik az ábrázolást, emelhetik annak pátozását.

7. Előfordulhat az az eset, hogy egyes írók szemléletüknek megfelelően a realista mű létrejötté szempontjából egyébként nélkülözhetetlen reakciós irányvonalat veszik át, ez azonban nem kisebbíti a realista alkotás jelentőségét.

8. A társadalom fejlődési szakasza meghatározza, hogy az író leíró vagy megfigyelő művészetet hoz-e létre, ami attól függ, hogy az író objektíve részt vehet-e a közélet harcaiban, illetve létezik-e olyan tendencia a társadalomban, melyhez csatlakozva kiteljesítheti önmagát és művét. Az író életmódját nem személyi adottságai határozzák meg. Zola harciasabb természetű Goethénél, mégis csak élete vége felé vehetett részt közvetlenül a társadalmi életben.

Az írók 1948 után elfordulnak a társadalmi élettől, s mivel az életben nem találhatnak szövetségesre, fegyverük csak az irónia lehet. Ez az élethelyzet szüli Flaubert pártatlansági elméletét és a zoliazmust. Itt Lukács elismerése a leglényegesebb, az ti., hogy ez az írói pártatlanság nem apologetizmus, hanem a társadalommal való szembenállást jelent: kritikát, undort, iróniát.

Ezután következik Lukács fokozatos szembehelyezkedése. Az új realista stilművész, szobatudós lesz, akinek szakmája az írás. Életanyaga ezért szükségszerűen szűkebb. Ha írni akar valamiről, külön tanulmányoznia kell a jelenséget. De hiába, mondja Lukács, a megfigyelés eredménye csak felszínes lehet. Az igazán tehetséges megfigyelő legfeljebb azt teheti meg, hogy felfokozza a jól megfigyelt részletek írói kifejezését. Flaubert azt tanácsolja Maupassant-nak, hogy addig figyeljen egy fát, míg fel nem fedezi rajta más fáktól megkülönböztető vonásait, és meg nem találja az egyszerűséget kifejező szavakat. Lukács ebben a művé-

szet céljainak beszűkítését, a realizmus zsákutcáját lája. Mert Flaubert elszigeteli a fát a természettől, az embertől. Ellenpéldaként a görcsös lombtalan tölgyfát említi Tolsztoj regényében, melynek segítségével az író Andrej hercegnek egy bonyolult lelkifolyamatát világítja meg. Flaubert ugyanakkor azt írja 1850-ben, hogy memzedékéből hiányzik „a dolgok lelke, az írói tárgy eszméje”.

Míg Tolsztoj az *Egy asszony életét* az újabb irodalom legjobb művének tartja, addig Lukács felrója Maupassant-nak, hogy egy család és egy nő problémáit elszigetelte a társadalomtól, holott a cselekmény a restauráció korában kezdődik, és 48 előtt végződik. Miért csak csendélet itt, ami Balzacnál változatos folyamat? Lukács nem gondol arra, hogy ezt másképpen is meg lehet fogalmazni: miért nem ír Maupassant úgy, mint Balzac?

Nem meggyőző az az érv, mellyel Lukács visszautasítja a vulgárszociológusok statisztikáját, akik az ábrázolt alakok száma, összetétele alapján azt állítják, hogy Tolsztoj elsősorban az arisztokrácia írója. Lukács szerint az ilyen elemzés csak a naturalisták megéntését segíti elő. Balzac és Tolsztoj világában ugyanis a látszólag egymástól legtávolabb eső vonatkozások is összefüggnek egymással. Balzac világában például Gobseck mint a pénztöke hatalmassága akkor is uralkodik, ha a színről lelép. Tolsztoj életművében pedig a kizsákmányolt paraszt a láthatón vagy láthatatlanul mindig jelenlevő szereplő. Még ha tudjuk is, hogy Lukács itt azok ellen harcol, akik a parasztnak a napi politika érdekének megfelelő ábrázolását kérik számon Tolsztojtól, a lényeges leegyszerűsítést mégsem hallgathatjuk el. Először is: Balzacnál legalább ennyire jelenvalónak lehetne mondani az arisztokrácia iránti mosztagiáját vagy a válásos rend iránti tiszteletét, Tolsztojnál pedig a kereszténység eszméjét. Másodszor: az olvasó nem a mindenütt jelenlevő bankárral, illetve paraszttal találkozik Balzac vagy Tolsztoj regényeiben, hanem regényhősökkel, akiknek, épp a Lukács által hangsúlyozott tipizálás-élv alapján, valamelyik társadalmi osztályhoz kell tartozniuk. A paraszt állandó jelenlétének bizonyítéka (a *Feltámadásból* vett részlet) már csak azért sem mondható meggyőzőnek, mert e regény olyan lelkiismeret-furdalásból született, mely a *Háború és békében*, valamint az *Anna Kareninában* még sokkal kisebb mértékben hat. Lukács itt stratégiájának követelményei szerint az élménymeghatározó motívumok közül a parasztmotívumot kiemeli, és általános érvényűvé teszi. Ezt más motívumokkal is megtehetnénk, ami azonban csak a probléma elkenését eredményezné. Néhány sorral utóbb azonban maga is kénytelen elismerni, hogy Tolsztoj szinte tisztán erkölcsi formában vetette föl e kérdéseket, s hogy szemlélete végeredményben reakciós. Lukács itt akaratlanul is ellentétbe kerül előbb elemzett felfogásával, mely pozitívnak minősíti a reakciós szemlélet szerepét Tolsztoj epikájában. A haladó és reakciós világnézet szembeállítása egy regény kapcsán ugyanis kimondatlanul arra köteleztet, hogy a tárgyukban és világnézetükben egységes alkotások értékesebbek.

Lukács végül is Csehovra hivatkozva oldja meg a pártosság és az objektivitás látszólagos ellentmondását Tolsztoj regényeiben. Eszerint elég-séges, ha a művész helyesen teszi fel a kérdést, nem okvetlenül fontos helyes választ adnia. Tolsztoj kérdésfelvetésének helyessége például úgy mutatkozik — mondja Lukács —, hogy az *Anna Kareninában* a parasztok eleve idegenkednek minden reformtól. Lukács még közelebb kerül

a politikához, mikor a két „nemzet” szembenállásának ábrázolását is a helyes kérdésfelvetéshez sorolja. Igaz, ennek életrajzi gyökere is van, mondja. Míg azonban Tolsztoj magánéletében a társadalom merev kettéoszlásának erkölcsi és vallási jellegű felszámolását tűzte ki célul, addig a műveiben ábrázolt valóság leleplezi illúzióit. A lényeg az Lukács számára, hogy Tolsztojnak vannak illúziói, míg a nyugatiak közönyösek ott, ahol őt a lelkiismeret a másik „nemzet” felé hajtja.

Lukács gyakran beszél arról, hogy a realista műalkotás létrehozásához elengedhetetlen az író részvétele a közélet harcaiban, aminek következtében a művet nem annyira az író életélményéből, mint inkább a társadalmi valósággal való kapcsolatából származtatta. Mert a mű és a társadalmi valóság összefüggése többnyire közvetlenül érdekelte, még ha ő lépten-nyomon is a közvetettséget hangsúlyozza. Ritkán tartotta magát ahhoz a gondolathoz, melynek ugyancsak ő a hangoztatója, és néha — pl. az *Elveszett illúziók* elemzésében — érvényesítője is: a mű végeredményben az író és az élet találkozásának eredménye. Ehelyett sokkal többet törődött azzal, hogy kedvenc klasszikus műveiből Hegel és Marx segítségével szabályokat vonjon le és azokat normaként állítsa a kortárs írók elé. Így aztán a következtetésből, az egy lehetséges, társadalmilag-történelmileg meghatározott szerkezeti változathoz, az egyéni, tipikus és általánosból gyakran lett dogmatikus kiindulópont. Ibt, a Tolsztoj-tanulmányban, a sajátosan orosz szellem kizökkenti sémájából, és hasonlót állapít meg, mint Balzac *Elveszett illúzióival* kapcsolatban: itt ugyanis a nagyrealista kompozíció értékét abban látja, hogy az élet azon társadalmi struktúrájának tükörképe, melyet a művész átélt. E megállapításával lényegesen csökkent a tükrözésnek a művészet és az objektív igazságban adott értelmezésének mechanikusságát. Az alkotó értelmezése ily módon a tükröző-típusizáló géptől a teremtő szubjektum felé közeledik.

Érdemes megfigyelnünk, hogyan különbözteti meg Lukács a filozófiából kiindulva a típusalkotó realizmust és a naturalizmust. Először egy hegeli fogalmat, a „rossz végtelenséget” interpretálja. Az ennek megfelelő ábrázolásmód a jelenségek felszínén reked meg, és nem több a megfigyelések rendezetlen halmazánál. A másik hegeli fogalom az „objektumok totalitása”, mely az epikában az embert és az őt környező tárgyak eseményekben megjelenített kapcsolatát jelenti. Az előbbinek a naturalizmus, az utóbbinak a realizmus a művészi formája. Ez azonban lényeges egyszerűsítés, ha tudjuk, hogy a naturalista törekvés értéke nem mindig egyenlő a naturalizmussal, mert az életélmény gyakran rácáfol a tételre. Jó néhány Zola-regény túljut az irányzaton. A realizmusban sem a művészet az, ami Lukács értékrendszerében az első helyen van, a naturalizmusnál még kevésbé. Ilyenkor még arról a tételről is hajlandó megfeledkezni, hogy az alkotó kijelentései nem adhatnak támpontot a kritikának.

Nem igaz tehát, hogy Zolánál a tárgyak teljessége az emberek sorsától független. Elsősorban nála is van cselekmény, ha nem is olyan gazdag, mint Balzacnál, akinek regényeit élénkké teszi a hitből, példamutató szándékból fakadó mese-parabola. Azonban Zolát sem gátolja tételes determinizmusa, hogy például *A pénzben* a börze, valamint urainak és áldozatainak pillanatonként változó viszonyát az emberi kapcsolatok teljességében ábrázolja. Hogy típusai általánosítanak, ez nem a valóság-ábrázolást, hanem a realizmus egyfajta értelmezésének időfelettségét cá-

folja. A börze intézménye már kialakult, a szereplők (a győztesek és vesztesek egyaránt) már csak szenvedő alanyok lehetnek. Ez azonban nem a realizmus megszűntét, hanem egy tárgyában és módszereiben új realizmus születését jelenti.

A leírás kétségtelenül túlteng a *Nanában*, de még a *Germinálban* is, ám sehol sem öncélú. A színház részletes leírásának a *Nanában* hasonló funkciója van, mint például a Vauquer-panzió képének a *Goriot apóban*. Zola realista ábrázolásmódjának értékét nem sokban csökkentti, legfeljebb megkülönbözteti a Balzacétól, hogy nála színház a fő színtér, ahol a hősök párbeszédekben, kis játékaikban árulják el, hogy kicsodák, míg a Vauquer-panzió Balzac regényében csak kiinduló- és vissza-visszatérő-pont, melynek meg-megújuló jelentést és szerepet ad a változatos cselekmény. A *Nanának* a történet, a mindennapok apró mozgása a lényege. Nanát is mintha saját maga előtt is ismeretlen mechanikus erő emelné fel és ejtené le. Ő maga sem tudja, mi úzi egyszer az utcára, és mi emeli másszor fényűző életmódjába. Ezzel szemben a *Goriot apóban* a cselekvés, tehát az akarat és az öntudat dominál. A hősök valahonnan indulnak, és valahova érkeznek. Természetes, hogy a két színhely a két regényben ellentétes szerepet töltsön be. Valamelyiket azonban csak akkor tarthatjuk funkcionálisabbnak, ha a funkcionalitás fogalmát már előzőleg levezettük valahonnan: Lukács esetében a polgárság kezdeti szakaszában keletkezett regények cselekményének és színterének viszonyából, illetve filozófiailag: Hegel két kategóriájából.

Lukács Hegel szellemében és *A regény elméletének* fő gondolatát aktualizálva az eposz keletkezésének társadalmi feltételeit a regényével állítja szembe: az ember és a világ egységét az ész általánosságának és az életnek a dualitása váltotta fel. A polgári írónak az a feladata, hogy leküzdje ezt az ellentmondást. S itt messianisztikus hegelianizmusa azt mondatja vele, hogy a kapitalizmus gépies életformája csak fokozódó tendencia, nem „kész” valóság. S ezen a ponton aztán már egészen más-ként viszonyul a fejlett kapitalizmus korának íróihoz, mint az előbb, mikor azt írta, hogy a társadalmi valóság meghatározza az írók ábrázolási lehetőségeit. A „tendencia” ugyanis azt jelenti, hogy az írók szabadon választhatnak az „elbeszélés” vagy „leírás” között. Hogy Lukács a valóság kétféle értelmezése közül melyiket veszi alapul, vagyis hogy a polgárság hanyatló szakaszának íróival szemben megértő-e vagy elutasító az értékelése, attól függ, hogy Marxhoz-e vagy Hegelhez áll közelebb. A történelmi materializmus szellemében tényekből indul-e ki, mű és valóság konkrét összefüggéseit kutatja-e, vagy a szellem kitalált fejlődési fokaiból dedukál egy-egy tetszőleges valóságot, melynek ábrázolását élő és holt művészekől egyaránt számon kéri. A hegeli gondolkodás madártávlatából Defoe *Robinsonja* is például modern regénynek számít, a kapitalizmus pedig közeledő kísértetnek, melytől vagy megijed az író, vagy nem. Így aztán egyszerre megfelelnek az éppen általa ragyogóan elemzett flaubert-i ironiáról, és azt mondja, hogy semmit sem ér az igazi élet művészi gyászolása, „ha a művész nem talál ki olyan helyzeteket, melyek a valóság keretei közt magukban véve nem lehetetlenek (még ha esetleg soha és sehol elő nem is fordultak)”. Az előbb Lukács arról beszélt, hogy a polgári elidegenedés csak „tendencia”. Most pedig kiderül, hogy a tendencia mégiscsak valóság, ha már az elidegenedés kezdeti fokán keletkező *Robinson* is csak fantáziával tudja megvalósítani

ember és termelőeszköz még emberséges kapcsolatát. Mennyivel inkább kellene élnie a kitalálással — ami talán már meggyőző erő nélküli hazugság lenne — a XIX. század második fele írójának. Ezt maga Lukács is kénytelen elismerni, még ha ezzel ellent is mond annak az igényének, hogy az írónak a flaubert-i ábrázolómódszerrel szemben dinamikus cselekményt kell kitalálnia: „A cselekménytelenség, a környezetrajz, az átlagember, mint a tipikus pótléka, lényeges ismérvei ugyan a realizmus hanyatlásának, de mégis az életből mentek át az irodalomba. Mennél kevésbé tudtak az írók együtt élni a kapitalista világgal mint saját világukkal, annál kevésbé tudtak igazi cselekményt kitalálni. Nem véletlen, hogy a kor jelentékeny írói, akik a társadalom fejlődési mozzanatait többé-kevésbé helyesen tükrözték, csaknem kivétel nélkül cselekménytelen regényeket írtak, míg a legtöbb olyan regény, melynek változatos és tarka cselekménye van, csak társadalmilag és tartalmilag semmitmondó sürgés-forgást ábrázol.” (Kiemelés: V. G.) Lukács is tehát néha kénytelen megkülönböztetni a kívánságot a valóságtól, különösen, ha klasszikus művekről van szó. Azonban csak egy-egy pillanatra, mert máris a *Háború és békére* hivatkozik, megfélemlítve az általa is elemzett orosz társadalom sajátos feltételeiről. Így aztán tanulmánya a „kellés” hangnemében folytatódik. Elismeri a kapitalizmus munkamegosztásából eredő szellemi következményeket, de a napi politika nyelvén rögtön megjegyzi, hogy „a nagyrealisták éppen ezen a téren sohasem tették le a fegyvert”. Míg e tanulmány elején a társadalom kínjainak átélőjeként, az igazságtalanságok élő lelkiismereteként ismertük meg Tolsztojt, addig most egy szemponteltolódás harcosnak, akarati lénynek látja a kínos önvizsgálat íróját, akiről Lukács korábban már azt írta, hogy fő kérdése: „mi módon lehetne az életet úgy berendezni, hogy az ember mások munkájának kizsákmányolásával egyúttal önmagát se tegye erkölcsileg tönkret?” Így válik lehetségessé, hogy Lukács olyan tulajdonságáért is nagy-nak tartja Tolsztojt, mellyel a java orosz értelmiségi is rendelkezett: a jelen viszonyok tagadásáért. Ugyanígy csak másodsorban említhetjük Tolsztoj erényeként (vagy inkább alkotói lehetőségeként) azt a széles társadalmi tapasztalatát, szűzséje alapját, mellyel a korabeli értelmiségi szinten rendelkezhetett. A tolsztoji nagysághoz egyébként nélkülözhetetlen sokrétű anyag előtérbe helyezése vagy túlhangsúlyozása azért veszélyes, mert elfeledteti a teremtőerőt, mely ennek az — értelmiségi vagy tudós fejében heterogén vagy egészen más elvek alapján rendszerezett — anyagnak önálló létet adott, az ismeretből élményt teremtett.

A továbbiakban Lukács az egyedül üdvözítő módszer hirdetése helyett az élménytől és a felismeréstől lelkesedve kiváló elemzését adja a Tolsztoj-regények megismerő aspektusának, a művek valósággal való kapcsolatának és ezzel bizonyos mértékig összefüggő belső szerkezetének. Oblonszkijt például egy földbirtokos réteggel és annak szellemi magatartásával hozza összefüggésbe. Lényeges megállapítása, hogy az *Anna Kareninában* és a *Feltámadásban* már kialakult az intézmények világa. Nagyszerű például, ahogy ennek alapján Balzac és Tolsztoj intézményeit és hivatalnokait hasonlítja össze, s azokat társadalmi gyökerekre visszavezetve jut érdekes következtetésekre a szerkezettel kapcsolatban. Itt derül ki, hogy ami Lukács irodalmi tanulmányaiban pozitív, az nem más, mint egy szociológiai elemzés mód, amelyet akkor érvényesít hibátlanul, ha minden gyakorlati szempontot tudatosan vagy akaratlanul mellőzve

a mű típusainak, szüzséjének és szélesebb társadalmi összefüggéseinek kapcsolatát vizsgálja. Így például az orosz valóság tanulságaival is összefüggésbe hozza, hogy Tolsztoj szerkesztésmódja a *Feltámadásban* és az *Iljics Iván halálában* a nyugat-európai realizmus felé közeledik.

Az orosz irodalomban is teret hódít a hétköznapi élet ábrázolása, mondja Lukács, ha a társadalmi élet nem ad másmilyen mintát. Az orosz írók azonban a hétköznapi életben is megtalálják a társadalmi ellentmondásokat is kifejező szélsőséges helyzeteket. Oblomov tétlensége több egy ember lelki konfliktusánál, mert egy egész sor társadalmi kérdésre is választ ad. Ha renyheségének megrajzolásában nem túlzott volna az író, az egyszerű leírás naturalizmust eredményezett volna. Tolsztojban és Goncsarovban egyaránt közös, hogy társadalmuk költőietlen életét művészileg le akarják küzdeni.

Találón veti össze Balzac és Tolsztoj szerkesztésmódját. Balzacnál a szélsőséges helyzet külsőleg is szélsőséges, ezért a celekményt fordulatok láncolata képezi. A tolsztoji szélsőséges helyzet pedig a mindennapi élet felszíne alatti lelki helyzetek szélsősége, vagyis intenzív. Iljics Iván halálának leírása belső dráma, nem naturalista leírás, mint Bovaryné halála. A nyugati irodalom gyakran a patológikus kivétel által haladja meg az átlagot, mint például a Goncourt-ok a *Germinie Lacerteux*-ben. Anna Kareninát Beauséant grófnéval hasonlítja össze, és megállapítja, hogy míg Tolsztoj Anna szerelmének minden fázisát elmondja, addig Balzac csak a drámai pontokat ragadja meg a grófnő szerelmének elbeszélésekor, „Tolsztoj sokkal epikusabb tehát Balzacnál a szó klasszikus értelmében”. A különbség többek között onnan ered, hogy Balzac hősei még nem „kész” világban élnek, ők még aktív szereplői a társadalmi drámának, Tolsztoj világában viszont már kialakultak az intézmények, bár ő is egy történelmi dráma előterében ír. A régi realisták alakjai (Werther, Sorel) közvetlenül képviselték a polgári forradalom hajtóerejét. Tolsztoj helyzete közvetlenül is csak közvetve ábrázolhatja a parasztot, ti. azt: hogyan tükröződik a parasztkérdés az uralkodó osztály életében. Ugyanekkor a nyugati irodalmakban az írók csak a társadalmi események közvetett reflexeit ábrázolták, nem figyelték meg, hogy miféle erők gyülekeznek a felszín alatt. Lukács itt megelégedik arról, hogy ugyanígy Balzactól is számon kérhetné az 1831—32-es lyoni munkássztrájkot, vagy akár 1848-at is.

Tolsztoj A művészetről című írásában az „élettel való elégedetlenséget” tartja az új művészet egyik jellemző vonásának. Kifejezési módszere: a szélsőséges (lelki) lehetőség. Beuhov, Bolkonszkij, Levin, Nyehljudov élete emberi összhangját keresi az adott társadalmi kereteken belül. E belső küzdelem sorolja őket szélsőségből szélsőségbe. Kilengéseik azonban nem lépnek túl osztályuk életkörén. Lukács itt akaratlanul is elismeri, hogy Tolsztoj mégiscsak elsősorban az arisztokrácia életének ábrázolója, még ha osztályhelyzete és a parasztság életkörülményei miatti lelkiismeret-furdalása egyik fő ösztönzője, és még ha főhősei elsősorban a lelkiállapotának megszemélyesítői (Levin, Nyehljudov, Iljics Iván). Tolsztoj hőseinek éppen társadalmi hovatartozásuk miatt meghatározott külső és belső mozgásterük van, szemben Balzac alakjaival, akik nem ritkán polgár voltak miatt váratlanul „határok között mozgó kilengések nélkül” cselekszenek. Így például Lucien de Rubemprét váratlanul nyeri meg Vautrin.

Lukács egy egészen új szempontból bírálja a nyugati leíró prózát. A „leírás”-nak az az egyik fő problémája, hogy nem kifejlődési folyamatában ábrázolja az elszürkülést. Ez lesz egyik fő érve a XX. századi alkotói törekvések és a mögöttük levő életjelenségek elleni harcában. Tolsztojt perspektívája, a parasztság menti meg, hogy ilyen dilemma elé kerüljön.

A LEGFONTOSABB KATEGÓRIÁK LUKÁCS REALIZMUSELMÉLETÉBEN

POZITÍV ÉRTÉK

a társadalmi periódus emelkedő szakasza és annak művészete

marxizmus

Arisztotelész, Goethe, Hegel, Marx, Engels, Lenin

objektivitás

társadalom-ontológiai lét

plebejus demokrácia

kommunizmus

béke

totalitás

közösségi ember

nembeliség (a legnagyobbak művészete és tudománya)

immanencia

az „egészet” magába foglaló tudatosság

ész

helyes tudat

konkrét lehetőség

nagyvilág

citoyen, öntudatos munkás

NEGATÍV ÉRTÉK

a társadalmi periódus süllyedő szakasza és annak művészete

polgári filozófia

Platon, Kant, Schiller, irracionalista filozófia (Nietzsche, egzisztencialisták stb.)

szubjektivitás (csak akkor pozitív, ha dialektikusan kapcsolódik az objektivitáshoz)

időtlen ontológiai lét

személyi kultusz

fasizmus

háború

partikularitás

létbe vetett ember

mindennapi élet (nem negatív csak alsóbb rendű)

transzcendencia

spontaneitás

ösztön

hamis tudat (az irodalomban kivételesen elfogadható)

absztrakt lehetőség

kisvilág

filiszter, hivatalnok

POZITÍV ÉRTÉK	NEGATÍV ÉRTÉK
szocialista bírálóat és önbírálóat	polgári bünbánat
apollói művészet	dionüszoszi művészet
tartalom	forma (csak elméletileg vannak dialektikus kapcsolatban)
shakespeare-izálás (tipikus-különös, egyéni, általános)	schillerizálás (általános — egyéni)
Homérosz, Balzac, Tolsztoj, Goethe, Shakespeare, Th. Mann, Gorkij	Schiller, Dosztojevszkij, Flaubert, Zola, Joyce, Kafka
naiv	szentimentális
realizmus	antirealizmus (romantika, naturalizmus, avantgardizmus, pszichologizmus, illusztráló szocrealizmus)
egységek hierarchiája	egységek mellérendeltsége
szükségszerű (még a véletlenben is)	véletlen, anarchia
tudatosság	öncélú képzelet
típus (egyén, társadalom)	excentrikus (patológia, kivétel)
intenzív	extenzív
„honnan hová”, szerves fejlődés, céltudatos szerkesztés	montázstechnika
elbeszélés	leírás
az író cselekvő is	csak megfigyelő
ábrázolás	riport
objektív pártosság	szubjektív tendencia
arisztotelészi katarzis	a műélvezet pszichológiai magyarázatai
drámai szerkesztés vagy cselekményes mese	statikus állapotrajz, ironia
tartalom és forma egysége	allegória, szimbólum
szimbólum	allegória (Az esztétikum sajátosságában)
csehovi, ibseni ésszerű kérdés	szorongás, káosz
perspektíva	nihilizmus

bartók béla CANTATA PROFANÁ-jának szövegéről

PALKÓ ISTVÁN

A Cantata Profana Bartók legjelentősebb alkotásai közé tartozik. Ezt vallja róla világszerte a zenei szakvélemény, s ezt halljuk róla itthon is. A zenei értelmezés igényével készült és nálunk is elérhető tanulmányok (Ottó Ferenc: Bartók Béla a Cantata Profana tükrében, 1936; Molnár Antal: Bartók művészete, 1948; Demény János: Bartók élete és művei, 1948 stb.), illetve kiadványok a mű értelmezését — jelentőségéhez mérten, illón és méltón — *nem* adják meg. Ezeknek az írásoknak tanulmányozásával nem jutunk el a mű értelméhez, sőt még közelebb sem igen jutunk hozzá. Ezekről tehát céljainknak megfelelőleg elég *csak ennyit* mondanunk.

A mű megértéséhez sokkal közelebb visz bennünket Kerényi Károlynak Bartók Béla Cantata Profanájáról c. német nyelvű, rövid, de fontos utalásokra és eredményekre jutó tanulmánya, amely a Zürichben megjelenő *Schweizerische Musikzeitung* 86. évfolyamának 89. száma 325—328. lapjain jelent meg 1946-ban.

E tanulmányában Kerényi kifejti, hogy bár a Cantata Profana maga mondja el értelmét, mint minden igazi műalkotás, (csak éppen meg kell érteni, s ehhez már bartóki koncepció szükséges), mégis Bartók maga jogosít fel bennünket arra, hogy szerzeményének a zenei értelmén túl, helyesebben: *a mellett*, szavakba önthető jelentését is kutassuk, keressük. Kerényi tanulmányának legfőbb érdeme az arra történő éles rámutatás, hogy magyarázatunknak a mű címéből és az alapjául szolgáló szövegéből kell kiindulnia, ha célhoz akar érni. E felfogásához híven föl is tárja, hogy maga a mű címe, „Cantata Profana”, szándékos ellentmondást tartalmaz, amellyel Bartók elkülöníti művét általában a kantatáktól, és megállapítja, hogy a mű szövege azon mitológiai elbeszélések közé tartozik, amelyek különösen Kelet-Európában és Észak-Ázsiában sok nép-nél elterjedtek. A mű teljes szövegének közlése után Kerényi ezt fűzi hozzá kommentárul: „Bizonyára megértjük, hogyan válhatott ez az ének azoknak az énekévé és hitvallásává, akik nem akartak ott maradni, ahol

a szabadságot mindjobban elfojtották, és ahol az végül is elveszett. A kivonulás, az exodus éneke az, ami itt felcsendül, profétikus ének, amennyiben a kantáta, amikor keletkezett, eleinte csak szellemi elkülönülést és kivándorlást jelentett, nem mint program, hanem mint a művész tudata saját helyzetéről, és csak később, az elviselhetetlen események kényszerítő hatása alatt indult el Bartók Amerikába, hogy ott, hazájától távol haljon meg." [A magyar fordítás tőlem, itt is és a továbbiakban is].

Fölveti Kerényi a kérdést, hogy Bartóknak és a kivándorlóknak ez az abszolút „nem”-je, amely hasonló ahhoz a nemhez, amelyet Horatius kiáltott oda a rómaiaknak XVI. epodosában a boldogok szigetének keresése közben, hogy vajon az ilyen „nemet-mondás” nem jelent-e beismerést a civilizáció felbomlása mellett általában? A továbbiakban a Cantata Profana nemet-mondását Aiszkhülosz Prométheuszáéval hasonlítja össze, és a választ saját feltett kérdésére általa adja meg. A szellem szabadságában történő nemet-mondása a művészetnek nem a civilizáció ellen, hanem a legmagasabb civilizáció érdekében történik. Bartók civilizációs csömöre így nem általában a civilizációnak szól, hanem csak annak a civilizációnak, amely a mű kihordása és megszületése idején és után Európában eluralkodott.

A szabad lények állapotából érzett csömörét fejezné ki eszerint Bartók Cantatájában zenei nyelven az új barbárság európai elhatalmasodása fölött? S vajon mást nem?

Kerényinek nyilvánvalóan igaza van a megállapításaiban sajátos szempontjaiból. Lélektani és társadalmi magyarázattal szolgál Bartók téma-választásához és feldolgozási módjához. Egy lehetséges magyarázattal világítja meg a mű alapjául választott megrázó szöveg adott időre szóló vonatkozásait. És itt támad kétségünk és jelentkezik hiányérzetünk Kerényi magyarázatával kapcsolatban. Vajon csak egyszeri aktualitásról célszerű és helyénvaló beszélni a Cantata Profana szövegével kapcsolatban? Még akkor is, ha vonatkoztatásainkat történelmi analógiákkal sikerült támogatnunk?

A tárgyválasztás és ennek feldolgozása kétségkívül egzisztenciális okokban rejlik. Ennyiben Kerényinek teljes mértékben igaza lehet. De vajon a műnek égető aktualitása mellett, más összefüggésben, más történelmi helyzetben és érvényben mincs-e ugyancsak komoly és megrázó értelme? Arra az értelemre gondolunk itt, amit a mű alapjául választott szöveg eredetileg rögzített és jelentett, illetve rögzít és jelent ma is? A szövegnek erről az értelmezéséről Kerényi nem szól, pedig inkább ezt reméltük volna tőle, aki ma Európában erre egyike a legilletékesebbeknek. Annál inkább várhattuk volna ezt, mert hiszen Kerényi maga utal arra, hogy a mű magyarázatának a szövegből kell kiindulnia. Ezt az utalását azonban nem viszi véghez.

Mi itt, kapcsolódva Kerényihez, a mű értelmezését a szövegből kíséreljük meg megadni. Ez az eljárás annál inkább célszerű, mert a mű zenei mondanivalójának megértését a mű szövege egyértelműen segíti elő és teszi lehetővé. A szöveg helyes interpretációját kell tehát megtalálnunk a mű igazi megértéséhez. Ez az eljárás nem kizárólagos ugyan, de legcélszerűbb, mert e mű költői állaga, népköltési szövege elsődlegesen rögzít egy történelmi eseménysorozatot, amelyet aztán Bartók élet-

élményévé téve a költészet egy népközösségbe zárt nyelvről egyetemesebb zenei hangnyelvre tett át.

Bartók és eddigi méltatói között az az alapvető különbség, hogy Bartók megértette, átértette, sőt életélménnyé tette a maga számára a Cantata alapjául választott, Erdélyben talált, román „népballada” változat szövegét, a szöveg tartalmi mondanivalóját a maga teljes értelme szerint, méltatói pedig sem meg nem értették, sem meg sem kísérelték ezt megérteni. Enélkül pedig megértetése hiábavaló erőlködés.

A Cantata Profana szöveg nélküli, tehát tisztán zenei megértése nem lehetetlen, sőt nagyon is lehetséges, csak éppen ugyanolyan géniusz kell hozzá, mint aminővel Bartók rendelkezett. A zenei méltatás ez ideig ilyen koncepciót nem igazolt. A műnek tartalmához illő zenei tolmácsolása helyett inkább kifogásokat kaptunk és érthetatlenséget, zeneietlenséget, előadhatatlanságot emlegetnek róla.

Lehet a Cantata Profana muzsikussá és énekes számára részleteiben vagy egészében nehéz, vagy akár megoldatlan feladata, de ez az énekes és muzsikussá baja, nem pedig magáé a műé.

Ami a Cantata Profanával kapcsolatban felmerül, az általában a nagy alkotások érthetőségének és nehézségeinek problémája, és minden igazi nagy művel kapcsolatban fel is merül. A kritikának, a tolmácsoló és méltató munkának éppen itt kell segítségül jönnie művész, illetve műalkotás és műélvezés között. A kritikusnak, a mű kommentálójának, interpretátorának bizonyos vonatkozásban többet kell a műből tudatosítania, mint az alkotónak, vagy legalább annyit, mert különben az alkotó felismeréseit, amelyeket a művészet eszközeivel és különben képekbe szorít, nem képes fogalmivá tenni és fogalmakban a megismerés szokványos módjára közvetíteni. A kritikusnak viszonylag — ebben a vonatkozásban — azért nehezebb a feladata, mint az alkotónak, mert neki előbb meg kell értenie a művészetek képanyelvét, és ezt a primér, közlő nyelvet le kell fordítania a fogalmak szabvány nyelvére, az emberi megismerés közkeletű formájára.

Ilyen vonatkozásban Bartók Cantata Profanája szövegi és zenei tartalmában egyaránt föltáratlan mű még. Ismeretlen világ.

Jelen vizsgálódásunk feladata csak a mű alapjául szolgáló népköltési szöveg kioldása, megvilágítása és értelmének megmutatása lesz. A mű teljes megértéséhez ennyi elegendő is, mert ha a mű szövegi tartalmában megvilágosodik előttünk, zenei megfelelése is magától értetődővé válik.

A magyar—román—tót „anyanyelvű” Bartók — ahogy azt munkásságára utalva szokták mondani — népdalgyűjtő munkássága közben, Erdély Maros—Torda vármegyéjének Urisiu de sus nevű falujában 1914-ben találkozott a Cantata Profana szövegéül választott, ősi román népköltési hagyatékkal. (A szöveg a Magyar Tudományos Akadémia Kéziratgyűjtemény Osztályán „Régi és új írók” 2-rét 54. sz.-on található Bartók Béla román népköltési gyűjteményének II. részében. E jelzett kéziratnak német nyelvű bevezető tanulmánya és kísérő jegyzete van. A Cantata Profana szövege a szöveggyűjtemény 2. oldalán „4 a” jelöléssel olvasható.)

E szemelvény román nyelvbe szorított történetének nagyságát és jelentőségét Bartók fölismerte, és magát a nyelvi kifejezés mögött rejlő eseménysorozatot alkotásra hevítő élménnyé élte át, és nem magát e költői

néprajzi szöveget, hanem az e szöveggel idézett tartalmat a költészet nyelvéről a zene nyelvére tette át. Tehát Bartók nem „megzenésítette” a népköltési szöveget, még csak nem is zenei párhuzamot írt melléje, hanem a másodlagos nyelvi visszaadás mögött álló elsődleges eseményt állítja vissza, éli át, jeleníti meg és tükrözteti vissza az ének-zene hangnyelvén.

A Cantata Profanában szöveg és dallam *egyazon és ugyanazon* eseménysorozat különböző mozzanatait villantják elénk. Melyik eseménysorozat, mint történelmi valóság átélése az elsődlegesen, amelyik Bartókot a Cantata megírására ösztökélte? Egyelőre mondja el maga a szemelvény úgy, ahogy Bartók alakításában találjuk.

I.

Volt egy öreg apó.
Volt néki, volt néki
Kilenc szép szál fia,
Testéből sarjadzott
Szép szál kilenc fia.
Nem nevelte őket
Semmi mesterségre:
Szántásra, vetésre,
Ménesterelésre,
Csordaterelésre,
Hanem csak nevelte
Hegyvet, völgyet jární
Szarvasra vadászni.

Az erdőket járta
És vadra vadászott
Kilenc szép szál fiú.
A vadra vadásztak;
Annyit barangoltak
És addig vadásztak,
Addig-addig míg nem
Szép hídra találtak
Csodaszarvas-nyomra.
Addig nyomozgattak,
Utat tévesztettek,
Erdő sűrűjében
Szarvasokká lettek:
Karcús szarvasokká váltak
Erdő sűrűjében.

Bartók által lejegyzett román szöveg:

Cel unchias batran,
El ca si-o d'avut
Noua fiusori.
El nu '-o,nvatat
Nice vacaras,
Far'el i-o'nvatat
Muntii la vanat.

Atata si-au vanat,
P'unde si-au d'aflat
Urma de cerb mare.

Alat au urmarit,
Pán' s'au raticit
Si s'au neftinat
Noua cerbi de munte.

A Cantata szövegének ez az első része, amint látjuk, elbeszéli az öreg apó kilenc szép szál fiának csodálatos szarvassá válását. Rögtön felmerül bennünk a kérdés, vajon ez a furcsának minősülő és szóképekbe fogott esemény mit jelenthet számunkra, ma élő emberek számára? Mi az igazi értelmük a mi fogalmai nyelvünkön? Mit tartalmaznak a különleges eseményt idéző sorok?

Kifejtve a művészi képnyelvből a hétköznapi köznyelvre ezt az eseménysorozatot, azonnal világossá válik előttünk, hogy a román nép meg-rázó „eredetmondájával” állunk szemben. Kerényi Károly rá is mutat a szöveg jellegére, hiszen ezt mondja: „A szöveg a szarvasokról szóló azon mitológiai elbeszélések közé tartozik, amelyek különösen Kelet-Európában és Észak-Ázsiában sok népnél elterjedtek. Így a magyaroknál és legközelebbi rokonainknál, a finn-ugor törzseknél.”

Kerényi azt megállapítja ugyan, de nem ebből a megállapításából halad tovább, ezért nem jut el a szöveg elsődleges értelmének megvilágításához. Nálunk magyaroknál is meg a többi említett népeknél is a szarvasokról szóló mitológiai elbeszélések e népek eredetével kapcsolatosak. Ezek tehát a népek történetének legválságosabb és egyben legfontosabb lényegmozzanatait örökítik meg a szájhagyomány szívós meg-örző erejével, közvetítésével.

Az idézett szöveg a maga költői módján a román nép eredetét és nép-sége megtartásáért folytatott küzdelmét, a küzdelem néhány legfőbb szakaszát tárja föl. Ha ezt látjuk benne, ami elsődleges értelme, akkor megértjük egyrészt azt, hogy milyen nagy jelentőségű dologról is tudósít. másrészt pedig azt is átlátjuk, hogy Bartók miért nyúlt ehhez a témához, illetve e nagy témát rögzítő és őrző szöveghez.

A népek eredetmondáiból jól ismertek azok a jellemzőek, amelyekkel itt is találkozunk. Legismertebb jellemzőe e szövegnek maga a „csodaszarvas”, amelynek nyomdokán barangolva tévesztenek utat a hegyet-völgyet járó s szarvasra vadászó ifjak, s válnak maguk is karcsú szarvasokká az erdők rengetegében.

A csodaszarvasnak három irányban van alapvető jelentése. Az első, talán legősibb jelentése a csodaszarvasnak a Zodiákus szarvas állatképe (a Capricornus), ahogy a dozmati (Magyarország, Vas m.) regösénekből nyilvánvalóan igazolható és a többi nem teljesen deformált regösénekekben is látható. A regösénekek szarvasa, az Állatöv szarvas-állatképe (Capricornus), amely a Nyilas-vadász (Sagittarius) elől menekülve a Vizöntöbe (Aquarius) gázol bele. Ez a képszerű megmutatás egy kozmikus állapot tüzetes körülírása. Azé az állapoté, amelyben naprendszerünk akkor van, amikor az Állatöv őszi csillagképeivel harcoló s a számunkra folyton fogyó, halódó napunk, ismét a mi számunkra jelképesen, újjászületik, úgy, hogy valóságosan legyőzi a téli napfordulón áthaladva egymás után, sorjában az Állatöv téli csillagképeit, a Nyilast, a Bakot és a

Vízöntőt, ahogy a regösénekek rejtélyét eloszlató tanulmányomban már kimutattam. A csodaszarvasnak ez az első mitikus, vagy ha úgy tetszik, kozmikus jelentése.

Másodszor jelenti a csodaszarvas a Nőt, magát azt a nőiséget, a nősténységet, amelynek a görög, sőt az ősz-mediterrán világban — Kerényi Hippolytosát tanúul hívja (Kerényi Károly: Sziget II., *Hippolytos*, 1936.) — Az Artemis a megfelelője és a kifejezője, jelenti a női princípiumot, amelyiknek egyik aspektusa az, „Hogy szerelmével fölemeszt s létünket Kírké módjára állati létté fokozza le”.

Pontosan ez történik szövegünkben is. A vadászó ifjak szarvasokká lesznek. Nőkről ugyan közvetlenül nem szól a szöveg, de éppen az a körülmény, hogy szarvasokká válnak, mintegy állati létre szállnak alá, igazolja a női princípium jelenvalóságát, szerepét. Jelenti a közismert exogámia révén történő új néppé válás kezdetét, mint például az ezzel az elbeszéléssel rokon s a magyar nép eredetére utaló s racionalizált és humanizált formában ránk maradt hun-magyar szarvasmondában, vagy a perzsa Ezeregynapnak Russzvangszádról s a fehér szarvas ünőjéről szóló történetében. (Kerényi: A csodaszarvas az Ezeregynapban, *Ethonographia*, 1930. 3—4. sz.).

Tehát a szarvassá válás mitikus képnnyelven a néppé levés kezdetét jelentő exogámiáról beszél.

Harmadszor jelenti a szarvas csak azt a szarvast is, amit nekünk is jelent, a csábító királyi vadat, a pompás vadászsákmányt.

Mind a három jelentés valóságos is meg csodálatos is egyben. Valóságos az Állatöv szarvas-állata, de nem kevésbé csodás is. Ugyanígy a magához hasonító nőiség is és a legszebb zsákmány. Hogy a három jelentés közül melyik az elsődleges, s melyik s hogyan kapcsolódott a másikhoz, az itt számunkra közömbös. Fontos az, hogy mind a három vonatkozásban ősi ez a jelentés és egymást váltó állapotokra mutat, mint az eredetmondákban általában.

Másik gyakori jellemző az eredetmondákban a kilences szám. Ez a szám az eredetmondákban az eredetre, illetve az elkülönülésre, leszakadásra utal. Az egyik létből a másik létbe, az egyik állapotból a másik állapotba való átlépés, átjutás tényét jelzi a 9-es szám. Okát az etnológusok másban látják, de ez itt számunkra megint csak közömbös. A kilences szám az eredetmondákban mindenütt jelentős — és ami számunkra a legfontosabb — létformaváltásra utal.

A szöveg hídjellemzője is találó, de nem olyan közkeletű, mint a másik kettő. A román népköltési szövegekben azonban ősi és gyakori ez is. Különösen a Nap lakodalma című néprajzi szövegben van átlépést jelző lényeges szerepe a Nap által a Fekete-tengerre készített vas- és rézhidnak, amiket Tündér Ilona-Hold kíván készíttetni magának nászajándékkul.

Bartók szöveg átdolgozásában kifejezetten hídról beszél, mások azonban hídról nem beszélnek e szövegrésszel kapcsolatban, hanem a p'unde kifejezést, amit Bartók hídnak fordít, „amíg” vagy „ahol” jelentéssel adják vissza. Az akadémiai kéziratban utána néztem a kérdéses helynek, s a problematikus sorok eredetiben így állnak: a 4a jelzésű szöveg 9. sora előtt, a gépirásos szöveg mellett zöld tintával csillag áll. (Az ékezési és egyéb bejavítások is mind zöld tintával történtek Bartók kézírásával.) A csillag után így áll a szöveg:

9. „Atata si-au vanat,
10. P'unde si-au d-aflat
11. Urma de cerb mare;...”
20. „Si'n munti au vanat,
21. P'unde si-au-d-aflat, (és a vessző áthúzva)
22. Noua cerbi de munte;”

A szövegek ortográfiájáról megjegyzi Bartók, hogy közlésében meg kellett elégednie a kiejtés dialektusos sajátágaival és ez következetlen. Aztán néhány idevágó megjegyzést tesz erre vonatkozóan. Majd szó szerint így folytatja: „Alle anderen Eigentümlichkeiten der Aussprache habe ich, soweit sie für mein ungeübtes Ohr zugänglich und infolgedessen notierbar waren, ungeändert gelassen. Selbstverständlich konnte ich feinere Nuancen der Laute für die ja bloss ein phonetisches Notierungssystem die zur Wiedergabe notwendigen Zeichen besitzt, nicht unterscheiden, umsoweniger notieren”. (Minden más sajátóságait a kiejtésnek, amennyire ezek az én gyakorlatlan fülem számára hozzáférhetők (megközelíthetők) és ennek következtében jelölhetők voltak, változatlanul hagytam. Magától értetődően a hangoknak finomabb árnyalatait — amelyek számára csupán csak egy fonetikai jelölésrendszer birtokolja a visszaadásukhoz szükséges jeleket — nem különböztethettem meg, még kevésbé jelölhettem.) Ez az idézet csakúgy, mint egész bevezető tanulmánya, azt igazolja, hogy Bartók az elérhető legpontosabb munkát végezte, tehát szó sem lehet hibáról vagy felületességről. Bartók közvetlenül a nép szájából hallotta a szöveget, s ismerve a nép pontatlan, lazán artikuláló beszédét, a p'unde-t p'unte-nak teljes joggal értelmezhetette, illetve érthette. (A román népnyelvnek ezen a területén a t~d lágyulás igen elterjedt.) A lényeg az, hogy Bartók a p'unde-t *híddal* fordítja, nem pedig „amíg”-nek vagy „ahol”-nak. Ez számunkra a döntő. Nem is időznénk annyit egyetlenegy szóvariánsnál, ha lényegtelen dologról volna szó. E változat azonban lényeges, ha nem is perdöntő fontosságú.

Ha az eredetmondákra jellemző csodaszarvas, továbbá a származásra utaló 9-es szám mellett a románság a szép *híd* emlékét is őrzi és megőrzi és felhozza egészen napjainkig — méghozzá folklór hagyományában —, úgy ez igen fontos szerepére utal a hídnak, és igen fontos szerepére a mi számunkra.

A mi számunkra az a körülmény érdemel figyelmet, hogy a szöveg *híd-jellemzéke* vajon csak egy szerencsésen megválasztott, találó, sikerült jelképe-e, amelyik az egyik állapotból a másik állapotba való át lépést jelképezi, és azt lássuk-e csak benne, vagy esetleg ennél sokkal többet is. Többet. Mondjuk történelmi valóságot is, kétszeresen. Vélhetőleg jelentheti-e Traianus 1000 méternél hosszabb, világhírű al-dunai köhidjét, amelynek szerepe nemhogy közömbös nem volt, de nagyon is lényeges lehetett a románság népi elkülönülése, leválása, kialakulása, önállósulása, „származása” terén? Vagy talán ennél is sokkal ősbibb jelentése van a hídnak a románság számára? A korábban említett Naplakodalmban a híd szerepe s a Szarvashajtás nevű kolinda jordáni gázlóra történő utalása ezt az ősbibb szerepet és jelentést látszik támogatni.

Ellentmond-e ez a történettudománynak? Tud-e mindent a történelemtudomány? Mit szól hozzá a történész? Az ő dolga. Nekünk ez a fontos: a nép emlékezete így tudja és így őrzi. Annyit azonban még nyugodtan hozzátehetünk, hogy a nép a saját múltjára vonatkozó emlékeit és emlé-

kezetét nem a sovíniszta történészekről és propaganda-osztályoktól szokta kölcsönözni, legalábbis folklóranyagban, hanem sokkal konkrétebb és hitelesebb forrásból. A népi hagyomány évszázados, sőt évezredek történelmi anyagot görget fel napjainkig. Bartók Cantatájának szövege is ilyen. S hitelessége az ilyen hagyatékknak? Nem kisebb, mint a nem ritkán hamis írásos emlékekkel operáló történelemtudományé.

A Cantata szövegében a híd összekötő és elválasztó szerepe valóságosan is, meg jelképesen is — akárcsak a kilences szám és a csodaszarvas — ugyancsak az átlépés tényét, egyik életformából a másikba való átjutást fejezi ki, jelképezi.

Idézett szemelvényünk mind a három jellemzője: a csodaszarvas, a kilences szám, és a híd *külön-külön és együttesen* az ifjak átváltozását, új életforma felvételét, életállapot-változtatását fejezik ki jelképesen is, meg valóságosan is.

Ez a román népköltési szemelvény tehát elmondja a román nép eredetét úgy, ahogy azt az ősi mitikus felfogás megfogalmazta és a népelemlékezés fel napjainkig megőrizte. E mitológikus szöveg szerint a román nép, mint általában minden más nép is, származott egy másiktól, és természeti, történelmi, társadalmi erők nyomására és formálására élte és kialakította a maga sajátos, elkülönülő életmódját történelmi fejlettségi fokához illeszkedően.

Az öreg apó testéből sarjadzott szép szál kilenc fiú sem mesterséget nem tanult szülőjétől, sem szántást-vetést, még csak ménes- vagy csordaterelést sem, mint a civilizálódó életforma alapfeltételeit, hanem e fiúk csak hegyet-völgyet jártak és szarvasra vadásztak csupán: Azaz: *élték a vadász-vándorló népek vagy néptörzsek változatos, küzdelmesen szabad és hányatott életét*, míg végül is a vadak hajszolása közben messze barangolva leváltak az ősi közösségtől, önálló életet kezdtek el, amelyet aztán már elszántan meg is védelmeztek a fenyegető más életformák ellenében.

Ennyi történelmi valóságot mond el szemelvényünk első része. Az a körülmény, hogy emberből válnak szarvasokká, magán az elkülönülésen túl azt is jelentheti, hogy egy viszonylag fejlettebb életközösségből léptek ki, vagy tépték ki magukat, és találták meg új életformájukat egy alacsonyabbikban. Ez bármennyire is furcsának tűnik fel előttünk, lehetséges. Lehetséges olyképpen, ha konkretizáljuk tüzetesebben az öreg apó és szarvassá vált gyermekeinek értelmét.

Az öreg apó lehet akár a kezdeti, akár a késői rómaiság, életközösség. Ez az életközösség az állattenyésztés, földművelés és iparosodás magasabb fokozataira jut el az ősi vadászó-halászó életformáról. De nem egészében teszi meg ezt az életfolyamatot, hanem szélesebb-szűkebb rétegeiben, esetleg többségében is. Ezek mellett az egyre magasabbra lépő és fejlődő életformák mellett az ősi életforma sem halt el teljesen, hanem egyes törzsek, néprészek, ezt élték tovább a fejlettebbel párhuzamosan. Egy ilyen ősi életformát élő néptörzsek leválásáról ad hírt — valószínűleg — ez az eredetmonda. Ez a vadászó életformát élő s levált római néptörzsek válhatott aztán a román nép kialakulásának magjává. Legalábbis e szemelvényünkben rögzült néphagyomány így tudja.

Ilyen és nem más átalakulásról szól ez a népköltési szemelvény mitikus nyelven. A híd, a kilences szám, a szarvas valóságosan is meg jelképesen is életforma váltására utalnak, és kifejezik az egyik állapotból

a másikba való átlépés tényét. Jelzik egy nép, ez esetben a románság történetének azt a döntő mozzanatát, amelytől kezdődően eredetét számítja. Nagyon általános ugyan ez az eredetmegjelölés, de mégsem annyira, hogy ne volna konkrét értelme. Értelme: *a legszükségesebb lényeg megragadása és megőrzése*. Ha hemzsegő írásos emlékek tanúsága támogatná is bármely nép eredetére vonatkozó ismereteinket, valójában többet akkor sem tudnánk róla, mint amennyit a mitikus hagyomány tud, illetve őriz.

Az elmondottak nyomán már nem lesz nehéz a Cantata Profana szövegének második részét is megértenünk.

II.

Az ő édesapjok
Várással nem győzte,
Fogta a puskáját,
Elindult keresni
Kilenc szép szál fiát.
Rá is talált a szép hídra,
Hídnál csodaszarvas nyomra;
Szarvasnyom után elindult,
El is jutott hús forráshoz,
Hús forrásnál szarvasokhoz.
Fél térdre ereszkedett,
Hej, egyre rá is célzott,
De a legnagyobbik szarvas
Jaj a legkedvesebb fiú
Szóval imígy felfelele:
Kedves édesapánk,
Ránk te sose célozz!
Mert téged mi tűzünk
A szarvunk hegyére
És úgy hajigálunk
Téged rétről-rétre,
Téged körül-köre,
Téged hegyről-hegyre,
Téged hozzávágunk
Éles kősziklákhoz:
Izzé-porrá zúzódsz
Kedves édesapánk!
Az ő édesapjok
Hozzájuk így szólott,
És híva hívta
És őket hívó szóval hívta:
Édes szeretteim,
Kedves gyermekeim,
Gyertek, gyertek haza,
Gyertek vélem haza,
Jó anyátok vár már!
Jöjjetek ti vélem
A jó anyátokhoz.
A ti jó anyátok
Várva-vár magához.
A fáklyák már égnek,
Az asztal is készen,
A serlegek töltve.

Drag taicutu lor
Nu si-au mai rabdat
Si el s'o luat,
Pusca si-au'ntaglat
Si-n munti au vanat,
Pe- unde si-au d'afiat
Noua cerbi de munte.

'Ntr'on genunche-o stat:
Tras au sa-i sagete.
Cerbul cel mai mare
Din grai si-o stragat:

Drag taicutu nostru
Nu ne sageta,
Ca noi te-om lua
In asti coarne razi
Si noi te-om tapa
Tát din munte'n munte
Si din plai in plai
Si din piatra'n piatra:
Tat tara te-i face.

Taicusorul lor
Din grai si-o stragat:

Dragi fiutii mei,
Haidati voi acasa
La maicuta voastra!
Cu dor va asteapta,
Cu masuta 'ntinsa,
Cu faclii aprinse,
Cu pahare pline.

Cerbul cel mai mare
Din grai si-o grait:

Drag taicutul nostru,
Du-te tu acasa
La maicuta noastra,
Ca cornile noastre
Nu intra pe usa,
Far' numai prin munte,

Az asztalon serleg,
 Anyátok kesereg.
 Serleg teli borral,
 Jó anyátok gonddal.
 A fáklyák már égnek,
 Az asztal is készen,
 A serlegek töltve!
 A legnagyobb szarvas,
 Legkedvesebbik fiú
 Szóval fölfelelvén
 Hozzá imígy szóla:
 Kedves édesapánk,
 Te csak eredj haza
 A mi jó anyánkhoz,
 De mi nem megyünk,
 Mert a mi szarvunk
 Ajtón be nem térhet,
 Csak betér a völgyekbe;
 A mi karcsú testünk
 Gunyában nem járhat,
 Csak járhat a lombok közt;
 Karcsú lábunk nem lép
 Tűzhely hamujába,
 Csak puha avarba;
 A mi szájunk többé
 Nem iszik pohárból,
 Csak hűvös forrásból.

Picioarile noastre
 Nu calca 'n cenusa,
 Caci calca prin frunza,
 Buzutile noastre
 Nu-si beau din pahare,
 Caci beau din izvoare.

Amint látjuk, ez a második rész az apa és elkülönült gyermekei harcossivódását adja elő, nem éppen gyengéd vonatkozásaiban. Az apa elkalandozó és vissza nem térő gyermekeit elunja vární, és keresésükre indul, s rájuk talál ugyancsak a hídon át, a szarvasnyom követése révén a hús forrásnál. Szülői és gyermeki ölelkezés helyett életre-halálra menő kemény tusa s véres harc kezdődik meg a gyermekek és apjuk között. Az apjuknak behódolás helyett izzé-porrá zúzást ígérnek testéből sarjadzott gyermekei. Milyen vonatkozásban van ennek a rideg és könyörtelen elutasításnak, sőt szembeszegülésnek értelme? Az értelmet adó vonatkozást egyelőre hagyjuk nyitva, addig, míg a képet végig nem tekintjük. Mi történik tehát az eredménytelen harc következtetéséppen? A harcot kezdő apa belátja, hogy fegyverrel, erővel, erőszakkal nem mehet gyermekei ellenében semmire, s ekkor módszert cserél, szinte könyörgésre fogja a dolgot és szép szóval próbálkozik újra, de most már anyjuk nevében. Fölvázolja jó szülőanyjuk nagy vágyódását, kesergését hűtlen gyermekei iránt, az otthoni dús lakomát, a fáklyákkal és a töltött serlegekkel ékes asztalt. Röviden: *a civilizált élet csalogató képeit tárja eléjük*, de a gyermekek erre is hajthatatlanok maradnak. Békülő hangon, de határozottan mondják apjuknak, hogy ő csak térjen szépen anyjukhoz haza, de ők nem mennek, mert nekik sem a leigázottsághoz, sem az újólag felkinált civilizált élethez semmi kedvük nincs már, mert házak helyett itt völgyekben járnak, gúnya helyett lombok sátora fedi őket, hamu helyett avarban lépkednek, és nem isznak többé pohárból, csak hűvös forrásból.

E második résznek lehetséges történelmi magva annyi, hogy Róma az apaság és anyaság jussán, amit a gyermekek nem is vonnak kétségbe,

megkísérli a kereteiből kiváló és leváló néptöredékeket *először erőszak-
kal*, s mikor ez nem megy, *civilizálással*, esetleg mind a kettővel együtt,
a származás jogán újra hatalmi körébe vonni, de eredménytelenül. *En-
nek a véres kolonizációs hosszú küzdelemnek az emlékét őrzi és hozza
elénk a Cantata alapjául választott román népköltési szöveg*, úgy, ahogy
a nép maga megformálta és napjainkig felgöngyeltte. Népisége származásá-
nak és megtartásának lényegvonásait így sűrítve őrizte meg. Lehet, hogy
a római birodalom bomlási folyamatának arról a szakaszáról hoz hírt
ez a szemelvény — a románság szemszögéből —, amikor a központi ha-
talom a bomlási folyamat lassítására és megállapítására igen véres ope-
rációkat foganatosított, de az végül is, mégis darabokra hullt szét, hogy
helyet adjon új életképes tömbök formálódására és fejlődésére.

Ebben a Bartók által felhasznált eredetmondában elmondottak tisztá-
zása elsősorban természetesen a történelemtudomány feladata. S a tör-
ténelemtudomány sokat nyerhetne azzal, ha a nép emlékezete által nap-
jainkig felérő, igen sokszor több ezer éves folkloranyagot intenzívebben
használná fel megállapításaiban.

Az előzőkben felvetett kérdésre itt kínálkozik a válasz, és most már
értjük, miért viselkednek a gyermekek és apjuk úgy, ahogy. Az apaság
és fiúság nem familiáris, hanem ennél szélesebb néptörzsi, népközösségi
viszonyt fejeznek itt ki.

Könyörtelen szembeállításuk és véres küzdelmük a fentebb mondottak
alapján érthető, sőt természetes. Ez a népi emlékezés arról a világos fel-
ismerésről tanúskodik, hogy a *fegyveres és békés kolonizálás csak mód-
szerben különbözik, de lényegében egyet céloz, a népi önállóság, függet-
lenség megszüntetését.*

A harmadik része a Cantata Profana szövegének Bartók összeállítása
az előző két rész főbb mozzanataiból. Idéznünk nem kell, mert újat nem
hoz, csupán ténymegállapító elbeszélő részként áttekinti az előző két
rész történelmi folyamatát, és aztán összefoglalja és lezárja szövegében
és zenéjében egyaránt.

Ha a Cantata-szöveg az érintett vonatkozásaival áll előttünk, annyira
meg is nyílt, hogy megértjük *jelentését és jelentőségét*, és megértjük
főleg Bartókot egyrészt, hogy miért választotta műve alapjául, másrészt,
hogy miért olyan zenét alkotott Cantatájában, amilyent. Bartók a legna-
gyobb tudatossággal fejezte ki ezt az eseményt ezzel a zenével.

Véres néptörténelmet, sorsot és életformát váltó, küzdő, birkózó erők-
ről, küzdelmekről hoznak hírt a Cantata sorai, és ezt a sorok mögött rejlő
véres valóságot idézi meg Bartók zenei nyelven az esemény jelentőségé-
hez, nagyságához és jellegéhez illően és méltón. *Ennek a korállapotnak
ez a zenei kifejezés a megfelelője.* Így jutunk el a Sáva Föld Bölcös Urá-
nak igazához, a derűs és sötét világerő harmóniájához, amiről Kerényi
Dzsuang Dsi könyvéből idéz. Bartók e nagy történelmi témát mint kor-
állapotot nagy zenei változatában nyújtja nekünk. Különös témára hi-
teles zenei változat: ez a *Cantata Profana*.

Ha így látjuk a művet és így értjük meg, akkor látjuk és értjük igazán.
A zenekritikusok ellenében látjuk és értjük, hogy sem nem zeneietlen,
sem nem kielégítő, sem nem nehéz, sem nem könnyű, sem nem meg-
oldhatatlan, hanem zenei, kielégítő, nehéz-könnyű és megoldható, egy
ténylegesen megélt és a művész által újra átélt történelmi helyzetnek hi-
teles, művészi érvényes megmutatása. Zenei tartalmában és formájá-

ban olyan, amilyen történelmi valóságot idéz, jelenít meg. Az a mondanivaló, amit a szöveg takar, ebben a zenében mondódik el.

Ezek után még ha igazuk volna is azoknak, akik Bartók e művében a művész előrelátását és civilizációs csömörét látják meg az akkor még csak kezdődő politikai banditizmus fölött, akkor is csak másodlagosan lenne igazuk. Elsődlegesen a Cantata Profana a román nép és Bartók számára is nagyobb és jelentősebb eseményt idéz, mint a korabeli európai társadalmi élet és cselekvés bomlásnak indulása, de mint minden igazi műalkotásnak, ennek is megvan a mondanivalója és vonatkozása saját koráról saját korához is.

Zenekritikusainknak pedig, akik alig kielégítő ének-zenének minősítik a Cantatát, legyen szabad az elmondottak után kérdéssel válaszolnunk. Ha lehetne is, szabadna-e más tartalmú és formájú zenével kifejezni azt a drámai feszültségű eseménysorozatot, amit és ahogy Bartók kifejezett?

antológiák, lehetőségek

GARAI LÁSZLÓ

[*Körkép*, 72, Magvető Könyvkiadó, Bp., 1972.

Ahol a sziget kezdődik (Fiatal prózairók antológiája), Magvető Könyvkiadó, Bp., 1971.

Írószemmel 1971, Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1972.

Szép versek 71, Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1972.]

A választás véletlenszerűen esett a fenti könyvekre, legalább tucatnyi másiktól lehetne szinte ugyanezt elmondani. A tárgykör, mely összehozta őket, lassan már Közép-Európa és a magyarság genotípusában állandósuló, öröklődő problémává válik. Megszokottá vált már számunkra, hogy a közép-európai népek huszadik századi nagy önteremtő indulata, egyiknél-másiknál a nemzeté válás utólagos folyamata nem egy esetben negatívan hat vissza egymáshoz viszonyulásukra. Az angol, német és francia kultúrfőlény mintájára a közép-európai viszonyok közt sajátosan állandósuló, a végleges nemzeti kiteljesedés vágyából eredő önközpontúság bénítólag hat környezetükhöz kapcsolódó szálaikra, irodalmi egymásra figyelésük csupán a folyóiratok fordításanyagára, a kiadók néhány kiadványára korlátozódik. Az európaivá válás, az európai irodalomba való bekapcsolódás illúziójának búvkörébe érve szem elől tévesztik, hogy a kis térfogatú nemzeti kultúrák mozgásterében maradó szellemiség zártságának felszámolása az egyetlen járható, európaiságra vezető út, nem pedig az, ha az európaiság reményében különválnak környezetüktől, betartva egyféle elidegenedés tisztos távolságát egymás között, külön-külön nagyon is összpontosítva a nagy népek kultúrájára, abban az illúzióban élve, hogy már ezzel be is fogadta őket egy magasabb szintű közeg, holott nagyon is egyoldalú, egyirányú ez a „kapcsolat”. A folyóiratokban, a kiadóknál időnként vagy rendszeresen megjelenő „szisztematikus” fordításirodalom — bármennyire meghaladja minőségileg és mennyiségileg az eddigieket — még nem bizonyította e népek intenzív szellemi együttélésének, mert ez csak azt mutatja, hogy

közvetlen környezetükhöz, közép-európai önmagukhoz olyan laza tetszőlegességgel viszonyulnak, mint a svéd, dán, török, holland, amerikai stb. irodalmakhoz. A jelenlegi állapotok — igen, állapotok, mert folyamatokról ezen a téren még alig lehet szó — egymás kultúrája megismerésén, a fordítások hatósugarán túli kölcsönhatásokat, közös akciókat igényelnek, alkotócsoportok, irányzatok, szellemi áramlatok nem látszólagos eredményességű összekapcsolódását teszik szükségessé. A lehetőségekhez mérten talán sohasem voltak annyira elszigetelődve egymástól ezek a népek, mint most, a „nemzetköziség” fráziszuhatagának korában. A nemzeti állam, az autentikus és autochton nemzeti irodalom, művészet, hagyományok, nemzeti történelem és határok igézetében jelentéktelenné zsugorodnak össze előttük az ugyancsak parányi és azonos közegű szomszédos kultúrák. Pedig többszörösen egymásra utaltak néhány vagy tízhúszmillió lélekszámuk, pár száz kilométeres távolságaik, infantilis, kis kapacitású, ideális esetben egyoldalúságukból miniatűr vegyeskereskedésekké fejlesztett gazdaságuk és az európai fejlődés után mind divatosabban kullogó kultúrájuk révén. Csupán illusztratív jellegűeknek is felfoghatjuk az alábbi kérdéseket: Hány szlovák, román, szerb, osztrák stb. író tagja magyar újságok, folyóiratok, kiadók szerkesztőségének? Hány magyar író tevékenykedik nem magyar irodalmi közegben? Milyen közvetlen (alkotói jellegű és szellemi) kapcsolatban vannak egymással tájegységünk különböző nemzetiségű írói, alkotó csoportjai? Az alacsony feszültségű, gyér és bizonytalan hálózatfoszlányokból tevődő közép-európai irodalmak kapcsolatai nem lehetnek alkalmiak és tapogatózó jellegűek, fel kell erősíteni a meglévő spontán áramköröket, s lehetővé tenni egy új, sokkalta magasabb feszültségű hálózatrendszer kiépülését. Létrejöttét lehetetlen nagy, egyszer és mindenkorra mindent helyreállító tettekhez fűzni, mert lépésről lépésre haladva, megszámlálhatatlan és semmi esetre sem elhanyagolható parciális tett, látszatra jelentéktelen lehetőség — az irodalmi élet valamennyi területének, mint a most tárgyalt antológiáknak, közeledést előmozdító jellemvonásai — is hozzájárulhatnak megvalósulásához.

A nagyközönség számára kiadott novellaantológia legújabb kötete, a *Körkép 72* (és a *Szép versek 71* is), mint eddigi kötetei, huszonöt mai magyar elbeszélő írását tartalmazza, prezentálva a magyar irodalom évi novellatermését. A tájékoztatás, népszerűsítés és egy rövid periódus „zár számadásának” igényével készült, s huszonöt *mai magyar* elbeszélő gyűjteményes köteteként jut el az olvasóhoz, holott csak *magyarországi magyar* elbeszélők novelláit foglalja magába. A könyv a magyarországi magyar irodalom novelláival képviseli az egész magyar irodalmat, az összmagyar irodalom valamennyi irodalmát, figyelmen kívül hagyva a Magyarország határain kívül élő *magyar elbeszélőket*, pontosabban szólva a nemzetiségi magyar irodalmakat. Ideje volna mielőbb felszámolni a múlt — magyar nemzetiségekről szándékosan tudomást nem vevő — politikájától terhes irodalomszemlélet kényelmesen vegetáló foszlányait, mert egy felparcellázott, részenként egymástól eltávolodott, elidegenedett nemzeti kultúra még a kis népek kultúráinak kölcsönös elszigeteltségétől is hátrányosabb.

Az *Ahol a sziget kezdődik* című antológia a fiatal prózaírók egybegyűjtésekor ugyancsak a magyarországi magyar irodalomra korlátozódik, pedig nincs sajátosan magyarországi magyar irodalmi funkciója. Célja az

indulók bemutatása, tehát miért ne kaphatnának egy ilyen antológiában helyet a nemzetiségi magyar irodalmak fiatal írói is, annál inkább, mert szórványos jelentkezésüknél fogva helyi irodalmukban antologikus megjelenésre aligha számíthatnak. Viszont az antológia tanúsága szerint a magyarországi magyar irodalom sem bővelkedik határozottan minőséginek nevezhető szinten induló prózaírókban, a *Naponta más* lagymatagságához, „sokarcúságához” képest ez az összeállítás az antologiaszerkesztés szegénységi bizonyítványa, s azontúl féltucatnyi szerzőjével, a novellák színvonaltalanságával a mesterkéeltség benyomását kelti.

Valamivel jelentősebb, kétségkívül színvonalasabb és határozottabb az *Írószemmel 1971* címmel megjelentetett valóságfeltáró írások, szociográfiák, szociográfikus riportok gyűjteménye. A Magyarország felszabadulásának huszonötödik évfordulójára megjelent, az eltelt negyedszázad folyóirat- és újságanyagából válogatott, ugyanilyen jellegű antológia folytatásaként adják ki évenkénti időközökben, mert: „Nyilvánvaló: ha egy-egy ilyen kötet összeállításával nem várunk mindig negyed századig, akkor összegyűjtve és kiválogatva sokkal maibb és frissebb, közelebb lehet az, amit a magyar valóság tükrözése igényével a riport és az irodalmi szociográfia műfajában alkotnak a magyar írók.” (*Írószemmel 1970*, Bevezető, írta Nemes György, 6. old.). Lassan már sablonossá válik a parciális, beszűkült nemzettudat állandó megvételzése, de kénytelenek vagyunk ellene ismételten fellépni, mert a magyarországi magyar valóság semmiképpen sem azonos a magyar valósággal (annak egészével), a magyarországi magyarság csak része a magyar nemzetnek, s ezt az antológia-szerkesztők és egyéb szerkesztői fotelekben időző irodalmi értelmiségi is tudomásul vehetnék. Nemzeti tudatunk magyarországivá, erdélyivé stb. lokalizálása ma már olyan méreteket öltött, hogy értelmiségi rétegünknek is csak sejtései vannak a magyarság egészéről, s azt kell mondanunk, szomszédaink kultúrájáról is. A környező népek megismerésére irányuló törekvések eredményességének alapvető kritériuma a valódi méretű nemzeti önismeret. Az, hogy több államban élünk, megnehezíti önismeretünket, viszont megkönnyíti közép-európai méretekből való gondolkodásunkat. Nemzetiségeink egymáshoz és a magyarországi magyarsághoz való viszonyát nagymértékben befolyásolja államaik változó politikai helyzete. A napjainkban felerősödő gazdasági kapcsolatok elengedhetetlenül magukkal vonják a kulturális kapcsolatok magasabb szintű kölcsönösségét, a határok közé zárt, körbeforgásra kényszerülő szellemiség kirajzását. Más népekhez viszonyítva nagy előnyünk, hogy anyanyelvünkön, nemzetünk egy-egy részének közvetítésével szerezhetünk tudomást Csehszlovákia, Magyarország, Románia, Jugoszlávia stb. társadalmi életéről. Az említett államok magyarságának, azaz csehszlovákiai, romániai, magyarországi, jugoszláviai önmaguk megismerésével jóformán fél Közép-Európa kulturális gazdasági, politikai életét asszimilálnánk tudati fokon. Az összmagyar szociográfiai antológia lehetőségén túl a szerkesztő közép-európaivá is tágíthatta volna a kiadvány szféráját, ha az itt élő népek évi szociográfia-irodalmának legjava arányos elosztásban kap benne helyet. Egy ilyen, társadalmak egész komplexumát átfogó könyv már nemcsak a magyar olvasó érdeklődésére számíthat, s nem is csupán magyar, hanem több nyelvű kiadást érdemel. Magyar, román, szlovák, lengyel, osztrák stb. kiadók közös vállalkozásaként juthatna el egy tízzerte nagyobb olvasótáborhoz. Nem lenne kivi-

hetetlen elképzelés ez a *Körkép*, a *Szép versek* és a fiatal prózairók antológiája esetében sem, mert igényesebbé válhatnának, a fiatalok antológiája pedig a maga módján könnyíthetné a friss szépirodalmi áramlatok kicserélődését.

A közép-európaiság „eszméje” nem egy zárt társadalmi, politikai, gazdasági egység létrehozásának illuzionista hangoztatása, hanem a kulturális élet, a társadalmi gyakorlat igényelte szükségszerű egymásrautaltság felismerésének a kapcsolatok, viszonyok normalizálódásának sürgetése. Most, amikor a tudás átfogóbbá, a világ felé mind nyitottabbá válik, és az eddig egyedi nemzeti fejlődés egyre elképzelhetlenebb az emberiség összfejlődésének figyelembevétele nélkül, fokozott mértékben válik gátló tényezővé a tágabb kultúrközösséggel szemben saját fejlődésük autochtonitását bizonygató kis nemzeti közösségek (részleges) zártsága. Természetesen, legkevésbé az antológiákra, de mindenesetre rájuk is hárul valami ebből a feladatból, hiszen tudatosító funkciójuk elenyésző a napi- és hetilapok, folyóiratok, egyéb kiadványok tengeréhez képest. Ideje volna minden területen gyakorlati lépésekre szálni magunkat, és nem kenet- és hangulatteljes fejtegetésekben ismételtetni, hogy nem tudjuk felvenni a kapcsolatokat más nyelvű, más nemzetiségű kultúrközösségekkel. Nem kell a közeledés minden mozzanatánál ünnepelni, elidőzni; protokollárisan megállapítani, hogy a két, három stb. nép kapcsolata nagymértékben hozzájárult az európai béke, a népek közötti barátság megteremtéséhez, hanem a közös akciók egész sorát indítani el, természetessé téve ezáltal egy még kialakulatlan szellemiség térfoglalását.

a társadalom kérdez

a budisavai magyarok művelődési élete

(Előkészítő jegyzetek egy tanulmányhoz)

BURÁNY NÁNDOR

ALAPFOGALMAK, DEFINÍCIÓK

Kultúra, kulturális élet — szavak, fogalmak, melyeket naponta használunk, anélkül, hogy elgondolkoznánk róla, valójában mit is jelentenek. Akik foglalkoztak ezzel, akik megkísérelték meghatározni, mit jelent a szó: kultúra, azok, szociológusok, filozófusok, egymástól igen eltérő véleményre jutottak. Itt nem az a célunk, hogy kimerítően ismertessük ezeket a nézeteket, néhányról mégis szólunk röviden.

Dr. Rudi Supek egyik tanulmányában (Sociologija) foglalkozik a kultúra definíciójával is. Megjegyzi, hogy a kultúra egy mindenütt jelenlevő jelenség, amit nehéz elválasztani a többi társadalmi jelenségtől, amelyeket annyira áthat, hogy némely magyarázatok szerint teljesen ki-egyenlítődik a „társadalmival”, illetve „történelmivel”. Ezért, Supek szerint, a kultúra kétségtelenül egy „totális társadalmi tény”, egy olyan társadalmi jelenség, amelyet a társadalmi élet minden formájában megtalálhatunk, amennyiben egy meghatározott perspektívából — a kultúra perspektívájából közelítettük meg.

Supek idézi B. Tylor definícióját, amely szerint kultúra az az összetett egész, amely magába foglalja a tudást, a hiedelmeket, a művészetet, szokásokat, a jogot és minden másfajta képességet és tartós tevékenységet, amelyet az ember, mint a társadalom tagja szerez. Hasonlóan széles értelmezést adnak a kultúrának az újabb „kulturalista irányzat” képviselői is. R. Bierstedt (1963) teljesen elfogadja P. Sorokin (1947) definícióját: A kultúra egy komplex egész, amely magába foglalja mindazt, amit gondolunk, dolgozunk és bírnunk mint a társadalom tagjai. Supek szerint ebben a széles értelmezésben különösen fontos, hogy mindig olyan tevékenységről van szó, amelyet örököltünk, illetve amely mint az ember aktív beilleszkedésének eredménye jött létre, amely tehát természeténél fogva történelmi.

Supek idézi még Kluckhohn és Kelly (1945) véleményét, amelyben már kifejezésre jut a kultúra „totalitásának” a korlátozottsága is, a szerzők

ugyanis arra figyelmeztetnek, hogy a kultúra bizonyos csoportok tagjainak a privilégiuma is lehet: A kultúra az élet rajzának explicite vagy impliciten történelmileg levezetett rendszere, amelyből részesülmi kívánnak mindannyian vagy csak a csoport külön megjelölt tagjai.

Az antropológusok felosztották a kultúra területét „anyagi kultúra” és „szellemi kultúra” területre. Elfogadott nézet, hogy az anyagi kultúra alatt a civilizációt értjük, a kultúra alatt pedig a tulajdonképpeni szellemi kultúrát. Amikor a mindennapi használatban kiejtjük a szót: kultúra, kulturált ember, akkor Supek szerint arra az emberre gondolunk, aki az oktatás segítségével tökéletesítette szellemét és ízlését. Egyúttal idézi D. Roustant, aki szerint a tudás a kultúra szükséges feltétele, de nem elegendő feltétele... A szellem egy különös kvalitásáról van szó, amelyre akkor gondolunk, ha kimondjuk a szót: kultúra, az ítéletről és az érzelemről...

Supek szerint a kultúra definiálásakor a társadalmi munkamegosztás mai fokából kell kiindulni, vagyis tudni kell, vajon a mi társadalmunkban vannak-e csoportok vagy szervezetek, amelyek külön kulturális tevékenységgel foglalkoznak, és hogy vannak-e külön intézmények, amelyek ezt a tevékenységet fejtik ki.

A Jugoszláv Enciklopédia (*Enciklopedija Leksikografskog zavoda*) így fogalmaz:

„A kultúra az anyagi és szellemi értékek összessége, amelyeket az ember dolgozott ki társadalmi-történelmi gyakorlatában, a természeti erők megzabolázása, a termelőerők fejlesztése és általában a társadalmi feladatok megoldása céljából.”

A nemzeti kultúráról ezt mondja a lexikon:

„Minden nemzetre jellemzőek bizonyos sajátosságok a kulturális fejlődésben. A nemzeti kultúrát egy nép történelmi tradíciói, az erkölcs, a szokások, a tudomány, a művészet és a filozófia alkotják. A nyelv a közlés alapeszköze és a nemzeti kultúra lényeges eleme.”

A kulturális intézmények, a kulturális tevékenységek tehát nyilván azt szolgálják, hogy az emberiség történetében, társadalmi gyakorlata során létrejött értékeket a ma embere számára hozzáférhetővé tegyék. Egyrészt, hogy felébresszék benne az érdeklődést a kultúra értékei iránt, másrészt, hogy különféle rendezvények útján kielégítsék az így támasztott szükségleteket.

A fenti definíciókból lényegében ilyen következtetést lehet levonni.

Az *Új Magyar Lexikon* szerint a kultúra: „1. az emberiség által történelmi fejlődése során létrehozott anyagi és szellemi értékek összessége. Valamely társadalom kultúrájának színvonalában, hogy mennyire ismerete meg a természet és a társadalom törvényszerűségeit és milyen készségeket sajátított el a gyakorlat során. A kultúra anyagi és szellemi kultúrára oszlik. Az anyagi kultúrához tartoznak az anyagi termelés eszközei, tárgyai, termékei és a termelők munkakészségei. A szellemi kultúrához tartoznak a társadalmi tudatformák (tudományok, művészetek, filozófia, erkölcs, jog, vallás stb.), ezeknek gyakorlati megvalósulásai (erkölcs- és joggyakorlat, művészi alkotások stb.), a népművelés, amely a társadalmi tudatformák vívmányait szélesebb v. keskenyebb rétegek körében elterjeszti, és az emberben mindennek során kialakuló képességek...”

Tekintettel arra, hogy egy falu kulturális életével kívánunk foglalkozni, vázolnunk kellene még azokat a nézeteket, amelyek a tömegkultúrára vonatkoznak. Erről azonban csak röviden.

Antonina Kloskowska *Tömegkultúra* című könyvében többek között ezt olvashatjuk: A legáltalánosabban elfogadott jelentés szerint a tömegkultúra fogalma a kisszámú forrásból a tömegfogyasztók nagy tömegei felé egyszerre áramló, azonos vagy hasonló tartalmak közlésének jelenségeit, valamint a nagy tömegek szórakozási és játéktevékenységének egységes formáit fogja át...

A tömegkultúra elméletének és a vele kapcsolatos eddigi vizsgálatoknak a tárgya — mondja — az ember szellemi, esztétikai, valamint pihenési és játéktevékenységének, azaz szórakozási tevékenységének körébe tartozó jelenségek, amelyek különösképpen az úgynevezett tömegkommunikációs eszközök hatásával függnek össze, tehát az ilyen eszközök segítségével terjesztett tartalmak.

Végül idézzük itt még a nagy francia szociológus, G. Friedmann definícióját: Tömegkultúrán a tömegkommunikáció segítségével, az ipari civilizáció keretében a szó legtágabb értelmében vett közönség rendelkezésére bocsátott kulturális fogyasztási javak összességét értem.

ADATOK A FALURÓL

Persze, ha ezzel a kérdéssel most részletesebben kívánnánk foglalkozni, mindenekelőtt pontosan meg kellene határoznunk azokat az alapfogalmakat, amelyekkel ebben a definícióban találkozunk: tömegkommunikáció, civilizáció, közönség, kulturális és fogyasztási javak... Egy tudományos igénnyel készülő munkához ez nélkülözhetetlen lenne, mi azonban most nem vállalkoztunk erre.

Ezért a további elméleti fejtegetések, definíciók vázolása helyett most néhány szót Budiszaváról, a faluról, hogy jobban megérthessük, amit az itteni magyarság kultúréletéről hallottunk.

Budisava mintegy húsz kilométerre fekszik Újvidéktől, a várostól, amelyhez közigazgatásilag tartozik. A keleti irányba vezető országút mentén létesítették a század végén. Tisza Kálmán állítólag azért telepített ide kétszáz magyar családot, hogy „javítson” a vidék nemzetiségi összetételén. Az utolsó népszámlálás adatai szerint a falunak 2799 lakosa van, ebből 1403 magyar, 1169 szerb, 94 ukrán, 37 horvát. Az újvidéki falvak közül itt élnek legnagyobb számban a magyarok.

Ezért is választottuk vizsgálódásunk tárgyául Budiszavát. Milyen a magyarság kulturális élete egy faluban, amely a nagyváros tözsomszédságában van, amelynek vegyes a lakossága, amelyben a magyarok vannak többségben, amelyben szerb és magyar nyelven is teljes nyolcosztályos iskoláztatás folyik.

Ezek voltak azok a tények, amelyeket már régebről ismertünk, vagyis amelyek eleve kihatással voltak arra, hogy választásunk erre a helysége esett.

Később a helyi irodán megtudtuk még, hogy a faluban 822 család él, az utóbbi években rendkívül nagy változások mentek végbe itt is a lakosság szociális összetételében: a munkaképes lakosság túlnyomó többsége munkaviszonyban van. Négyszázan-ötszázan utaznak naponta a városba,

munkahelyükre, itt helyben is van mintegy 200 munkahely. Hozzávetőleges számítások szerint a háztartások 60 százaléka munkás, 20 százaléka nyugdíjas és ugyanennyi a földműves. A háború után a német lakosság helyére betelepült boszniaiak között talán tíz földműves család sincs már.

Érdekes az is, hogy noha itt vannak a város közelében, a budisavaiak nem foglalkoznak konyhakertészettel, mint például a futakiak vagy begecsiek. A földművelés gépesítése folyamatban van, mintegy ötven traktort tartanak nyilván. A földműves lakosság itt is kiöregszik, a nyolcosztályos után alig marad itthon valaki, túlnyomó többségük megy iparra vagy középiskolába. Sokan dolgoznak külföldön is. Mutatják az épülő házakat — mindet azok építik, akik külföldről visszajöttek. Szaporodnak az autók, a tévé-készülékek. Egyszóval: iparosodik a falu, urbanizálódik.

Vizsgálódásunk tárgya szempontjából ez azért érdekes, mert ezzel javulnak a kulturális tevékenység lehetőségei, megteremtődnek a feltételek ahhoz, hogy a budisavai polgárok is nagyobb arányban (többben) és nagyobb mértékben (többet) részesüljenek abból a mérhetetlen kultúrkincsből, amely az évszázadok folyamán felhalmozódott, s amelynek az élvezéséhez előbb szükség van bizonyos jólétre, technikai eszközökre, tanulásal megszerezhető előismeretekre stb.

Persze, a jólét (és kellékei) önmagában még nem elegendő, a képzettségi szint sem. S az is igaz, hogy az új életformák, amelyeket a civilizáció — a gépkocsi, a tévé, a fürdőszoba, a mosógép, a kombájn stb. — magával hoz, hozzájárul a kulturális élet bizonyos formáinak elhalásához, meggyorsítja elsovadásukat, ugyanakkor ez a civilizáció önmagában még nem mindig és nem mindenütt serkenti az újabb tevékenységi formák kialakítását, a magasabb szintű kulturális élet iránti igényt.

Ezért most azt kellene megtudni, van-e a budisavaiaknak kulturális igényük, kielégítik-e azt, tehetik-e, hoznak-e, hozhatnak-e (anyagi) áldozatot ezért, vagy erre a helyi körülmények miatt nincs meg a lehetőség.

Az emberiség történelme folyamán roppant értékek gyűltek össze, mi jut ezekből a javakból a falu lakosainak, konkrét esetben Budisava magyarjainak? Milyen kulturális intézmények vannak itt? Milyenek a városban, mit kapnak ezektől, amelyeket ők is pénzelenek a jövedelmük egy részével? Vagy: képesek-e (munkájuk termelékenységének mai szintjén) jövedelmükből annyi pénzt kultúrára fordítani, amely elegendő a mai társadalom emberének kulturális igényei kielégítésére? És melyek ezek a (minimális vagy átlagos) igények? Érdekes kérdés az is: ha meg is van már esetleg a polgároknak erre az anyagi lehetőségük, ha el is érték az áldozatot ezt a fokát, meghozzák-e mégis a kultúráért a kellő áldozatot, hajlandók-e erre, szükségét érzik-e ennek? S ha igen, melyik kultúra az, amelyért nem sajnálják a pénzt, amely élményt jelent a számukra?

Az általános kultúr szint emelése ma társadalmi érdek, mint célkitűzés nem egy politikai okmányunkban szerepel. A társadalom tehát feladatának tartja, hogy különféle kulturális intézményeken és szervezeteken keresztül állandóan fejlessze, ébresztgesse a kultúra iránti igényt és mindjobb lehetőséget teremtsen ezek kielégítésére, azaz a kulturális tevékenységnek mind gazdagabb formáin keresztül lehetővé tegye, hogy a polgárok mind szélesebb tömegei részesüljenek a történelem folyamán létrehozott roppant értékekben.

Mennyire jutott kifejezésre és milyen eredményeket hozott ez a tár-

sadalmi törekvés Budisaván? Tény ugyanis, hogy ha általános társadalmi feladat is a kulturális színvonal emelése, az egyes helyi közösségekben, községekben és más társadalmi-politikai közösségekben sincs elegendő pénz a meglévő kulturális intézmények pénzelésére, illetve a tervezett tevékenység maradéktalan lebonyolítására. Szinte kivétel nélkül, mindenütt az a helyzet, hogy a művelődési közösségek alapjai iránt támasztott igények nagyobbak, mint amennyit azok korlátozott eszközeikkel ki tudnak elégíteni. (Persze nem biztos, hogy a tervezett tevékenységek mindig tényleges társadalmi szükségletet elégítenek ki, megtörténhet, hogy csak egy kis csoport, érdekközösség aspirációjáról van szó.) S mert így van, azok, akik a pénzt osztják, sokszor kénytelenek választani, azaz egyik igénylést (a másik rovására) elmarasztalni. Kérdés: miért, milyen kritériumok alapján? Konkrét esetben érdekes lehet: az elmúlt évek folyamán nyújtottak-e, nyújthattak-e be Budisaváról igénylést az itteni művelődési élet gazdagítására, s ha igen, mi lett azok sorsa?

ELŐSZÖR: MILÁNOVICS TIBOR ISKOLAIGAZGATÓNÁL

Kit keressen fel elsőnek az ember, ha a falu kulturális életéről akar érdeklődni? A közoktatás és a kulturális élet központja az általános iskola. Sokszor az iskola igazgatója a fő mozgatója a kulturális tevékenységnek. Én is nála jelentkezem először. Ha nem jó helyen járok, ő majd eligazít.

De Milánovics igazgató nemcsak az általános iskolát vezeti, nemcsak a kulturális életéről adhat kimerítő tájékoztatót, ő a Kommunista Szövetség helyi szervezetének titkára, a KSZ községi választmányának tagja és községi bizottságának tagja is, hogy csak a fontosabb tisztségeket említsem. Aktívan benne él a falu társadalmi életében, ennek irányításában, a művelődési életében is.

Íme, mit hallottam tőle:

Az ötvenes évek elején mint fiatal tanító került Budisavára. Akkor közös, szerb—magyar művelődési egyesület működött a faluban, ő vezette a magyar drámai csoportot, talán 60-ig, 61-ig évente előadtak egy-két színdarabot. Persze, idényjellegű volt a munka, főleg ősszel és tavasszal készültek az előadások, akkor még jobban a szülők hatása alatt voltak a fiatalok, s a bőjtök idején igencsak kihalt vagy szünetelt a művelődési tevékenység is. A szereplők főleg a fiatalok közül kerültek ki, nem voltak állandóak, a fiatalok közül, fiúk-lányok, nemegyszer a színpadon jöttek, ismerkedtek össze, s aztán össze is házasodtak, utána rendszerint fel is hagytak a műkedveléssel.

A népszínmű ment legjobban, a könnyebb, vidám darabokat játszották leginkább. A Kidőlt a májusfa — ez volt az első rendezése, nem tanulta ezt a szakmát, a szereplők sem rendelkeztek nagy tapasztalatokkal, a kellékeket is maguknak kellett csinálni. Aztán Újvidéken részt vett egy rendezőtanfolyamon, még az ötvenes évek elején volt ez is. Emlékezetből idézi fel a játszott darabok címeit: Vereshajú, Botcsinálta doktor, Apuci, mamuci, babuci, Közös lakás (ezt egy másik tanító rendezte), Tévedések napja, Medve, aztán Zilahy-egyfelvonásosok, vidámestek keretében Gál- és Bogdánfi-tréfák stb. Garai Béla sokat segített nekik. Ha szükségük volt darabra, akkor neki írt, őt kérte meg, hogy küldjön, ő

már tudta, hogy milyen színművek kellene a falusi színjátszóknak, mindig választot is megfelelőt, s küldte utánvétellel a szöveget.

Az ő előadásai mellett voltak vendégszereplések is. Már a háború utáni években sokszor jött ide a szabadkai Népszínház együttese is. Nagyon hálás volt a közönség, és mindig szívesen jöttek. Néhány éve már a községi művelődési közösség pénzeli a szabadkai Népszínház és a gyermekszínház vendégszerepléseit. Évente három előadást tartanak, s minden alkalommal zsúfolt terem előtt. Hogy ez hogy sikerül? Mindent meg kell szervezni. Mindenkinnek azt mondja: Jön a szabadkai színház, gyertek el, nézzétek meg az előadást, nem bánjátok meg, hiszen itt nincs jobb magyar színház náluk. Megküldik a röplapokat, és ő minden gyerekeknek a kezébe ad egyet. El is kelnek gyorsan a jegyek, az állóhely is megtelik, vannak, akik otthonról hozzák a széket. Csak az a nagy baj, hogy a színészek számára itt egy-egy vendégszereplés nem a legkelleme-sebb körülmények között történik, ugyanis nincs öltöző. Még a hatvanas évek elején összedőlt, a helyi közösségnek akkor nem volt pénze, hogy újra felépítse. Most talán sikerül a helyi közösségtől és a művelődési közösségtől annyi pénzt összehozni, hogy felépítsék az öltözőt, korszerűsítsék a színpadot, a világítást. Az idén talán sikerül ezt nyélbe ütni, s aztán nem kell majd a színészeknek a színpad mögött végigácsorogni az előadást, most ugyanis sokszor szék sem jut nekik.

— Nem lehet azt mondani, hogy éppen semmit sem kap a falu a kultúrából — mondja Milánovics igazgató —, de az tény, hogy inkább fogyasztók vagyunk, ami az anyanyelvi kultúrát illeti, a saját tevékenységünkről nemigen lehet semmit mondani. Az iskolában működik a népi táncsoport, most ötödik éve. De azt hiszem, ha lenne a faluban megfelelő helyiség, akkor most is össze lehetne még hozni a szímszergárdát, a fiatalokat és az idősebbek közül is néhányat. Kitartás és szív kell hozzá. Hogy az ember ne kedvetlenedjen le az első balsikernél, ne hátráljon meg az első nehézség előtt. Igaz, hogy aki ezt csinálja, gondolom, aki vezeti, szervezi a csoportot, annak akkor nincs családi élete, minden idejét erre kell fordítsa, és végül nem kap érte semmilyen anyagi elismerést. Akkor legalábbis így volt, ma talán fizetne is valamit a művelődési közösség. Mi akkor egy-egy zacskó cukrot adtunk a színészeknek, a nőknek egy tábla csokoládét, a férfiaknak egy üveg bort ajándékoztunk. Lelkesedésből csináltunk akkor mindent. S lehetett dolgozni. Emlékszem rá, iskolában, tanteremben próbáltunk, takarítás után volt már, az emberek cigarettáztak, de amikor elmentünk, nem volt szabad, hogy ennek nyoma maradjon, s akkor, a próba után föltakarítottuk a tantermet... Mikor én abahagytam, egy másik kolléga próbálta folytatni, de úgy látszik, ő nem ismerte annyira ezt az ifjúságot, az sem őt, s végül kedvét szegték az akadályok, letörték a nehézségek. Persze, nem könnyű, én is minden tapasztalat nélkül kezdtem, diákkoromban csak két kis szerepem volt, de hát csinálni kellett, s emlékszem rá, az első próbánál hogy volt, vártam rájuk, vártam, s ők sehogy sem jöttek össze, végül azt mondtam nekik: Nézzétek, én itt voltam, vártam rátok, most elme-gyek, ha mindannyian összejöttök, majd jöjjetek el értem. És eljöttek. Aztán a kikapós lány szerepére például csak nehezen lehetett valakit találni, faluhelyen még szégyellték az ilyesmit. Az olvasópróbánál láttam, hogy némelyeknél az olvasás is nagyon dőcög, de fontos volt, hogy akarták csinálni, az egyiknek a sikere buzdította, serkentette a mási-

kat... Minden bemutatót telt ház előtt tartottunk, vendégszereplésre nem tudtunk vállalkozni, nem volt pénzünk se, körülményes is lett volna akkor a színpalak szállítása stb. A titellekkel próbáltunk együttműködni, aztán jártak nálunk a kaçi műkedvelők és az újvidéki-telepi Petőfi Sándor csoportja is. Többször tartott előadást az újvidéki gyermekszínház is.

Régebben gyakran felleptek itt az újvidéki énekesek, és nemegyszer a nálunk portyázó pesti együttesek is. Hogy közel a város, az több szempontból is jelentős. Ha ismertebb együttes szerepel Újvidéken, akkor sokan beutaznak az előadásra, ki kocsival, ki kombival vagy buszon. Az igazgató jelentős mozzanatnak tartja, hogy a helyi közösség tanácsa az idén a rendelkezésére álló eszközök egy részét a kultúrára fordítja, remélhető, hogy ez a gyakorlat az elkövetkező években állandósulni fog.

Budisavának nincs mozija. Az újvidékiek járnak ki, szerdán és szombaton tatranak előadást az ifjúsági otthon termében, de — többen mondják — olyan körülmények között, hogy az egy kulturális intézményhez nem illik: a fiatalok előadás alatt is cigaretáznak, beszélgetnek, kiabálnak.

Egy könyvtára is van a falunak, pontosabban: a városi könyvtárnak a fiókja ez. Vasas Jánostól tudjuk meg, hogy 3100 kötet áll a budisavai olvasók rendelkezésére, ebből körülbelül 1450 a magyar könyv, az olvasók száma 260, ebből körülbelül 120 a magyar, főleg a helyi általános iskola diákjai és középiskolások járnak ide könyvekért, vagy az olvasóterembe újságot olvasni. Évente 1000 dinárnyi értékben kapnak új könyvet a helyi közösségtől, s újabban rendszeresebben a központi könyvtártól is.

MIT MONDANAK A TÖBBIEK?

Kovács István most trafikos, ő volt a művelődési egyesület utolsó elnöke. Dolgozott már a községházán, a Žitoprometben, a szövetségben. Most itt találom a központi trafikban, amely éppen az ifjúsági otthon előtt áll, ez volt valamikor a művelődési egyesület otthona. Amíg meg nem szüntették. Fölülről, egy rendelettel. Hogy kik vagy miért?, én nem tudom — mondja, s minden szaván érezni, hogy még ma, sok év után se mindegy neki, hogy olyan sorsa jutott az egyesület, amelyért olyan sokat tettek. A Milánovics igazgató, az sokat dolgozott, kérem. Neki sokat köszönhet a falu — emlékezik vissza. Aztán a Dragica tanító néni meg a Hegedús tanító is. Ők szervezték a kultúréletet.

— A háború után kezdtem én az egyesületben dolgozni — mondja —, akkor volt pénzünk is, kiterveztük szépen, hogy majd berendezünk egy kerthelyiséget, kertmozit. Emlékszem rá, motoron mentem el itt a nyárfaintézetbe, hoztam négy nyárfát, elültettük őket sorba a kerítés mentén. aztán majd megmutatom, most már megnöttek, beárnyékolják az egész udvart, aztán hordtuk a salakot, simítottuk, hengereltük. Gondoltuk, ki-betonozzuk, hogy lehessen táncolni, aztán nyáron, az idényben majd kiadjuk egy vendéglősnek, így lesz pénzünk is. Aztán az ifjúság átvette, és nem lehetett többé beleszólni semmibe. Ami most van, az nagyon kevés. Én azelőtt bejártam a kultúrközpontba, válogattam a filmeket, szerveztem a vendégszerepléseket...

...Most már évek óta semmi sincs, nehéz lenne újra összeszedni az embereket. Talán ha lenne otthona az egyesületnek, akkor még sok mindent lehetne csinálni. Az ifjúsági otthon terme kicsi, zsúfolt, a fiatalok fegyelmezetlenek, előadás alatt is kiabálnak, cigarettáznak. Azelőtt jobban vigyáztak a rendre, szükség lenne egy felelős emberre. Építeni kellene egy művelődési házat. Az ifjúsági otthon este hatig nincs nyitva, a fiatalok kocsmáról kocsmára járnak. Most van itt egy ringlispil, ez a szórakozás. De az idősebbek egyáltalán nem tudnak hova menni. Nincs egy hely, ahol összejöhetnének. Csak a kocsmá. Vagy a templom. Pedig ha lennének színelőadások, közönség itt mindig lenne. Régen is volt. Mindig megtelt a terem. Most is, ha meghallják, hogy a telepen (Újvidéken) rendeznek valami érdekesebb előadást, sokan bemennek, hogy megnézzék... — Gondolkozik, emlékei között kutat. Aztán: — Lendíteni kellene valamit a dolgon, hogy ne maradjunk le. Így bezárkóznak az emberek. Azelőtt még szívesen mentek az otthonba. A fiatalok között sem volt nemzetiségi probléma. Egy fedél alatt volt az egyesület, nekünk az jó volt.

Mikor búcsúzik tőle, amíg fogjuk egymás kezét, még megkérdi: — Akkor gondolja, lesz itt még valami? Megindul megint?

Nem fiatal már, de most fiatalosan csillog a szeme.

Moldvai Károly tevékeny tagja volt az egyesületnek. Ő úgy emlékszik rá, azért szűnt meg az egyesület, mert a tagság utóbb már nem fejtett ki szinte semmilyen tevékenységet, csak a vezetőség maradt már, ezért adták át az otthont az ifjúságnak.

A Kidőlt a májusfában szerepelt először, ez volt az első komolyabb szerepe. — Rám is dőlt a májusfa — mondja nevetve. Itt ismerkedett meg a lánnyal, aki most a felesége. Egy másik szereplő nevét is említi. Arra meg rádőlt a közös lakás. Az abban szerepelt a későbbi feleségével. Gyorsan elő is kerül a Sulhóf-színmű 1953-as kiadása, ebből tanulta a szerepet. Felesége a fényképek közül előkeresi azt a csoportképet is, amelyiken a Májusfa szereplői vannak. Számoljuk: tizennyolc szereplő, a rendező és a sűgó. A szereplők közül hét még Budisaván van. A többiek? Van olyan is, aki Ausztráliában kötött ki...

Persze, nem ez volt az első találkozása a színházzal. Már harmadikos elemista korában kapott egy szerepet, Jankovics Antal tanította, aztán még többször az iskolában, majd Újvidéken járt gimnáziumba, s utána, amikor visszajött Budisavára, Milánovics tanító újra beszervezte. Sok minden volt akkor, sokféle előadást készítettek az egyesületben. A Májusfa után játszott még egy darabban, miután összeházasodtak. És nemcsak színdarabok voltak. Írt egy paródiát is, arról, hogy milyen sárosak a budisavai utcák, most is emlékszik a szövegére.

— Hogy mégis, csak úgy egyszerűen abba lehetett hagyni? Nem ment egyszerre. Évekig tevékenykedtünk mi, aztán hiába, csak öregszik az ember, elkényelmesedik, egyszer az egyik nem akar, máskor a másik nem ér rá, vagy a feleségének van valami kifogása, meg a tanító bácsi is, mióta igazgató lett, több a dolga, erre nem jut ideje. Ezt meg nem tudja csinálni mindenki. Jó ember kell, mert ha egy rossz szót szól a műkedvelőknek, azok nem jönnek többet. Ismernie kell mindenkit, hogy tudja, kivel hogyan kell beszélni... Mi azért, néhányan egy ideig még muzsikáltunk az otthonban, vasárnap este a táncon, tavaly decemberben

hagytuk abba. Hogy kezdődött ez a tánc is régen? Előbb a tanítók álltak össze, ők muzsikáltak, aztán lassan betanultak a fiatalok, belőlük is kített egy zenekar. Most ezt is abbahagytuk. Pedig jó volt ez, nem is a 40 dinár miatt, amit vasárnap esténként kaptunk.

— Össze lehetne-e még hozni egy együttest? Azt hiszem, szükség lenne erre, igaz, nem lenne könnyű, de a régi gárdával talán. Egy jó szervezővel. Az hiányzik. Szereplő lenne. Látja, a plébános is készített egy darabot, még vendégszerepelni is voltak vele. Nálunk az is baj volt, hogy sosem mentünk vendégszerepelni. Nem tudom, miért volt úgy, de sokat fáradoztunk, amíg elkészítettünk egy előadást, s aztán itt helyben egyszer felléptünk vele és kész. Kár volt, hogy a kész darabbal nem mentünk sehova, a szereplők hiányolták a többszöri szereplést. Persze, akkor bajosabb volt a szállítás, a közlekedés. Ma már hányunknak van gépkocsija, nem lenne probléma tíz-tizenöt színészt elvinni valamelyik szomszéd faluba vagy messzebb. Akkor a vezetőség nem vállalhatta a költségeket, a vendégszerepléssel járó kockázatot. Sok minden megváltozott azóta. Először baj volt a közönséggel is, nem értette a darabot, nemigen tapsolt. Ma sokkal hálásabb, a szabadkai színészeket mindig nagyon megtapsolják. Hacsak tehetem, én is megnézem minden előadásukat... S ha hozzámvaló gárda lenne, s az időm engedné, mért ne szerepelnék én is újra?! Külön megterhelés volt ez akkor is, mégis csináltuk. Volt az embernek kimenője, tudott hova menni. A próbán mindig összejöttünk, előre tudtam, hogy ez is, az is ott lesz, fiúk, lányok, akikkel ott találkozhatok. Az ember ráharap valahogy a műkedvelésre, megszereti. Így most hová menjünk itti? Félóránként jár a busz Újvidékre, aki színházba, sőt aki moziba akar is menni, felül a buszra, vagy megy gépkocsival. Ha magyarországi vagy más érdekes csoport vendégszerepel ott, akkor gyakran találkozunk a földijeinkkel. Arra nem lehet számítani, ami itt van. A rádió, a tévé, most már a magyart is fogjuk, kifinomította az emberek izlését, különbséget tesznek a jó és a rossz között. Persze, a beutazás nem lehet túl gyakori, s akkor mi marad, ülünk otthon a tévé előtt.

SZERVEZŐ KERESTETIK...

Hiába, megint arra kell gondolnom, hogy egy-egy műkedvelő csoport tevékenysége még nem elégíti ki a falu kulturális szükségletét, de tény az is, hogy évi három-négy vendégszereplés, színielőadás egy száz ülőhelyes teremben — ez is nagyon kevés. Ezeknek az embereknek itt már egy kicsit többre lenne idejük, pénzük és igényük is. Talán.

Tudom, a faluban nem lehet képtárat létesíteni, de van ebből néhány a városban, s a jól szervezett, megfelelő szintű ismereteket nyújtó képtárlátogatások, egy-egy módszeresen előkészített ciklus formájában, hasznosak lehetnének.

Úgy tűnik, hiányzik egy ember, aki a szükségletek, a reálishan felmért szükségletek és tervek alapján állandóan gondoskodna itt a kellő kulturális tevékenységről, műsorról. Persze, mindenekelőtt a szükségleteket kellene megállapítani, felmérni. A klasszikus formák helyett vagy mellett újabbakra is szükség van. Az utóbbi években itt is megindult az építkezés. Talán mégsem egészen magánügy, ki milyen lakóházat épít, ho-

gyan rendezni azt be, milyen ízlés szerint. Budisava és a lakáskultúra. Törődik ezzel valaki? Kell ezzel társadalmilag törődni? Tudok róla, hogy máshol intézmények rendszeres és módszeres tevékenységet fejtenek ki a lakáskultúra érdekében.

Pedig vannak itt, akiknek nem mindegy, hogyan néz ki a falu. A kultúráról, illetve a hiányáról tanúskodik az is, hogy noha szélesek az utcák, nincsenek virágágyak a házak előtt. Sok más faluban így van ez már. Valakinek az fáj, hogy három temető van, s éppen a német a legrendezettebb. Mért tudják azt úgy rendben tartani? Illetve, mért nem a másik kettőt is? Jó jel, hogy ez nyugtalanítja az embereket? Meg az is, hogy Budisava története odakint s németül jelent meg először?

Galambos László már csak hét végén jár haza Budisavára, de szívében viseli a falu kulturális életének ügyét. Ott volt akkor is, amikor megszűnt a művelődési egyesület, ahogy mondja, neki is benne volt a keze abban, hogy az ifjúság vette át az otthont, de az egy természetes, szükségyszerű lépés volt — magyarázza —, hiszen akkor már nem volt ott semmiféle kulturális tevékenység, éppen csak a tánc az ifjúságnak.

— Talán nem is az egyesület megszűntetésével kell magyaráznunk a tevékenység leállását — mondja —, talán inkább az ötvenes években kell a bajokat keresnünk, amikor az akkori politikának megfelelően egyesítették a szerb és a magyar egyesületet, ezután következtet be fokozatosan az elhalás, noha egy ideig a magyar drámai csoport még igen aktív volt. De aztán ők is abbahagyták a munkát. Azt hiszem, most megváltozott a helyzet, a hangulat és létesíteni kellene újra egy kulturális egyesületet. Megvan az anyagi lehetőség és a helyiség is. Az ifjúsági otthon mellett ugyanis ott van a KÖR, amely ugyan a templom tulajdona, de eredetileg azért épült, hogy a falu magyarjainak anyanyelvű kulturális tevékenységét ápolja. Gazdag kulturális élet folyt itt a háború előtt: dalárda, könyvtár, olvasóterem, színjátzás. A pap most is fejt itt ki bizonyos kulturális tevékenységet, színjátzócsoport is van, vendégszerpelni is járnak. Politikai körökben egyesek felfigyeltek erre. Ide ugyanis csak magyarok járnak, s most felvetették a kérdést: nem akarja-e ezzel szétválasztani a szerb és magyar ifjúságot. Szerintem egy ilyen feltevésnek nincs alapja. És másrészt vannak még olyanok, akik szerint az anyanyelv és az anyanyelvű kultúra ápolása ellenkezik az elveinkkel.

— Többen kérdezték már tőlem, milyen jogi alapja, feltétele van annak, hogy ismét megalakuljon a magyar művelődési egyesület. Azok kérdezik ezt nagyobbára, akik a templom mellett kialakuló tevékenységben is részt vesznek. Nyilván az oktatási társadalmi-politikai szervezetekben kellene felmérni, mit jelentene, milyen következményekkel járna, ha újra megalakítanák a magyar egyesületet. Én Budisavát képviselem a közösségi művelődési közösségben, és úgy látom, hogy itt megvan a készség arra, hogy anyagilag is jelentősen segítsék Budisaván a kulturális élet fellendítését. A szabadkai Népszínház például az idén hat előadást tart, a gyermekszínház kettőt, a munkásegyletem is kilátogatna némely programjával, s most hozzájárul a közösség a színházterem adaptálásához is.

— Egyszóval több tényező is olyan irányban hat, hogy remélhetjük a falu művelődési életének feléledését. Elmúlt például már az az idő, amikor a tévé otthonfogta az embereket, most már inkább menni akarnak, közös szórakozás után vágnak, s ez fontos feltétel. Másrészt, a társa-

dalmi-politikai hangulat megfelel ahhoz, hogy az egyesület újjáalakuljon. Szerintem lehetne a KÖR-ben is az otthona. Ha a helység az egyháze is, azért még nem kellene, hogy az egyesület is az ő hatása alatt legyen. Úgy gondolom hát, hogy megvannak a feltételek az egyesület megalakítására, az emberek is szükségét érzik ennek, az idősebbeknek a faluban nincs hova menniük, s most a politikai szervezeteken múlik, hogy állást foglaljanak...

— Tény, hogy a szabadkaiak hat előadása még nem sok, de igaz az is, hogy a budisavai értelmiség, a tanügyi munkások nagy része szinte semmilyen érdeklődést sem mutat a művelődési élet, a rendezmények iránt. A szabadkaiak előadásaira se mennek el, a Milánovicsékon kívül. Egy részük nem is lakik ott, hanem naponta utazik Újvidékről. Más részük vidékről jött, s talán még nem érzi teljesen magáénak a falut. Érdekes viszont, hogy több budisavai származású, egyetemet végzett ember más községben dolgozik, és élénk kulturális vagy társadalmi tevékenységet fejt ki. Budisaván tehát elsősorban az ipari munkásság és a földművesek azok, akik most igénylik a gazdagabb kulturális életet, az ő szükségleteik figyelembevételével kellene intézkedni. Az utóbbi években meggyorsult az iparosítás, illetve a fiatalok mind nagyobb százaléka tanul vagy választ szakmát az általános iskola után. Az én nemzedékemből például senki se maradt otthon földművesnek azok közül, akik befejezték az iskolát. Az anyagi jólét is elért egy olyan szintet, amikor az emberek képesek és hajlandók is több pénzt és időt áldozni kulturális tevékenységre, azaz szükségét érzik annak, hogy az eddiginél nagyobb mértékben részesüljenek a kulturális javakból.

Novák Imre ipari munkás, a városban dolgozik, naponta utazik, saját gépkocsija van, szép háza, az idén beszerelte a fürdőszobát is. Nagyjából, azt hiszem, elérte azt, ami egy tisztességes életszínvonalhoz kell, amiért az ember gürcöl, törekszik, áldoz is, ha kell. Persze, nemcsak az üzemből kapott pénzen jött ez össze, engedélye van rá, hogy itthon, munka után is dolgozzon, s az időnyben bizony dolgozott. Bádogos, s az emberek most már, hacsak tehetik, megcsináltatják az ereszsatornát. Ez is egy szintet jelent: erre is jut pénz. Pedig az anyag bizony drága. De az életszint itt van, ez igényt is jelent, meglátszik a csinosodó házakon, s kifejezésre kellene, hogy jusson az emberek művelődési életén is.

Azt mondja:

— Itt moziba? Egyszer voltam és soha többet. Nemcsak a füst, de tudja, lógnak a kábelek össze-vissza, akkor mászkálnak, beleakad a lábuk, kirántják, megszakad a vetítés, akkor mennek, keresik, ah... Nincs itt hova menni. Szeretnék én is néha itt esténként, de hova, az ifjúsági otthon terme nem megfelelő, tizenhét milliót költöttek itt a hangszórókra, pedig mondtuk, csinálnák inkább ahelyett az utat, azt választották, ezt csak kultúrára lehet költeni, akkor meg mért nem néztek egy mozigépet, vagy a termet rendezték volna. Így most ül itthon az ember, és nézi a tévét, a filmeket, a Peytont, ez a szórakozás. Be a városba nemigen járunk szórakozni, kettőig dolgozok, hazajövök, megebédelek, akkor még ha dolgozok egy kicsit, este bizony már nehéz lenne visszamenni a városba, hogy aztán éjjel megint vezetni...

Zsadányi József fiatalember, el-eljár a könyvtárba is, az újságokat is átolvassa. Ő is azt mondja, hogy a fiatalok legnagyobb része bejár a városba moziba. Ide nem szívesen mennek. A zenekarral is baj van. Régebben jobb volt, még Újvidékről is jöttek ki táncolni fiatalok. Mit csinálnak most délután, esténként?

— Kiülnek az árokpartra, ha be van kapcsolva a hangszóró, hallgatják a zenét, beszélgetnek. Persze, néha felvetődik a kérdés, hogy miért nem lehet valamit rendezni, itt a terem, az ifjúsági otthon, de hol kinyitják, hol nem, lehetne ott lemezezni, táncolni, máshol vannak disco-klubok, szolgálhatnának fel hűsítő italokat. Úgy látszik, nincs, aki rendezze, a vezetőség nem ér rá mindig ott lenni... Biztos, hogy jó lenne az is, ha időnként szerveznének kirándulásokat, kiállításokat megtekinteni, vagy a hegyekbe fölmenni, de nincs senki, aki ezt rendezné.

És nem azért van így, mert előbb már próbálta valaki a szervezést és nem sikerült, nem volt érdeklődés?

— Nyilván, hogy az nem úgy megy — mondja Novák Imre is —, hogy jön valaki, összehívja a fiatalokat, hogy menjünk ide vagy oda. Idő kell, lehetőség, amíg összeszoknak, mire aztán megbeszélik egymás között, hogy milyen akciókat kellene szervezni.

Zsunyi József tagja a helyi közösség tanácsának és az egyházközségi tanácsnak is. Aktív tagja. A szabad idejéből áldoz a falunak, a községnek. Ezért kíváncsi voltam rá, hogy mit mond. A háza a falu szélső utcájában. Már a kiskapuból látni, hogy olyan ember, akinek igényei vannak. Szép ház, gondozott virágoskert, traktor...

Mikor elmondom, miért jöttem, azzal kezdi, hogy ő hét éves korában kezdte a kultúréletet. Baki Gyula volt itt a tanító, ő meg elsős elemista 1938-ban, mikor az első szerepben fellépett. Olyan volt az a tanító, hogy a lelkét is kiadta azért, hogy a fiatalság idejéjjen a színpadra. Ő volt rám nagy hatással. A KÖR-ben folyt akkor a magyar kulturális élet. Már régebben úgy volt — meséli —, hogy a németeknek megvolt a szervezett egyesületük, a magyaroknak meg semmi, s akkor, még az első világháború előtt, összegyűjtötték a pénzt, hogy ezt fölépítsék. Volt olvasóterem, táncterem s az ivó.

Zsunyi József az iskolával többször föllépett, hét elemit végzett és az ipariskolát, asztalosnak tanult.

— Tudja, beleéli magát az ember — meséli —, 49-ben alakult itt meg a háború után az egyesület, a plébános ideadta a KÖR-t, egy szerény összeget fizettünk neki érte, aztán 52-ben ez megszűnt, egyesítették a szerb és a magyar egyesületet, a felszerelést innen átvitték a mostani ifjúsági otthonba. A Milánovics akkor még rendezett néhány darabot, aztán azt hiszem, nemsokára meg is szűnt minden. Szünetelt a munka. A tanítók nem törődnek a fiatalokkal, csak az iskolában elvégzik a munkájukat, s aztán nem érdekli őket a többi. Lehet, hogy rossz néven is vennék, ha a szemükbe mondanánk ezt nekik. De így van. Most egy éve kaptunk új papot, gondozásba vette az ifjúságot, szívesen dolgozik vele. Télen szerveztünk egy szép akciót, nem volt itt a KÖR-ben színpad, megterveztük, az egyház finanszírozta, megvettük az anyagot és elkészítettük, darabot választottunk... Talán az lenne a legjobb, ha megalakulna itt egy művelődési egyesület. Mások szerint ez nem lenne jó, mert nem szabad az ifjúságot, a szerbeket, magyarokat — szétszedni,

mert annak akkor civakodás, veszekedés lesz a vége. Én szerintem ez nem áll, és nekünk törvény adta jogunk, hogy ápoljuk a kultúránkat, azt hiszem, tíz személynek kell aláírással kérni, és megalakul... A helyiséggel, igen, azzal egy kis baj lenne, mert az atyák ezt nem akarnák odaadni, nem akarják, hogy itt legyen. Pedig valamit kellene tenni. Az ifjúságnak nagy szüksége van rá. Mi a télen itt három színdarabot is előadhattunk volna. Előbb a Revizort készítettük, ennek nem sok a szereplője, hát majdnem összevesztek rajta, aztán választottunk egy másikat, 27-en szerepeltek benne. Nagyon nagy az érdeklődés, s biztos, hogy az új művelődési egyesület életképes lenne, csak helyiséget kellene neki találni.

— Gondolkoztam én már azon is — folytatja —, hogy nincs nekünk itt se önkiszolgálónk, se egy péküzletünk, de a futballesapatnak öltözője se, hát talán össze lehetne hozni egy művelődési házra valót úgy, hogy a földszinten lenne egy péküzlet, mellette, a Zvezdának egy önkiszolgálója, a csapatnak egy öltözője, fenn az emeleten a színházterem meg ami kell hozzá, ott aztán a magyar és a szerb előadásokat is meg lehetne tartani. A kereskedelem, a sport, a kultúra így közösen összehozhatná a szükséges pénzt, az ifjúság itt biztos, hogy sokat belesegítene...

PÉNZ, PÉNZ...

Hányan, ezrek és százezrek, milliók járnak a világot prospektussal és bedekkerrel a kezükben, hogy megismerkedjenek azokkal az értékekkel, épületekkel, festményekkel, szobrokkal, sokszor csak romokkal, amelyeket a történelem folyamán az emberiség alkotott. Fáradságot nem kímélve, az anyagi áldozatot nem sajnálva lakhelyüktől sok ezer kilométerre is elmennek az emberek, csakhogy láthassanak egy-egy műemléket.

Vagy: mi is milliókat áldozunk arra, hogy napvilágra hozzuk, kiássuk a romok alól és megmentjük a kelták, rómaiak és más népek véletlenül és sokszor töredékesen megmaradt emlékeit. Nem sajnáljuk ezért a pénzt, szükség van erre a munkára, de hol van az a másik néhány millió dinár és hol vannak azok a fanatikuskok, akik legalább olyan szenvedéllyel fognak hozzá az előkerült műkincsek népszerűsítéséhez, közkinccsé tételéhez, mint amilyen szenvedéllyel végzik az ásást a régészek. Mintha hiányzana egy láncszem.

Varga Dezső plébános azzal kezdi, hogy ő nem foglalkozik a falu művelődési életének szervezésével, nem teheti ezt, ideje sincs rá, mert a budisavai, kaçi és kovilji hívők lelki gondozásával is ő van megbízva. Ez a néhány színdarab, amit előadtak, az még nem jelent olyan magas művészi színvonalat, inkább, illetve kizárólag vallási és erkölcsi nevelés a célunk — mondja —, mondtam is már, hogy én ebbe, a kulturális élet szervezésébe nem merülhetek bele. Az azonban biztos, ennyit már tapasztaltam — folytatja —, hogy itt a fiataloknak rendkívüli tehetségük van az énekléshez, a szerepléshez, nagy kedvvel csinálnák, csak mozgatni kellene. A helyiség hiánya az nagy baj. Itt a KÖR-ben bajosan lehetne a művelődési egyesület, ez a hittanterem. Aztán tudja, hogy van, egyszer már elvették, valamilyen műhely volt itt, néhány éve, hogy

visszakaptuk, most szükség van rá, a hittanórákat nem lehet a templomban tartani, ott hideg van, egyébként is a püspökségtől kellene engedélyt kérni.

Dragan Kosanović a községi művelődési közösség titkára, nála az iránt érdeklődtem, létezik-e valamilyen elképzelés arról, milyen kell legyen egy falu, egy városi központ mellett lévő falu művelődési élete.

— Két szociológust bízunk meg azzal a feladattal, hogy látogasson meg néhány helységet és készítsen felmérést a kulturális színvonalról, a szükségletekről, igényekről. Hatszáz polgárt kérdeztek meg, az anyagot feldolgozták, s ez, illetve ennek egy rövidített változata őszre az illetékes fórumok elé kerül. Megbízunk egy architektát is, hogy járja össze a művelődési rendezvények céljára szolgáló termeket, s erről is kaptunk egy helyzetképet. Évente két-három helységben jelentős adaptálásokat végeztünk, az idén például a budisavai tizennégy millióra kerül, komolyabb munkálatok lesznek, azzal, hogy a karbantartás aztán a helyi közösségre hárul. Újdonságnak számít az is, hogy ősztől kezdve minden helységben lesz egy tiszteletdíjas alkalmazottunk, aki a művelődési élet szervezésével törődik. Javasoltuk, hogy a helyi közösségek tanácsai mellett alakuljanak meg a művelődési élet szervezésével foglalkozó bizottságok, amelyek majd regisztrálják a szükségleteket, továbbítják az igényeket. Szeretném hangsúlyozni, hogy kielégítettünk minden igényt, amely a falvakból jön, az a baj, hogy nincs kezdeményezés. Mi például javasoltuk azt is, hogy vegyenek színes tévé-készülékeket, ha a helyi közösség fizeti felét, mi is a másikat. Hogy megalakulhat-e ott a magyar művelődési egyesület? Én semmi akadályát nem látom. Eddig még senki sem kezdeményezte, de ha az emberek szükségét érzik, miért ne, most majd, ha újjáalakítjuk a színpadot, rendezzük a termet, jobbak lesznek a munkafeltételek...

Valóban lehetséges az, hogy egy faluban, ahol huszonvalahány tanügyi munkás dolgozik, egy ilyen faluban a plébánoson kívül az égvilágon senkinek sincs ideje a kulturális élettel, ennek a szervezésével foglalkozni?

Lehetséges?

Mókus Károly tanító hét éve jött Budisavára, azelőtt Szerémségben is tanítószkodott, ott is benne volt a kulturális tevékenységben, sőt már előbb, amikor a péterrévei szállásokon volt tanító.

— Már Szerémségben összegyűjtöttem a fiatalokat, vittem őket, jól szórakoztunk, én magam is. Mikor idejöttem, folytatni akartam ezt a tevékenységet. Választottam egy darabot, a Bokros uramat akartam betaníttatni, gondoltam, ez jó lesz a megismerkedésre. De rendkívül rossz körülmények között kellett a próbákat tartani, az ifjúsági otthonban, egy kis helyiségben, fűtetlen, hideg szoba, állandóan zavartak bennünket a szomszéd teremből, de azért csak dolgoztunk tovább. Egyszer akkor jött a Galambos, hogy azt mondja, nem aktuális ma már a népszínmű, találjunk valami korszerűbbet. Akkor jött az Apuci, mamuci..., én ezen változtattam is valamit, az itteni érdeklődésnek megfelelően, és elkezdtük ezt betanulni. Haladtunk is vele, de a főszereplővel valami baj történt, le kellett állni, s aztán már nem volt kedvem tovább pró-

bálkozni. Gondoltam, minek fagyoskodjak én ott esténként, amikor nem áll mögöttem senki. Érdemes akkor? Öt éve vezetem már itt a népitáncsoportot. Most itt is jelentkeznek a nehézségek, nincs anyag, itt nincs hagyomány. Az ifjúsági otthonban? Ha benéz is néha az ember, idegennek érzi ott magát valahogy, fölényeskednek vele a fiatalok. Beszélgettünk azért Moldvai Karcsival meg a többiekkel, a régiek közül, sajnálják azt a régi időt, amikor gazdagabb művelődési élet volt, de hát megváltoztak az emberek, mások ma az igények is. Mindig megnézem a szabadkaiak előadásait, valóban mindig telt ház van, de amikor a maradékiak jöttek vendégszerepelni, talán 50—60 jegy kelt el. Igaz, a KÖR-ben, az egyházi előadáson talán ötszázan is voltak, de hát tudjuk, hogy van, ha szerepel a gyerek, akkor elmegy az egész rokonság, hogy lássák. Meg az is igaz, hogy az emberek odaszoktak, a KÖR-be szívesen mennek, azelőtt is az volt a művelődési élet központja, megszokták... Mikor a tűzoltókkal is szerveztük az újévvárást — én a titkáruk voltam —, úgy volt, hogy ha a KÖR-ben tartjuk, sokan lesznek, ha az ifjúsági otthonba, akkor nem...

KULTÚRA: IGÉNY, LEHETŐSÉG, AKCIÓ

Ide még csak néhány idézetet a művelődési kongresszus anyagából. Mindenekelőtt Latinka Perović beszámolójából:

A kultúra nemzeti jellegéről szólva abból indulunk ki, hogy a kultúra általános emberi, és hogy egy nép kultúrájának értékmérője az az érték, amelyet az a kultúra valamennyi ember számára jelenthet. Egy nép azokkal az értékekkel járulhat hozzá a kultúrához, amelyek átléphetik a nemzeti határokat és szükségleteket.

Persze, nem lehet megvalósítani a kultúra szabadságát a nép szabadsága nélkül. A kultúra nemzeti jellegéről való lemondás annak elfojtásához vezet. Bármilyen elvek nevében csinálják is ezt — mindegy, hogy a régi társadalom legitimitása vagy a szocializmus nevében. A nemzetek és a nemzeti kultúrák világában ez az egyik nemzeti kultúra elnyomását jelentené a másik javára, illetve az egyik nemzet alárendelését a másik nemzet uralkodó körei részéről.

Azonban maga a tény, hogy a kultúra nemzeti, önmagában még nem jelenti azt, hogy szabad is. A kultúra leszűkítése nemzeti dimenzióira egyúttal korlátozásához és bezárkózásához vezet. Magában a nemzeti környezetben pedig, ha a nemzeti kizárólagos mércévé válik, a kultúra a nemzeti, illetve minden pillanatnyilag uralkodó politika pusztá szűkítővé válik. Ennek a kizárólagosságnak éppen a kultúra lesz az első áldozata, a kultúra, amely nem élhet csak egy nemzet keretén belül...

... Az elmaradottság igen gyakran kedvezőtlen körülményei között, vagy a nem elegendő megértés mellett az országon belül, és nem mindig kedvező külső körülmények között, megteremtődtek a lehetőségek a nemzetiségek nyelvének és kultúrájának szabad fejlődéséhez, nemzeti teljeségük kifejezéséhez Jugoszlávián belül is, együttműködésükhöz az anyanemzetekkel. Hogyan is lehetne egyébként kivonni kultúrájukat a folklór-rezervátumból, amely a kisebbségeket mindig elszigeteli, és egyúttal, és éppen ezért, gyöngén védi meg az asszimiláció veszélyétől...

Ezek a kongresszuson elhangzott gondolatok, azt hiszem, egyformán

szólnak nekünk, a nemzetiségek és a népek képviselőinek is. Megszívlelendők és irányadók a munkánkban.

A faluban folytatott beszélgetések során én nem is észleltem semmit, amiből arra következtetnék, hogy a nemzetek, nemzetiségek közötti viszonyokban itt nagyobb bajok lennének. Nagyjából azt lehet mondani, hogy pang a művelődési élet a szerbeknél és magyaroknál is.

Főleg a kezdeményezés hiányzik, a rátermett és művelt szervező egyéniség, aki szívügyének tartaná itt a falu kulturális színvonalának emelését, és képes is lenne arra, hogy összefogja az embereket, akciókat kezdjen velük, és persze, ne csak kezdjen, de kiharcolja a feltételeket is azok sikeres lebonyolításához.

Sok más hasonló, mostohább körülmények között élő faluban is találhatunk erre példát. Sok bácskai, bánáti falusi egyesületről elmondhatjuk már, hogy jól dolgozik, gazdag tevékenységet fejt ki s egy-egy színdarabot hússzor-harmincszor is előadnak például, ez sok vendégszereplést jelent, s érdekessé teszi a műkedvelők számára a munkát.

És nem a műkedvelő színjátszás az egyetlen dolog. Mikor ezeket a jegyzeteket készítettem, más ügyben fellapoztam *A magyarországi művészet történetét*, egy bekezdés nagyon idekívánczolt:

„Múzeumok létesítése Európa-szerte ekkor kerül az érdeklődés előterébe, felismerve a bennük a rejlő fontos köznevelési tényezőt. Máról holnapra szinte magától értetődővé vált, hogy a korábban alig hozzáférhető uralkodói vagy főnemesi gyűjtemények helyébe mindenki számára hozzáférhető, köztulajdonban levő gyűjtemények lépjenek. Schinkel berlini Altes Museumja, a londoni British Museum, a müncheni Glyptothek és a pétervári (Leningrád) Ermitázs gyors egymásutánban keletkeznek, bizonyítva a társadalomban végbement változást, a széles tömegek műveltség iránti igényét.”

Ez a nagy változás a múlt században ment végbe.

Némileg érzékelní lehet talán, mekkora lemaradást kellene behozni. Az iram, az ütem túl lassú ahhoz, hogy lépést tudjuk tartani.

Nem arra gondolok, hogy Budisaván is építsünk múzeumot, de hányan jártak ebből a faluból akár Belgárdban is a Nemzeti Múzeumban? Hány embernek támadt ez az igénye?

Az igény hiánya miatt a falusiakat, a budisavai polgárokat nem okolhatjuk. Sok mindent meg lehet magyarázni, de hogy a városi értelmiség, az írodalmárok, a művészek, ennyire nem törődnek a falu kulturális színvonalának emelésével, ez érthetetlen, erre nincs magyarázat. Nem akad, konkrét esetben, a magyarok között egyetlen fiatal színész, rendező, író, festő vagy újságíró, aki célul tűzné maga elé, hogy ebben a faluban csinál egy kisebb kulturális csodát? Újvidék közelsége előnyt kellene, hogy jelentsen, semmi esetre se hátrányt. A magyar értelmiség egy jelentős része él itt, az utóbbi időben megszaparodott a kulturális rendezvények száma is, nincs aki megszervezze, hogy a budisavaiak is ott legyenek. Nem jelenthet ez egy nemes és felemelő emberi célkitűzést?

Sok a kérdőjel. Csak egy alapos szociológiai felmérés adhatna rájuk kielégítő választ. Ezek a jegyzetek talán kiindulópontul szolgálhatnak egy tanulmány előkészületeihez: felmérni a budisavai magyarok művelődési életét, kulturális színvonalát, igényeit. Az eredmény csak viszonylagos lenne. Meg kellene csinálni ezt a felmérést a falu szerb lakosságánál is. Aztán más hasonló falvakban, hogy lehetőség legyen az összehasonlításra:

mi a különbség és mi a hasonlóság az egyes szociális rétegek esetében például, aztán mely tényezők, hol, minek a következtében, milyen irányban hatnak stb.

Milánovics Tibor nyilatkozatával kezdtük a budisavai kulturális helyzetkép ismertetését. Végül megint hozzá fordulunk. Nem véletlenül. Azok, akik itt emlékeznek még a régi tevékenységre, egyre azt mondogatják, hogyan volt akkor. Akkor sem voltak ideális körülmények. Hideg teremben próbálták a darabot. Mi csak belemelegedtünk a színpadon — mesélik —, de a tanító úr! Meg a feleségének lehetett hideg a sűgőlyukban ülni.

Tíz éve is elmúlt ennek. S az emberek nem felejtik el. Ma is emlegetik. Ma is benne reménykednek.

Nem akarok sokat magyarázkodni, a nyilatkozatok önmagukért beszélnek, de újra csak arra a jó módú parasztemberre gondolok, aki azzal kezdte, hogy ő hétéves korában szerepelt először, hogy a tanítója nagy hatással volt rá... Egy parasztembernek egy életre szóló élmény a hétéves korában játszott szerep!

És manapság nincs a faluban egyetlen tanító, aki ezt értékelni tudná? Akkor, a háború előtti években talán egy vagy kettő volt. Ma is emlegetik őket. Ma mennyivel több van, s mégis...

Mégis, itt most minden út Milánovics igazgatóhoz vezet. Azt remélik, hogy ő még összefogja majd itt a fiatalokat meg a régi gárdát. Neki most annyi a társadalmi elfoglaltsága, hogy az két embernek is sok lenne. S a mellett... Épülnek a házak a faluban, csak az orvosnak építettek itt új lakást, a tanítók közül nem kapott senki. Építkeznek, ki hogy tud. Mutatja a tenyerét, meg kell fogni a munka végét, hogy őszre beköltözhető legyen a ház...

Odaadom neki, amit eddig írtam. Mit szól hozzá? Mi maradt ki, aminek pedig az igazság kedvéért még itt a helye?

— Azt hiszem, csak az maradt ki — mondja az igazgató —, ami majd ezután következik. Én most nem akarok semmit ígérgetni, de beszélgetünk már Mókus kollégával is, hogy mégis össze kell fogjunk és megpróbálni újrakezdeni itt a művelődési életet. Én voltam az, aki többször hangoztattam, hogy nekünk itt együtt kell élni és dolgozni a szerbekkel, hogy nem lehet különválni, mert emlékszem rá, hogy régen gyakoriak voltak a verekedések. Ma ezek megszűntek. Ha van is, annak nincs nemzeti színezete. Ez nyilván az eddigi tevékenységünknek, politikánknek az eredménye. Most indítanunk kell. Úgy lenne szép, ha együtt indíthatnánk, a magyar és a szerb kulturális tevékenységet. Tudom, hogy nekem is segítenem kell, vállalom is, s ha elkezdjük, ki kell tartanunk. Hiába, régen is sok nehézség gátolta a munkánkat, s most látjuk, hogy az emberek emlékeznek rá, érdemes mégis áldozatot hozni...

napló

periszkóp

(Portyázó jegyzetek)

VARGA ZOLTÁN

(*Könyveinkről némi vitával.*) Az általában parabolikus-fantasztikus-ként emlegetett abszurd, „kafkoid” irodalom kétségtelen sajátosságai közé tartozik eszközeinek, fogásainak viszonylag könnyű elsajátíthatósága, úgyhogy szinte természetesnek tűnik a megállapítás, hogy értékekről, igazi irodalomról, ilyen művek esetében, csakis a gondolati-filozófiai mondanivaló eredetisége-érdekessége esetében beszélhetünk. De persze még ilyen esetben is ma már egyre kívánatosabbnak látszik a formai jegyek bizonyos megújítása, ami, sikeres megvalósulás esetén némileg talán még akkor is izgatón hatna, ha a gondolati mag, az „üzenet” önmagában viszonylag vérszegény vagy éppen közhelyszerű. Nehéz azonban bármi jót is mondani olyan írásokról, amelyeknek tartalmi és formai jegyei egyaránt közhelyekként jellemezhetők, ha kizárólag banális gondolatok mellett, a már rég „közkinsnek” számító stílusjegyeket is csupán rosszul elsajátítva, nagyfokú hígításban kaphatjuk kézhez. Ha egyszer, úgy tetszik, egyébről sincs szó, mint hogy valaki úgy gondolja, hogy „a teremburáját, miért ne próbálkozzam meg én is azzal a fránya modern irodalommal, ha már egyszer ez a divat”, úgy, ahogyan az Kolozsi Tibor *Vendég Bergengóciából* c. novelláskötete esetében feltehetőleg történt. Bármilyen szívesen kelnék ugyanis a szóban forgó irodalom védelmére, Kolozsi Tibor könyvéről szólva sajnos minden tekintetben igazat kell adnom a kötet nálam fűgőbb bírálójának, amikor azok annak teljes sterilizálását hangsúlyozva, „öncélú játszadózást” emlegetnek.

Jól példázza ezt mindjárt a kötet első, *Jelentkezni kell* című novellája is, amelynek hőse, az „idegen” leszáll a vonatról egy állomáson, a hotelban azonban nem kap szobát, mivel itt előzőleg hivatalosan „jelentkezni kell”, s ő nem jelentkezett, viszont nem is jelentkezhet, mert egy ideig a hivatalt nem találja, ahol jelentkeznie kellene, később meg nem találja ott az illetékes hivatalnokokat, akiknek munkaideje meghatározatlan, s kizárólag hangulatuktól függ. Röviden a „bürokratikus idiotizmusnak” egyfajta végletekig általános torzképét kapjuk itt, azt, amit

ezerszer színesebben, árnyaltabban és összetettebben már Kafkánál is megtalálhatunk. Sajnos azonban Kolozsi még ezeket az általánosságokat is érvényteleníti és hatálytalanítja az ügyeskedő, tetszetősségre törekvő humorizálgatás kedvéért, kiforgatja azokat tulajdonképpeni lényegükből, s ezáltal világa mintegy ellentétbe kerül a valóságnak azokkal az elemekkel, amelyekre Kafkának és követőinek művei épülnek, ösztönös beleérzéssel vagy különböző társadalomtudományi ismeretek birtokában, de aligha véletlenül. Kolozsi novellájában ugyanis később az történik, hogy idegenünk rábukkan ugyan az illetékes hivatal hatalmas székházára, itt azonban közlik vele, hogy a hivatal, mivel már ez az épület is szűknek bizonyult számára, máshová költözött, később viszont egy kis viskóban találja meg, ahol a hivatalsegédától megtudja, hogy erre a furcsa költözködésre azért került sor, mert a korábbi székháznál is nagyobb épület híján a hivatali apparátust leépítették, s mivel igazságtalan lett volna egyeseknek felmondani, másoknak viszont nem, úgyszólván mindenkit elbocsátottak. Látszólag eredeti, s önmagában talán nem is rossz ötlet, amennyiben figyelmen kívül hagyjuk, hogy Kolozsi, belefeledkezve a játszadozásba, éppen a bürokrácia leglényegével, önmagát szüntelenül növelő belső logikájával, a „Parkinson-törvénnyel” került itt szembe, s ezáltal elvágta még azt az egyetlen vékonyka szálát is, amely, ha végsőkig általánosítón és semmi újat nem mondva is, de írását mégiscsak a valósághoz fűzhetné.

Semmiképpen sem más a helyzet azonban a kötet többi novellájával sem, sőt közülük nem egy ténylegesen, „sztoriját” tekintve is már-már bántón emlékeztet egyes „példaképekre”. Mindenekelőtt *Az óra*, amelyet elolvasva lehetetlen nem gondolni Szirmai Károly még 1927-ben írt *Vesztglő vonatok a sötétben* c. novellájára, mivel a vonatok ott is az idő valamiféle természetfeletti megállása folytán torpannak meg, ugyanúgy, ahogyan azt Kolozsi vonata is teszi. Igaz, Kolozsi írásában megpróbálja valamiképpen tovább vinni és konkretizálni a Szirmaival közös szituációt, amely az utóbbinál nem több ijesztően lidérces, ám annál megragadóbb és szuggesztívabb víziósképnel, három alapvető emberi magatartást megtestesítő utasa azonban, a „haladó” Barnaruhás, a „konzervatív” Szemüveges és az „opportunist” Harmadik utas (sic!) képtelen igazán felkelteni érdeklődésünket, mivel csak azt teszi, amit ez a három embertípus mindig is tesz, vagyis a figurák mintegy azonosak önmaguk kollektív jellemzőivel, sőt tulajdonképpen nincs is alkalmuk a cselekvésre, mivel a szerző, mintha csak maga is megünná őket, sietve befejezi a novellát, körülbelül ott, ahol írásának kezdődnie kellett volna, mozgásba hozva a hősokeket, s legalább valami első pillantásra újnak tetszőt mondani a háromféle emberi magatartásról. Sokban hasonló a helyzet a kötet címadó novellájával is, amelynek egyes motívumai a meglevenedő csontvázakból életrekelő emlékek viszont Déry Tibor *Itélet nincs* c. művének „keretjátékát” juttatják eszünkbe, megint csak igazi kibontakoztató funkció nélkül, mivel arról a belső „fasizálódási” folyamatról, ami itt a „Bergengóciából” előkerült, valaha a „Mein Kampf-fal kacérkodó” iskolatárs alakját egyedül érdekessé tehetné, megint csak semmit sem kapunk, bár néhány sort talán idézni is érdemes ebből az írásból: „Ott álltak a két-dimenziós csontvázak a sirok előtt, s én felismerni véltem mindegyiket. Lám az első szerelmem! Akkor még mézédéses szirup (kiemelés tőlem) volt vigyorgó fogai helyén.” Kissé furcsának érzem ugyanis, hogy a szerző

jóvoltából a hős itt „szirupról” beszél, s ezzel annak látszatát kelti, hogy az a bizonyos szerelem még szerinte is afféle „szirupos” valami lett volna, holott egyébként érezhető nosztalgiával gondol vissza rá. Megvallom, éppúgy nem értem ezt, mint az anekdota szerint az első magyar kabaré megteremtője, Nagy Endre a futballt: „Ha szeretik azt a labdát, miért rúgják, ha nem, miért szaladnak utána?” De talán mellőzöm az élcelődést, nincs szükség rá, mivel a *Csagalépcsőn* felfelé kapaszkodó házaspárról enélkül is kiderül, hogy az „élet útját” járják, amelyen természetesen nem lehet visszafordulni, akkor sem, ha elrontottuk az életünket, s nagyjából ugyanezt tanulhatjuk meg a kötet többi, hasonlóképpen a gyerekkor iránti nosztalgiával átítatott elbeszéléseiből is, mint amilyenek a *Meghívó a Cserfa utcából*, az *Érettségi találkozó álarcosbállal*, a *Találkozásom Beteg Pistával* vagy a *Játékszere az ablak* c. írások, amelyeknek hangvétele némiképpen talán Szirmai Károly egyes novelláira emlékeztet, megint csak azok lenyűgöző ereje nélkül — valamennyiük elolvasása után úgy érzem, hogy azért a „mondanivalóért”, ami soraikból kicsendül, kár volt a szerzőnek egy irreális álomvilág felépítésébe kezdenie, egyik írásának „gondolati magja” sem olyan, hogy az „eredmény” megérné az építkezés fáradságait. Kolozsi tanulmányai ugyanis laposak, közhelyszerűek és egysíkúak, s emellett még a szájunkba is rágja őket. Olyankor is, ha az alap gondolat, s az azt kifejezni hivatott szituáció önmagában még érdekes is lehetne talán, mint pl. a *Mindenkinél magasabb egy fejjel* c. írásban, ahol az „elidegenült nagyságot” egy gögös és embertelen óriás jelképezi, ám hogy ezt jobban „megértsük”, a szerző még azt is közli velünk, hogy óriása gondolatban „Schoppenhauerrel és Nietzschével társalog” — úgy látszik, Kolozsinak azért van szüksége a filozófia e két óriásának ilyenfajta vulgarizáló sírban forgatására, mert nem bízik a maga óriásában, holott éreznie kellett volna, hogy éppen ettől lesz novellája üressé és alapvetően félresikerültté. Lényegében ugyanez mondható el a Kafka Átváltozását emlékezetünkbe idéző *Pókháló a falon* c. írásról is, amelyben egy időnként pókká változó hivatali osztályvezetővel találkozhatunk, akit hálózövégető szenvedélye kapcsán leginkább az ejt kétségbe, hogy hálóit a takarítónő képtelen megkülönböztetni a többi „közönséges” pók szötte hálótól, s így az ő műveit is tönkreteszi. Önmagában ez igazán nem rossz elképzelés, több képzelőerővel és az alaphelyzetből adódó sajátos logika következetesebb nyomon követésével, alighanem kezdeni is lehetett volna vele valamit, Kolozsi azonban — mint kötetének valamennyi írásában — ezúttal is a könnyebben járható, ám pár lépés után zsákutcába torkolló utat választja, hogy aztán jobb megoldás híján sietve „összegezzon”: „Az ember pedig nem védelmezheti meg magát önmagától — még pók képében sem”, tudatja velünk, majd, úgy tűnik, megkönnyebbülve, hogy idáig is eljutott, gyorsan befejezi az írást, ami persze még mindig jobb, mintha ugyanígy tovább folytatta volna. Mert aki nem tud arabusul... Kolozsi ugyanis, a jelek szerint, nemcsak komolyabb mondánivaló, igazán érdekes egyéni szemlélet és a kutató éleslátása nélkül rándult ki egy olyan terepre, amely számára járhatatlannak, ingoványosnak bizonyult, hanem anélkül is, hogy a szükséges és kétségtelenül kissé lejáratosnak tekinthető kifejezőeszközöket elfogadhatóan megtanulta volna. Különbösen is, nem tudom, miért szánta rá magát erre a kirándulásra. Azért talán, hogy gyakran hangoztatott realista koncepciójának szellemében a szóban forgó iro-

dalmi irányzatot a sírba segítse? Ha így van, riasztó példaként írásait nagyon is használhatónak érzem. Bár a kérdéses „műfaj” elparentálása, úgy tetszik, mégis túl korai lenne.

Némileg ennek igazolására, no meg „vigaszképpen” ütöm fel Örkény István *Időrendben* c. gyűjteményes novelláskötetét. Egymás után olvasom el benne a *Hódolat Kafkának* c. ciklus darabjait, majd az egyperceseket. Íme, így is lehet. „Meg van mentve a haza”, gondolom tehát, még ha egyébként nem is esküdtem örök hűséget ennek a „hazának”.

De talán csakugyam! Menjünk haza inkább . . .

*

Azaz, hogy apropó! Kolozsi könyvéről szólva egyebek mellett közhelyeket is emlegettem. Alighanem ezért érzem úgy, hogy néhány percig nem árt elidőzni még a közhelyeknél, kiindulópontként egyelőre még mindig Kolozsi ürügyén, illetve annak kapcsán, hogy a *Képes Ifjúság* ez évi április 19-i számában Podolszki József egész kis gyűjteményt válogat össze Kolozsi kötetének bölcselkedő közhelyeiből. Mintegy kritika helyett. S ez az, ami kissé elgondolkoztat: lehet-e még egy mindenképpen sikertelennek mondható művet is ezzel a módszerrel „mérlegre tenni”. Még ha ez esetben nem is mutat hamisan a mérleg, tekintve, hogy a szóban forgó könyv elolvasása után sem bizonyult semmivel sem jobbnak a szememben, mintha csupán a Podolszki válogatta „szemelvényekből” ismertem volna meg. Ez azonban aligha változtat sokat e nálunk csöppet sem új keletű módszer kétségén, amely már természeténél fogva is magában rejti a visszaélés lehetőségét. Jó példa erre ugyancsak a *Képes Ifjúság* idei febr. 9-i száma, amelyben Garai László ugyanezzel a módszerrel „készíti ki” elejétől végig az *Üzenet* januári számát. Az eljárás miérettjét talán nem firtatom, amiként ezúttal nem bocsátkozom a kérdéses *Üzenet*-szám vagy a folyóirat többi számainak értékelésébe sem. Mindössze azt jegyzem meg, hogy irodalmi életünk csoportokra tagoltságát alapjában véve jónak, hasznosnak érzem, nyilvánvalónak tűnik azonban, hogy az ennek folytán kialakult csoportosolidaritás, a „lobogóhoz való hűség”, sokszor a tárgyilagos látás elhomályosodását, az eleve adott indulatok alapján történő értékelést eredményezi, s hogy egy ilyen szemléletmód sajátos tünetének tartom Garai „összeállítását”, amely mintha eleve bizonyítani akarná, hogy minden írás rossz és értéktelen, ha az *Üzenet* oldalain látott nyomdafestéket. Garai furcsa és torzító módszerének tarthatatlanságát teljes egészében kimutatni persze fáradságos és hosszadalmas eljárás lenne, ezért egyetlen példát ragadok ki csupán a Varga Rózsa *„Für Elise” poco a poco, ritenuto* c. novelláját „bemutató” idézetcsokorból: „Micsoda végzetes nagy szerelem!”, idézi Garai a kérdéses írást meglehetősen önkényes „vágással”, mivel az érintett mondat teljes egészében így hangzik: „'Micsoda végzetes nagy szerelem!', — sóhajtott egyszer irigyen Lujzika néni, ő meg csodálkozott: Szerelem? . . .” Így már egészen más ugyebár, ahogyan sohasem mindegy, hogy vajon közvetlenül az író mond-e vagy gondol valamit vagy pedig valamelyik szereplője, akivel a szerző melleleg nem is azonosítja magát. Úgy tűnik, legalább nekünk, fröembereknek illene nem megfedkedoznünk erről, ha már másoktól (például bizonyos jogi tényezőktől), úgy látszik, hiába

várjuk ugyanezt. Különösen olyankor, ha egy írás, amint azt Varga Rózsa mellel helyel-közzel bizonyos klisészerű elemektől csakugyan nem mentes, alapjában véve azonban sajátos atmoszférát árasztó novellája is teszi, tulajdonképpen az ellenkezőjét fejezi ki annak, amit a Garai által kiragadott idézet alapján hihetnénk, s persze azt sem hiszem, hogy mindezt a különben jó szemű és máskor igen érdekes írásokkal jelentkező Garai László ne vette volna észre. Nagyon is kétes módszer ez tehát, bizonyító ereje úgyszólván semmi, sőt erős a gyanúm, hogy egy kis fáradtsággal még akár rég remekműként elkönyvelt alkotásokból is kipicézhetnénk olyan mondatokat vagy mondattöredékeket (!), amelyek azok értéktelenségét „bizonyítják”. De talán más okokból is ajánlatos a közhelyekkel mint értékmérővel kissé óvatosabban és árnyalatabban eljárni, különösen, ha a szereplők által mondott közhelyekről van szó. Ki ne tudná, mennyire elárasztják s agyonnyomják korunk emberének beszédét és gondolkodását a közhelyek, vagyis ha következetesen ki akarnánk iktatni őket a műből, úgy ez a feltétlenül a hiteles emberábrázolás lehetetlenné tételét jelentené. Valahányszor tehát egy írásban közhelyre bukkanunk, mielőtt lefelé fordított hüvelykujjal ítéletet mondanánk felte, előzőleg ajánlatos tisztázni funkcióját a műben, eldönteni, hogy vajon önmagáért, jelentéstartalmáért létezik-e vagy csupán valamelyik figura jellemzőjeként, ugyanúgy, mintha csak azt olvasnánk róla, hogy görcsösen szorongatja a ceruzát vagy a kisujjával megvakarja az orrát. Más szóval sajátos funkciója is lehet a közhelynek, szerepe sokszor mintegy a gesztuséval azonos. Szempont kérdése ez különben, mivel ugyanezt úgy is megfogalmazhatjuk, hogy a gesztus szerepe azonos a közhelyével, vagyis ilyenformán nem csupán „gondolat-közhelyekről”, hanem „gesztus-közhelyekről” is beszélhetünk, s akár sajnálhatjuk is, hogy eddig még senkinek sem jutott eszébe ellenük is hadjáratot indítani. Semmi akadálya ennek különben, éppen csak azt nem ajánlanám, hogy alkotóként bárki is túlságosan megszíveljen egy ilyen elképzelt kritikus akciót, feltéve, hogy nem kívánja a végsőkig elszűrkiteni és élettelenné tenni alkotásait. Ehhez hasonlóan a „gondolat-közhelyektől” való túlzott rettegés is könnyen fölösleges gátlások okozója lehet, mindenekelőtt pedig a gondolati elem elsorvadását eredményezheti a műben, hiszen ki szavatolhatja előre, hogy egy gondolat, amit mi érdekesnek vagy éppen eredetinek hiszünk, mindenekelőtt pedig *fontosnak érzünk kimondani*, különböző megfogalmazásban nem sokszor kimondott-e már, sőt nem írta-e le előttünk valaki akár szó szerint is ugyanezt, épp csak mi nem tudunk róla, vagy talán olvastuk is már valahol, s mindössze megbizhatatlan emlékezetünk (na és öncsalásunk) tünteti föl eredetinek. Úgy tűnik, ezzel szemben még a széles körű olvasottság és tájékozottság is csak részben képes védelmet nyújtani. Ami pedig az emberábrázolást illeti, hogy még egyszer visszatérjek rá, az efféle helytelenül értelmezett közhelyellenesség e téren alighanem még súlyosabb következményekkel járna. Következetesen tartva magunkat hozzá ugyanis, csak kétféle regény- vagy novellahős megformálására vállalkozhatnánk: olyanéra, aki a zsenialitás olyan természetfeletti fokán van, hogy még véletlenül sem fordul meg fejében soha egyetlen közhelynek minősülő gondolat sem, és olyanéra, akinek egyáltalán nincsenek gondolatai. Hogy a kettő közül melyik a könnyebb feladat, azzal nyilván mindannyian tiszt-

tában vagyunk. De talán hagyjuk a rémlátásokat, annál is inkább, mivel alkotóként alighanem maga a kritikus is hamar észrevenné, hogy minduntalan a maga felállította tilalomfákba ütközik.

*

„Irodalmunk szeszélyes élete, a jelek szerint, mostanában a különös írásokat produkálja”, kezdi Bori Imre jegyzeteit Brasnyó István Csapda c. novelláskötetéről (Kilátó, 1972. május 6.), s ezt a megállapítását semmi okom kétségbe vonni. Éppen ezért kezdhethetem talán magam is ugyanígy, kezdhetem azonban immár megrögzötté váló szokásomhoz híven idézzel is a kötet sorrendben utolsó, címadó novellájából, méghozzá két helyről kiragadva is, mivel, úgy tűnik, hogy ezek egymást kiegészítve, mintegy allegorikusan világítják meg Brasnyó kötetének sajátos koncepcióját.

„Aszályos esztendő ez; a víz a gát lábától a legkevesebb háromszáz méternyire fekvő mederben szürkéllik — mivel képes botanikámat ott-hon hagytam, most nem tudnám megmondani, milyen cserjék és gyomok közt gázolok...”, áll a novella elején, a végén viszont:

„Ha én leszálok ebbe a gödörbe, egyedül már nem tudok felkapaszkodni onnan soha.

A tavasz már forró, a napok verőfényesek, és ha leszálok a gödörbe, s aztán ki akarok belőle jutni, taposva és gyűrve magam alá a homokot, ami minden érintésre egyformán beomlik, omlik, omlik, omlik; és még csak a fejemet sem dughatom ki a föld színére, mert ha a gödör mélységéhez hozzáadjuk a körben kilapátolt homokrakások magasságát, az legkevesebb két méterrel meghaladja testmagasságomat. A nap tűz. Előbb-utóbb letépném magamról átizzadt ingemet, mert már a szomjúság is kínozna, és minden igyekezetem arra összpontosulna, hogy a gödörből kijussak, ahogy előttem más vagy mások is kijutottak, csakhogy most nincs, aki lenyújtaná a kezét, lassan barnulni kezdenék a napon, de holnap már sebb színem lenne.

Pár nap múlva újságpapírt fújna le hozzám a könnyű szél. Az újság régi, de mégis a világ híreit tartalmazza. Kopognának rajta a homokszemek, akár a kiaszott bőrön. Még egy kevés és eltemeti a homok. Aztán a hátamat verdesnék a finom szemcsék, a napsugarak az ég tetejéről tűznének, és én, ősi pózban, mint egy hernyó, összegömbölyödve, feketén.

Itt a folyó, kellemes illata van. Alig lengedez a széllel. Az ember az éhséget harminc napig is elviseli. A szomjúságot pár napig. Utána állítólag megőrül.

Ha a körülményeket tüzetesen megvizsgáljuk, ezt a csapdát nekem állították. Senki másnak, mint nekem. Ó: percig sem tart betemetni. És elég sokan hagyják, hogy túljárjanak az eszükön.”

Ezek lennének a könyv zárósorai, egyelőre azonban mégis inkább úgy teszek, mintha még a kötet elején járnék, s „menet közbeni” hangulatomat felelevenítve jegyzem meg, hogy az irodalom egyebek mellett információ is, és hogy az információ sikeres továbbítása voltaképpen három tényezőn múlik: az informátoron, a médiumon, vagyis az információt továbbító közegen, végül, de nem utolsósorban pedig az információ befogadóján, a receptoron is. Bármelyikben legyen is a hiba, az eredmény

csakis rövidzárlat lehet. Esetünkben azonban, lévén papirosról és nyomdafestékről szó, a médiumot alighanem mellőzhetem, s csupán kettőre, az informátorra és a receptorra gyanakodhatom. Kérdés tehát, hol a hiba, a szerzőben-e, aki „nehezen fogható” hullámhosszon közvetíti üzenetét, vagy bennem, aki a szóban forgó hullámhossz vételéhez nem rendelkezem megfelelő vevőkészülékkel. Annyi persze nyilvánvaló, hogy Brasnyó kötetének első öt novellájában valami tanyavilág bontakozik ki, lovak, kazlak, hó, kútásás, robbantás, szélben sodródó papírlapok, Csusz lánya Pruitttal szeretkeznek, s ez a gödörben lapuló Francinak nem tetszik, ugyanez a lány később ostorral Pruitt arcába csap, stb. stb... S mindezekhez járulnak még a tájunk félreismerhetetlen színei közé illesztett különös nevek, mintha a szélrózsa minden irányából szedte volna össze őket a szerző: franciások (Brigitte, Vichy), németesek (Karl, Franci), „angolszász-biblikusok” (Toni Jass, Martin Ruth) vagy éppen „japán-skandináv” keverékek (Kono Ojörgi), de akadnak nyilvánvaló ragadványnevek is (Csusz, Pruitt), s végül egy szlávosan hangzó (Mitr) meg egy félreérthetetlenül magyar is (Fekete Ferenc). Az egésszel azonban nem tudok mit kezdeni, pedig az öt novella kétségtelenül ciklust alkot, de csak a környezet és az ismétlődő nevek révén.

Elolvasásuk után azon töprengek, tegyek-e úgy, mintha érteném őket, vagy szerezzek örömet egyeseknek inkább, s valljam be François Mauriac egy valahol idézetként olvasott mondatával (alighanem ott is magát akarta mentetgetni az azóta elfelejtett nevű szerző), hogy agyamnak az a része, amellyel a homályos, éppen csak sejtetett dolgokat kellene felfognom, rendkívül fejletlen maradt, hozzátéve még, hogy a megértés illetve az esztétikai élvezet akadályát itt valószínűleg éppen a mindenáron érteni akarás képezi, az a tulajdonságom, hogy nem szívesen mondok le a logikáról, ott sem, ahol nyilvánvalóan erre lenne szükség. Erre azonban képtelen vagyok, sőt kifejezetten bosszant, ha érezhetően ezt várják tőlem. A hatodik novella elolvasásához már azzal kezdek, hogyha ez is ilyen lesz, jobb, ha nem folytatom tovább. Ekkor azonban mintha csoda történne. A kusza képek mintha rendeződnének, a homály úgy oszlik el, mint valami ködfüggöny, amelyen áthatolva különös világba lépünk. Úgy tűnik, mintha Brasnyó csupán azért tette volna kötete élére zavaros vízióinak minden körvonalat elmosó, hópehelytáncát, hogy elosztatva ikissé, szemünket egy másfajta, némileg még mindig ködös, de többet látni engedő légkör optikai körülményeihez szoktassa hozzá. Fogása kétségtelenül bevált, mivel új környezetünkben, ahová becseppenünk, mintha már nem is lenne oly nehéz a tájékozódás, különösen, ha a színek és részletek meglevenítő gazdagsága, ami egyébként az első öt novellából sem hiányzott, megkapó szuggesztív erejével is magával sodor.

Itt, a kötet sorrendben hatodik novellájával, *A báró és A. M. Crey mester* cíművel veszi ugyanis kezdetét azoknak a sajátos emlékképeknek, esemény- vagy inkább anekdotatöredékeknek a sora, amelyeknek különleges, múltat idéző „régésztechnikáját” a címadó novella homokbányája képeinek felidézésével illusztrálni szerettem volna, s amelyet Bori Imre mintegy a kollektív emlékezet megnyilvánulásaként aposztrofál. S csakugyan, az eltemetett múlt valahogy cserepekre törten, amorfan bukkan elő az idők során rátelepedett homokréteg alól, az enyészet bomlasztó folyamataitól sokszor színeváltozotlan vagy éppen torzultan, bizarr formákat öltve, az ösztönös reflexekben megnyilvánuló emléke-

zetnek ahhoz a folyamatához hasonlatosan, amikor valaki mintegy a csontjaival, a zsigereivel, a vegetatív idegrendszerével emlékezik, olyan eseményekre, amelyek nem is vele, hanem az őseivel történtek, akik azonban utódaik sejtjeinek is továbbadták a maguk sűrített jelrendszerre alakított génlenyomatát. Történelmi múltunk szertehulló darabjai kísértenek ilyenformán ezekben a novellákban, gyakran csonkán és rekonstruálhatatlanul, mint pl. a már említett, készülő címeréhez tulajdon levágott félkarját küldő Haraszty báróról és az aranycsinálás tudományával foglalkozó Crey mesterről szóló furcsa történetben, vagy a feudális nagybirtok világát idéző *Mindennapok idejében*, amely írások, mintegy állóképeket élénk vetítve, inkább csak a múlt atmoszférájából érzékeltetnek valamit, máskor viszont, mintegy a kollektív sorsot képletbe sűrítőn, allegorikus-parabolikus történetek formájában, amelyek — talán, mert Brasnyónak itt volt bátorsága igazi történeteket írni — számomra a kötet legélvezetesebb írásait jelentik. Némelyikükben mintha a földhözragadt nép véget nem érő és beteljesületlen jobb sorsra várása kapna hangot, mint pl. *A követben*, akiknek érkezését, rendet és igazságot hozó intézkedéseit az esőtől áztatott földek parasztjai hiába várják, mivel valami titokzatos katonák megakadályozzák hazatérését, vagy az 1936-os nagy áradást fölelevenítő *Jelzésekben*, ahol viszont a „mérnök úr” az, aki „sokat tudna tenni”, ám segítsége elmarad, sőt a „morvák” még a falu harangját is elviszik, s ezzel az árvízről szorongatottakat mintha még a segítségkérés lehetőségétől is megfosztanák. Még izgalmasabb és egyben teljesebb írás is ezeknél az *Urunk megtérése*, ahol az urainak kiszolgáltatott, földhözragadt nép bizonytalan jövőtől rettegése kap, a szokatlanul gazdagon áradó részleteket és a stiláris jegyeket figyelembe véve is magas művészi hőfokú, egészen sajátosságosan egyéni formát. Az eladósodott Ferdinánd báró életre-halálra menő különös kártyacsatájának ugyanis, amely önmagában aligha lenne több valamiféle sajátosan „szürrealizált” anekdotánál, éppen a sorsukról döntő esemény színhelyül szolgáló helyiség aijtán kívül rekedtek szorongó és tehetetlen szurkolása adja meg a maga drámaiságát, s ugyanez a görcsös várakozás jelenti a kártyacsata lényegében irreális víziójának magyarázatát is — a kártyacsata leírását ugyanis nem abban a formában olvashatjuk, ahogyan annak a valóságban történnie kellett, hanem lidérces álmképként, mintha csak a holnaptól, az esetleges még ismeretlen, új uraságtól való rettegés kivétítődéseként született volna meg. Drámaiság tekintetében egy írás sem vetekedhet ezzel a novellával, legfeljebb némileg az *Indulás* című, amely a maga „nagy szántásra” készülődésével mintha csak a felszabadulás első esztendeinek végre megvalósult paraszti reményeit fejezné ki, amelyeknek beteljesüléséhez mintha az okvetetlenkedő bürokrácia bizonyos ünneprontó ízeket keverne, még a rajta aratott látszólagos győzelem ellenére is. Ezzel azonban még nem merítettem ki Brasnyó kötetének értékeit, mivel tulajdonképpen csak a terjedelmi korlátok teszik lehetetlenné, hogy mondjuk *A fejedelemség nehéz élete* betyárvilágot (egyébként minden romantikus hagyománytól mentesen) idéző hangulatáról vagy az *Egy személy különös ismertető jelei* népmesei világot életre keltő, furcsán manószerű kis „apókájáról” részletesebben szóljak, vagy hogy olyan jele-nünkhöz már közelebb járj irásokról emlékezzem meg bővebben, mint a kissé zsánerképszerű *Hal, cigaretta* és a *Rögtönzött kikötő* vagy az ambivalens kamaszálmokat felvillantó *Az óriáshölgy és a fiúk*, s még né-

hány írás, amelyek periferekusabb és esetlegesebb jellegük ellenére is gyorsan pergő elevenségükkel ragadnak meg, s mintegy biztosítják a kötet egészének viszonylagos kiegyensúlyozottságát, még ha akad is közöttük néhány erőtlenebb és a mögöttes mondanivalót nyilvánvalóan nélkülöző írás is, mint amilyen *Az elmaradt vacsora* vagy az *Utolsó nap a rizstelepen*, túlzott hermetikusságuk ugyanis némileg élvezhetetlenné teszi őket. Brasnyó leírásainak érzékletes szépségétől pedig még akkor sem lehet megtagadni az elismerést, ha a kötet némelyik novellájának egy- vagy több értelmű racionális tolmácsolása nem is látszik lehetségesnek. Atmoszférájuk még ebben az esetben is, szinte akarattunk ellenére, emlékezetes marad.

Lényegében szuggesztív hatásokra épül legújabb prózánk másik „különös” könyve is, még ha benne az irreális elemek szerepe kisebb és más természetű is, mint Brasnyó könyvében. Gion Nándor *Ezen az oldalon* című kötetére gondolok, amelyet Bányai János regény helyett íródott novellafüzérnek, Bori Imre pedig egyértelműen regénynek nevez. Én viszont — némileg talán nehézkes és mesterkéltszerű alkalmi szókapcsolattal — legszívesebben „legendafüzér-regénynek” nevezném. Regénynek feltétlenül, s nemcsak azért, mert egyazon szereplők ismétlődnek ezekben a novellákban és vonulnak végig a kötetben, egymást váltogatón, hol előtérbe kerülve, hol háttérbe húzódva, nem is szólva arról, hogy történeteik is, kihagyásokkal és bujtatásokkal, mintegy átnyúlnak egyik novellából a másikba, s e közben egyre inkább kialakulnak-kiegészülnek, új megvilágítást kapnak, hanem azért is, mert a kötet felépítése sok tekintetben gondosabb és kiszámítottabb sok más, „hivatalosan” is ennek mondott regénynél. Gion kötete 24 formálisan novellának tekinthető fejezetet tartalmaz, melyeket a szerző hat, négy-négy novellát magába foglaló „szakaszba” osztott be. Az ezeken belüli építkezés pedig ugyancsak következetes és törvényszerű: az első két, mintegy a „regény jelenében” játszódó novella után mindig egy egészen rövid, alig néhány soros, epizódyszerű írás következik, amelynek szerepe tartalmát tekintve ugyan különböző, néhol a könyv mondandójának egyik-másik aspektusát fejezi ki szimbolikusan (*Későn kirajzott méhek*), néhol előrejelez (*Kié a gyár?*), máskor viszont egyes események utórezgését, lereagálását mondja el (*A kutyát Váryné Takács Szilviának hívták, Földre szórták a virágokat* stb.) vagy a Keglovics utca lakóinak állóvíz-mentalitását mutatja be (*Az éjjeliőr puskával őrizte a hidat*), formai szerepe azonban mindig azonos: mintegy küszöböt alkot az egyes szakaszok végén található „rég meggható történetek” előtt, amelyek viszont rendszerint a korábban elmondottak múltbeli, általában évtizedekre visszanyúló gyökereit fedik fel, s ezáltal mintegy magmagyarázzák a történeteket, többnyire valamelyik figura előzőleg furcsának vagy éppen érthetetlennek tűnő magatartását. Nyilvánvalóan szándékos kivételt ezek közül csupán a félhülye Sebestyén gyerekről szóló régi meggható történet képez, amely a maga egészen kis múltbazökkenésével (az öreg Madzsgáj, akinek előbb már a haláláról olvashattunk, e történetben még életben van) mintegy az egész kötetet „rég meggható történetek”, úgy is mondhatnám, legendák füzérévé teszi. A rendkívül tömör, balladai hangvétel aztán még csak elmélyíti, kihangsúlyozza ezt a legendaszerűséget, és sajátos „pentaton dallamokból” felépített kompozícióvá avatja a könyvet, amelynek legfőbb lenyűgöző ereje is ennek a szűk regiszteren belül mozgó, ám tiszta és hibátlan hang-

nak köszönhető, s persze annak is, hogy ez a hang képes olyan emlékezetes figurák megformálója lenni, mint a robusztus és egykori tragédiájának sebére durvaság-páncélt növesztő, valójában azonban érző és emberséges Romoda ácsmester, a vándoréletet folytató, önmaga és mások illúzióit színes hazugságokkal tápláló, késdobáló Kordován, a kutyákat közelmúltunk történelmének egy fájdalmas pontra tapintó okból gyűlölt öreg Madzsgáj, az új világ elérkeztében valaha lelkesen hívó Adamkó, a téglagyári munkás s a boldogságba vetett naiv hitet jelképező Szent Erzsébet, vagy éppen a jóvátehetlent mindenáron jóvátenni akaró félhülye Sebestyén gyerek, akinek befejező gesztusa, makacs igyekezete a meggyalázott szépséget szimbolizáló Gizike Schladt összelőtt fényképének „megtisztítására”, a könyv alapvető mondanivalójának, a „jóvátenni nem lehet”-nek végső kifejezésre juttatását is jelenti, záróakkordját annak a borús, sőt fájdalmasan keserű hangnak (mellesleg sehogyan sem illenek ehhez a könyv lehetetlen, rikító színektől tankálló illusztrációi), amelybe legfeljebb Romoda és Szent Erzsébet egymásra találása visz kissé reményteljesebb színt, anélkül, hogy ez bármit is módosítana a regény színterét képező Keglovics utca periferikus, minden kívülről behatolni akaró újjal szemben makacsul védekező, maradi szellemén. Mert legfőképpen ez jellemző a Keglovics utca lakóira, ez a mozdulatlansághoz való ragaszkodás, amellyel kapcsolatban úgy érzem, mindenképpen Gion írói látásmódját és tudását dicséri, hogy szereplőit begyepesedetttségük ellenére is megértendő és szánandó emberekként képes megmutatni, anélkül, hogy megértése a „kisemberi” lét bármiféle apologetikáját jelentené.

Ennyit a szóban forgó legendaszerűség külső, formai jegyeiről. Szó lehet azonban bizonyos tartalmi, illetve cselekménybeli jegyekről is. Arra gondolok itt, hogy Gion történetei kétségkívül magukon viselik egy bizonyos leegyszerűsítő folyamat nyomait, amely kissé mintha a folyóvíz kavicsokat gömbölyűre csiszoló munkájára emlékeztetne. Mert amennyire valóságosak és életszerűek a könyv alakjai, ugyanannyira lehetetlen magukat a történeteket is közvetlenül valóságosnak elfogadni, mivel „szó szerint” aligha hihető el pl. Romodáról, hogy vakon bízik a „feltaláló” Berger petróleumlámpás melegítőjében, s beteges felesége érdekében nem keres valami más megoldást, amiként Adamkó emberfeletti erőfeszítése a téglagyári fűtésnél is inkább egy világunkra jellemző munkássors szimbolikus, esszenciává sűrítését jelenti, semmint egy valóságos esemény „élethű” ábrázolását. Nyilvánvalónak látszik azonban, hogy Gion szándékosan és tudatosan törekedett is erre, nem annyira a valóságot kívánta megírni, inkább annak sűrített kivonatát, legendaszerű vetületét, oly módon megformálni mondanivalóját, ahogyan az anonim legenda-teremtő közeg, a „nép” teszi ezt a közzsájon forgó, de ellenőrizhetetlen hitelességű történetekkel, sőt a szerző mintha még utalna is ilyen irányú törekvéseire, elsősorban talán Romodának a róla szóló korábbi „megható történet” hitelességét kérdésessé tevő szavaival: „— Táncoltunk — mondta Romoda. — De nem úgy, ahogyan az apád meg a többiek mesélik. Semmi sem volt úgy, ahogyan mesélik. Másképpen volt. Sokkal szebb volt, mint ahogy mesélik.”, olvashatjuk a 141. oldalon, amivel kapcsolatban én a „szebb” helyett inkább azt mondanám „bonyolultabban volt”. Ilyenformán aztán Gion vitathatlan sikerének számít, hogy ilyen valószínűtlenül ható eseményeket is képes művészileg hihetővé tenni,

főleg nyelvi-stiláris eszközeinek segítségével úgy egybehangolni nem egyformán valószínű történeteit, hogy azok egy harmonikus kis körkép részei lesznek, olyan fokon, hogy az *Ezen az oldalon* ilyen szempontból nézve maradéktalanabb megvalósulása egy meghatározott írói szándék-
nak, mint ahogy azt a *Testvérem*, Joáb esetében tapasztalhattuk, amely regény, a maga szélesebben pásztázó kamerájával, átfogóbb képet mutat ugyan valóságunkból, de hol közvetlenül realiztikus részleteivel, hol pedig szimbolikusságra törekvő valóságtorzításaival, sokszor kissé kiegyensúlyozatlannak is hat. Az *Ezen az oldalon* viszont éppen azért teremt meg a maga világát, hogy színterét tekintve valóban „ezen az oldalon” van, a művészi kiteljesedés azonban inkább a „túloldalon” realizálódik, vagyis egyfajta stilizált, költői, még a domináló szürkeség ellenére is „lündéri” realizmust kapunk, olyan színvonalon, hogy képesek vagyunk feledni afféle önmagukban zavaró apróságokat, mint például az, hogy ugyan miért cipelik el a Keglovics utcabeliek a régi német temetőből néhai Beok Ervin városi tanácsos súlyos sírkövét, amikor ülőhelynek mégiscsak egyszerűbb lenne székeket vagy zsámolyokat az utcára vinni.

Mert mi tagadás, a könyv olvasása közben, eleinte ilyen észrevételek is a noteszomba kerültek, amelyeket talán nem is említenék, ha Bányai János a Kilátóban a kötetéről írva nem jegyezte volna meg, hogy írónknak mondanivalójukat mindenekelőtt a Keglovics utcában kellene keresniük, aminek lényegével egyébként teljesen egyet is értek. E némileg programot sugalló megállapítás kapcsán azonban, még Gion és Bransyó könyveinek nyilvánvaló kvalitásai ellenére is, szinte magát kínálja a kérdés, hogy okvetlenül az a fajta költői próza jelenti-e valóságunk művészi megjelenítésének legmegfelelőbb módját, amelyet, egymástól élesen elütő változatban e két könyv képvisel. Nehezen tudom ugyanis magamévá tenni azt az elképzelést, hogy akár a ködös mítoszteremtés, akár a stilizáló egyszerűsítés jelentené prózánk számára a kiteljesedés útját.

*

Itt jut eszembe egyébként a „kikiriki”, amelynek szabályos magyar neve különben földimogyoró lenne. Tagadhatatlan ugyanis, hogy amit fentebb a sírkő elcipelése kapcsán mondtam, nyilvánvalóan ezt a „kikirikit” is jelenti egyben. Valóban, talán nem is említem a sírkövet, még Bányai megjegyzésére reagálva sem, ha Podolszki József az *Új Symposium* 82. számában *Koravén emberkék* c. írásában nem éppen ezt a „kikirikit” vagyis a reális valóság elemeinek számonkérését veti szememre Domonkos István *Via Italia* c. ifjúsági regényét ismertető írásom kapcsán. Egyébként szívesen vitatkoznék is Podolszkival, akár az írásában felvetett kérdések egészéről is, attól tartok azonban, hogy a kettőnk álláspontjában rejlő alapvető különbség mögött mindenekelőtt az a tény húzódik meg, hogy Podolszki szereti az ún. költői prózát, én viszont, még ha néha kénytelen vagyok is elismerni nyilvánvaló értékeit, nem szeretem túlságosan. Annyit azonban mégis megjegyeznék, hogy talán hiba volt Domonkos könyvétől túlságosan is a magam esztétikai normáit kérni számon, jöhet tulajdonképpen Podolszki sem tesz mást, mint hogy akarva, nem akarva megállapításaimat a maga ars poeticájából kiindulva teszi kérdésessé. Olyanféle csapda ez, amelyet egyetlen kritikus sem kerülhet el, aki „gyakorló író” is egyben, sőt valószínűleg rejtetten ott

van ez még a „csak” bírálattal foglalkozó, „profi” kritikusok állásfoglalásában is. Amennyiben tehát megpróbálom álláspontomat védelmezni Podolszkival szemben, csak azt mondhatom, hogy meggyőződésem szerint a különböző valószínűtlen vagy éppen irreális mozzanatok sokkal inkább helyükön vannak *irreális térben*, képzeletbeli országban, „térben és időn kívül”, a régmúltba vagy a távoli jövőbe vetítve, ahol eleve nem kerülhetnek összeütközésbe a konkrét valóság elemeivel. De jelen lehetnek akár pontosan meghatározott térben és időben is, amennyiben ez nem jelenti a valóság önkényes megváltoztatását, hanem mintegy leleplezi, új, rejtett oldaláról mutatja meg azt. Írásaimban mindig is ezekhez az alapelvekhez igyekeztem tartani magamat, vagyis ilyenformán meg-alapozatlan Podolszki érvelése, miszerint éppen „A méregkeverő, A szobor és az Eldorádó” mulató írója kéri számon, hogyan kerülhetett a háború után nálunk nem kapható kikirikiki Momčilo zsebébe”. Hasonló a helyzet különben Podolszkinak azon észrevétele kapcsán is, hogy „Egyszerű volna ezt a kérdést elintézni azzal, hogy a kikirikiki alapján ítélkező kritikus efféle értékmércéje egyaránt kiselejtezné Swiftet, Shakespeare-t, Déryt, Thomas Mannt és a világirodalom számos más remekíróját, ha alkalmazható lenne”. De talán érdemes mégis elidőzni kissé Podolszki példatáránál. Swiftről talán csak annyit, hogy a Gulliver utazásai képzeletbeli országokban játszódik, tehát olyan szintéren, ahol szerintem is „szabad a vásár” az írói fantázia számára, Shakespeare-rel kapcsolatban viszont felvethető, hogy a dráma már természeténél fogva sem jelentette soha a valóság olyan közvetlen, áttételek és sűrítés nélküli ábrázolásának lehetőségét, mint a novella vagy regény, emellett pedig Shakespeare kísértetei, amennyiben ezekre gondolt Podolszki, voltaképpen *nem ütköznek* össze a realitással, mivel semmi akadály annak, hogy szerepüket úgy tekintsük, mint az emberi (egyéni vagy kollektív) lelkiismeret megnyilatkozásait, tehát a lélekben lejátszódók színpadra vetítését, sőt alighanem maga Shakespeare is ilyen meggondolásból kiindulva hívta életre őket. Vagy talán csak nem arra gondolt Podolszki, hogy „értékmércém” azért „selejtezné ki” Shakespeare-t, mert a *Julius Caesar*ban óraütésről is szó esik, vagy mert Desdemona, miután Otello megfojtotta, rövid időre magához tér, mond néhány szót, és csak azután hal meg „végleg”, ami különben csakugyan fiziológiai képtelenség? Déryt és Thomas Mannt illetőleg viszont az a kérdés, vajon a *Befejezetlen mondat* és a *Felelet* vagy a *G. A. úr X.-ben* és a *kiközösítő* Déryjéről, illetve a *Buddenbrook-ház* vagy a *kiválasztott* Thomas Mannjáról van-e szó. Na de visszatérve még egyszer a kikirikihez, ugyan mit ártott volna Domonkos regényének, ha Momčilo kikirikihéjak helyett mindenütt tök-, vagy napraforgómag-héjakat hagy maga után, mert ha egyáltalán van valami funkciójuk ezeknek az elhullatott héjaknak, úgy az csak az a karikírozó tényező lehet, hogy mindenütt megtalálhatjuk a „nyomozó” Momčilo nyomait. De persze még így sem említettem volna meg ezt a bizonyos kikirikit, ami egyébként joggal kákán csomót keresésnek is tűnhetne, ha nem ifjúsági regényről lenne szó. Írásomban egyébként erre utaltam is, s ezért sajnálom, hogy Podolszki, aki meglehetősen terjedelmesen idézi soraimat, elmulasztotta az alábbiakat is idézni: „Domonkos ugyanis láthatóan, költői prózát kívánt írni (no és lényegében erről vall a könyv hátlapján is) (...), ugyanakkor azonban ezt a, ha úgy tetszik, „szuverén költői világot” a gyermek-, illetve kiskamasz-olvasók aligha képesek érzékeln

és értékelni...” A hangsúly mindenképpen ezen volt, s ezt Podolszkinak is észre kellett volna vennie. „Visszaidézhetem” azonban Podolszkinak akár Butor megállapításait is írásának lábjegyzeteiből: „A nagyobb integrációs képességű új regényformák keresésének (tehát) valóság tudatunkat illetően hármasszerepe van: leleplezés, kutatás és alkalmazás. Ha a regényíró nem vállalja ezt a feladatot, ha nem bolygatja föl a megszokásokat, nem kíván olvasójától semmilyen különleges erőfeszítést, nem készíti ilyen munkába-szállásra, régen elfoglalt álláspontjának újraértékelésére, kétségkívül könnyebben arat sikert, ám cinkosává is válik annak a mélységes rosszérzésnek, annak az éjszakának, amelyben vergődik. Csak még jobban elmeresíti a tudat reflexeit, csak még inkább megnehezíti érzékelését, s hozzájárul eltompulásához, olyannyira, hogy műve, még ha nemes szándékai vannak is, végeredményben méreg.” Ejnye, kedves Podolszki, ugyan mit kezdhet a gyerekolvasó ilyen, az „új regényformák keresésének” jegyében született regénnyel, amikor voltaképpen a régi, hagyományos regényt se vette birtokába még? „Felnőtt regényt” írhatunk úgy, hogy magunknak írjuk, vagy inkább úgy, hogy az olvasót szellemileg is felnőttnek tekintve úgy igyekszünk megírni könyvünket, ahogyan nekünk tetszene, ha nem mi írtuk volna. Sőt így is kell írunk, ha nem „szórakoztató irodalmat” vagy éppen ponyvát akarunk produkálni. Gyerekeknek viszont... de úgy hiszem, főleg az életkorú és látókörű olvasóközönséghez szól, s legfeljebb azt említem meg még ennek kapcsán, hogy szerintem ilyen szerepre éppen ez a fajta, *Via Italia* képviselte „félrealista” próza látszik a legkevésbé alkalmasnak: nem eléggé „valóság”, de nem is eléggé „mese” ahhoz, hogy ilyen korú olvasók számára élményt jelenthessen, s ez alighanem lényegesebb kérdés annál, hogy valamelyik ifjúsági regény alakjai „koravén emberké” vagy pedig igazi gyerekek-e. Végző fokon azonban nem is bánom, hogy, Podolszkinak hála, „kikiriki-szemponjtajm” kissé felnagyítva, általánosabb érvényűnek tűnnek, mint amilyenek szántam őket. Nem valami hálás feladat kétségtelenül, s könnyen eredményezheti a kicsinyes, földhözragadt, „pozitivist” szemlélet vagy éppen a konzervatívizmus látzatát, úgy tűnik azonban, nem árt irodalmunk egyes alkotásait, más nézőpontok mellett, efféle „földimogyoró-távtlatból” is szemügyre venni. Hogy miért? Talán jobb, ha Németh Lászlót idézem, érdekes módon éppen ugyanazt a Kassákról szóló írását (*Megnőttek és elindultak*), amelyet írásában Podolszki is idéz. „Ott van például az inas-fiúk mellé szegődő burzsuj-lányok jelképes szerepe: a természet, amely az osztálygátlásokon át is visszatalál a győzelemre termett férfihoz! Kassák regényében ez a szimbólum elvész, vagy amenyiben nem vész el, az író realizmusába ütközve, egy csomó valószínűtlenséghez vezet.” Nos igen! Erről van szó! Egészen másfajta, de lényegében a szimbólumok és a valóság összeütközéséből adódó különféle valószínűtlenségek ugyanis mint-ha makacs és bosszantó gyermekbetegségként terhelnek irodalmunk nem egy különben értékes alkotását. Gion *Testvérem*, *Joábjáról* ezúttal is szó volt már, annak idején pedig a regényről írva részletesen is igyekeztem kimutatni valószínűtlenségeit. De ugyanígy említhetném akár Bányai János *Súrlódás* c. regényét is, amelynek hősnője, Réti Eszter kétségtelenül egyik legérdekesebb regényfiguránkat jelenti, legfőképpen azért, mert egy sajátos magatartástípus, alapállás megtestesítőjeként válik em-

lékezetessé — lábát felsebző éjszakai táncát az aszfaltra terített igen azonban sehogy sem tudom elfogadni, legfeljebb álomnak, az író azonban nem ilyennek állította be a kérdéses részletet.

Említhetnék persze más példákat is, de talán jobb, ha továbbmegyek, mivel Podolszkinak vannak még észrevételei, amelyekre, úgy érzem, szintén reagálnom kell. Például arra, amit „a kamaszok és félgyerek ideál- és hősigényéről” szólva „a letűnt kor letűnt igényeinek” nevez. Ezzel kapcsolatban megnyugtathatom, hogy éppúgy nem szeretem az eszményített hősokeket, akárcsak ő, méghozzá valószínűleg ugyanazért, amiért ő sem szereti őket: ennek a hősokektől viszolygó látásmódnak, s általában deheroizáló szemléletünknek, ami az irodalomban ma egyébként világjelenség, lényege alighanem abban rejlik, hogy túlságosan is sokat tudunk életről, emberről, történelemről, eszmények és valóság közötti különbségről, no meg a valóságos hősokekről is, semhogy mindezekkel kapcsolatban illúzióink lehetnének. Csak hát mi legyen azokkal, akik még nem tudnak túlságosan sokat, vagy éppen egyáltalán semmit se tudnak még? Tápláljunk-e bennük hamis illúziókat, vagy pedig ábrándítsuk-e ki őket idő előtt, aminek folytán éppen ez a kiábrándultság lesz ugyanolyan gépiesen, tekintélyalapon vagy éppen a nyomtatott betű iránti naiv tiszteletből megtanult és „elhitt” valami, mint az eszményi hősoke iránti lelkesedés? Ez az, amire Domonkos könyvéről szóló írásomban nem tudtam, s amire most sem tudok egyértelmű választ adni. Ezért is hagytam nyitva a kérdést. De ettől még az igény létezik — nem lehet elavulniak minősíteni az éhséget, csak azért, mert semmivel sem csillapíthatjuk. És ha nem létezik, ugyan mi a magyarázata annak, hogy a kérdéses korosztályhoz tartozó olvasók szemében még ma is Karl May és Fenimore Cooper könyvei jelentik „az olvasmányt”, illetve Winnetou, Old Shatterhand és Börharisnya „a hőst”. S még jó, ha ők, és nem a ponyvaregények revolverhősei. Tetszik vagy nem tetszik, de az említett életkor képviselőire elsősorban még sokkal inkább az azonosulásra való hajlam jellemző, mint a mindent boncolgató, elemzésre és kritikára, tehát a „nagykorú” szemléletre való készség, aminek fejlesztésére (sajnos nem sok eredménnyel) éppen a deheroizáló és demitizáló irodalom lenne hivatott, amennyiben ilyen, irodalmon kívüli szerep szempontjából vizsgáljuk. Sőt attól tartok, hogy ez a, kétségtelenül kissé „primitív” azonosulási hajlam sokakat, főleg a kevésbé intellektuális alkotókat, messze a felnőtt korba is elkísér, hogy aztán az eszmék és valóság közötti szakadék révén egyre torzabb formában nyilvánuljon meg — esetleg olyképpen, hogy valaki leül a vetítövásznon vagy a képernyő elé, azonosul, lelkesedik (hogy mivel és mi iránt, az persze személyiségének számtalan összetevőjétől függ), a mindennapi életben azonban kizárólag legszűkebb önös érdekei vezérlik, gyávának, közönyösnek, s a „ne szólj szám...” hívének mutatkozik. De talán jobb, ha nem haladok tovább ezen az úton, mivel olyan emberi tulajdonságokról van itt szó, amelyeket az irodalom csak igen kis mértékben képes befolyásolni, de amelyek az „életet” sajnos nagyon is befolyásolják. Az irodalom tehát tehetetlen, akár van benne „szégyellős filozófia”, akár nincs, ennek ellenére azonban, úgy hiszem, nem lenne túl nehéz kimutatni, hogy a világirodalom számos remekében, egyebek mellett, éppen az jelenti az értéket, ami alkotójukat „szégyellős filozófussá” teszi, sőt alighanem ez a helyzet Swiftnél, Shakespeare-nél, Dérynél és Thomas Mann-nál is. Ilyenformán meglehetősen

támadhatónak érzem Butor egész felfogását a szégyellős filozófusokról, mert annak ellenére, hogy a szóban forgó álláspont kialakulása mögött érezhetően ott rejlik az ember agyonmanipulálása elleni tiltakozás is, úgy tűnik, korunk szellemisége sajátos felparcellázottságának elfogadását is tükrözi egyben, olyanféle állásfoglalást, hogy filozófiával a filozófusok foglalkozzanak, a regényírók pedig írjanak regényt. De még pusztán gyakorlati és „önző” írói szempontból nézve sem hiszem, hogy bölcsen jár el, aki nem engedi szóhoz jutni gondolatait, csak azért, mert e Butor—Podolszki féle felfogás szemében szégyellős filozófussá válhat. És ha az lesz belőle? Hát aztán? Esetleg még arról is szó lehet, hogy ez jelenti számára az írás értelmét. Még talán akkor is, ha tisztában van vele, hogy Szent Ferenc módjára a madaraknak prédikál.

*

Ifjúsági regényeket emlegettem az előbb, legyen tehát szó befejezés-képp két, egymástól a lehető legszélsőségesebben eltérő ifjúsági regényről. Először Tolnai Ottó *Ördögfej* c. könyvéről, amely, ahogyan azt Podolszki is megjegyzi, valójában nem ifjúsági regény. Két, a könyv nyelvére és stílusára jellemző, s egy kicsit talán egész világát is érzékeltető idézet, úgy tetszik, eléggé megvilágítja ezt:”

„Az őz nem vett észre bennünket. Vagy észrevettük egymást, csak annyira egybeolvadtunk a környezetünkkel, hogy ottlétünk, rágcsálásunk, bámészkodásunk természetesnek tűnt. Fölfelé jövet megállt előtünk, és hosszasan elnéztük egymást, anélkül, hogy abbahagytuk volna az evést. Zsebemből elővettem egy csicsókát, és az őz felé nyújtottam. Megszagolta, de nem harapott bele, gondolkodott, majd hirtelen felcsapta a fejét, és könnyed ugrással eltűnt a bokrokban. Úgy éreztük, nagy, könnyes fekete szemével nézzük a siető vizet, úgy éreztük, nagy, hófehér fogalval rágjuk a csicsókát, és egy kicsit mindegyikünk úgy érezte, hogy az őzzel együtt belép az erdőbe, ahol már összeértek az alkony és a súlyos árnyak.” (48. old.)

„Bent voltunk. Bent!

Ezt mindannyian nagyon is jól éreztük, csak a bűz megakadályozta, hogy ujjongva felkiáltjunk, hogy bensőnket egybenyissuk a ház belsejével, hogy izmainkat, ereinket egybekössük a ház izmaival, ereivel.” (64. old.)

Különösképpen az utóbbi idézetet érzem fontosnak, mivel bizonyos fókig Tolnai alkotói koncepcióját, sőt némileg talán erőfeszítéseit is tükrözi, amelyeknek során, gyerekhőseihez hasonlóan, akiket a titokzatos Kokorev-ház izgat mindenkifelett, voltaképpen ő maga is egy meghódíthatatlan vagy inkább visszahódíthatatlan világ, a gyerekkor „izmaival és ereivel” igyekszik kapcsolatot teremteni. Sikerül is neki sok helyütt varázsos és magával ragadó, rafináltságában is naiv és közvetlen bájjal teli világot életre hívnia, ez a világ azonban, már csak az írói hozzáállás révén sem válhat egy ifjúsági regény világává, s nem válhatna igazán azzá talán még akkor sem, ha ez a világ sokkal „érthetőbb”, emócióink mellett, logikánkkal is jóval megközelíthetőbb lenne, mivel nagyon is kérdéses, mit kezdhet egy ilyen „elveszett paradicsomot” kereső és visszaálmodó alapállással a gyerekolvasó, aki még e keresésen innen van, vagyis abban a világban él, amelyet később nyilvánvalóan maga is ke-

resni fog, s amit Tolnainak — víziószerűen, s egyfajta fantázia-játék formájában, tehát költői átlényegítésben — tulajdonképpen sikerül is megtalálnia. Tolnai ugyanis az emlékezetünkben utólag mindig varázsosnak tűnő gyerekkor iránti nosztalgia elemeiből építi föl különös álmvilágát, úgy is mondhatnám, a maga sajátos, jellegzetesen „tolnais” módján, lényegében úgy, ahogyan ezt prózájában már megszoktuk tőle, azzal a különbséggel, hogy — s legfeljebb ez emlékeztet művében ifjúsági irodalomra — ezúttal nála szokatlan módon betartja a „zsindelyes a háztető” e műfajban „kötelező” követelményét. Némiképpen talán még sajnálható is ez, mivel, ha már a könyv úgyis csak formálisan számít ifjúsági regénynek, a benne meghúzódó „prepubertális” erotika motívumai akár egy árnyalattal hangsúlyozottabb szint is kaphattak volna. Kétségtelen azonban, hogy a felnőtt olvasó számára nem jelent veszteséget, hogy Tolnai voltaképpen nem ifjúsági regényt írt, hanem egyfajta képzeletbeli kalandozást gyermekéveinek egykori tájain, és sajátos légvár-világába vezető útján, amelyet nem utolsósorban eredeti, groteszkba hajló humora tesz színessé és élvezetessé, szívesen szegődünk útitársául, különös világát pedig azért is tudom inkább elfogadni Domonkosénál, mert irreálissága jóval hangsúlyozottabb ennél. „Érdekes, a gyerekek sosem tudták megérteni, hogy éppen azért annyira maradandók a tornyai, mert maguktól össze tudtak omlani; elég egy erősebb napsugár, és a tornyok fehér hegyei a földre, a vízbe omolva magukkal rántják az eget is... Hiába magyaráztam nekik, hogy a héja éppen úgy tud ülni a végtelen kékség közepén, mint egy kis, meleg fészekben. Hiába magyaráztam nekik, hogy nem is a homok, nem is a víz a fontos a toronyépítésnél, hanem a levegő, hogy csöpögtetéskor a homokcsöppeket nem egymáshoz, hanem a levegőhöz kell ragasztani.” — olvashatjuk a 80. oldalon, ahol a szerző, amellet, hogy a gyermekvilághoz és közvetve a gyermekirodalomhoz való sajátos viszonyulásáról is vall, nyilvánvalóan ezt az irreálisságot emeli ki, s ugyanezt teszi azzal is, hogy regényét egyes szám első személyben írta meg, aminek folytán szándékos torzításait, önkényes változtatásait a valóságon, tulajdonképpen nem is érezzük mesterkéltnek és erőszakoltnak. Abban az esetben ugyanis, ha eleve nyilvánvaló, hogy egy műtől nem a valóságot, sőt még csak nem is annak racionálisan lefordítható, allegorikus képzetét vagy modelljét kapjuk, sokkal inkább készek vagyunk tudomásul venni ezt, és belefeledkezni az egymást kaleidoszkopszerűen követő szürrealista képek élvezetébe, még ha eluralkodásuk — különösen a regény vége felé — voltaképpen Tolnai komponálólétszágének hiányáról is árulkodik, arról, hogy a szerző egy idő múlva már érezhetően nem tudott mit kezdeni a Kokorev-házba betörő gyerekhősök alakjaival, s ezért menekült az egyre bizarrabb, bár kétségtelenül ötletgazdag képsorok kényszermegoldásához. Tolnaival ugyanis, valahányszor a prózáját olvasom, mindig úgy vagyok, hogy szüntelenül azon sajnálkozom, amiért a nagyobb erővonalakban való építkezés nem erőssége. Úgy érzem, egyik legkiemelkedőbb prózaírónk lehetne, ha szerkesztőkészsége arányban állna azzal a képességével, amiről eleven és színgazdag részleteinek életre hívása során tanúbizonyságot tesz.

Mirnicz Zsuzsa *Égig érő fák* c. ifjúsági regénye kapcsán viszont ennek éppen a fordítottján sajnálkozom: azon, hogy az író, aki ifjúsági regényeink szerzői közül kétségtelenül a legtöbbet ígérő témát tartotta kezében, nem rendelkezik több meglevenítő erővel, vagy pedig kissé na-

gyobb rutinnal legalább. Alapvető elgondolása ugyanis kitűnő, s elméletileg nem kevesebbet jelent, mint egy kis női (és szocialista) Holden Caulfield megteremtésének lehetőségét, részleteivel, megoldásaival azonban — s ezt nem lehet eléggé sajnálni — nem tudott felnőni ehhez az elgondoláshoz. De talán ezúttal sem futok a rúd elé, jöjjön a kötelező idézet inkább:

„— A múlt órán azt tanultuk, a kapitalizmus egyik jellemzője, hogy osztálytársadalomra tagozódik. Kizsákmányolókra és kizsákmányoltakra, gazdagokra és szegényekre. Azt tanultuk, hogy megjelenik a tőkehalmozás, egyeseknek sok van, mások meg éheznek, és nagy a munkanélküliség. És azt is tanultuk, hogy ahol nincs profit, tönkremegy a gyár, a vállalat. Hát ezt nem értem.

Ha szemébe lehetett volna nézni, egész biztos csalódást olvashattam volna ki belőle. Mert pontosan idéztem, amit az elmúlt óra végén összefoglalt, nem ültethetett le hát, hogy beírja az egyest. Tudtam, hogy nem állhat Sípos tanárnő miatt, de ez még az egyeshez nem volt elég.

— Mit nem értett? Hiszen látom, hogy mégiscsak tanult.

Nagyot nyeltem.

— Igen, tanultam... de mégsem értem, mert sem a tankönyvben, sem másutt nem találtam meg rá a feleletet: miért vannak nálunk is szegények, és nagyon gazdagok, két autóval, vikendházzal, tengerparti nyaralókkal. És ha a kapitalizmusra jellemző, hogy lehet az, hogy nálunk is munkanélküliség van? És ha a profit a kapitalista társadalom velejárója, nem értem, miért mennek a vállalatok nálunk is tönkre, miért kerülnek a munkások az utcára vagy külföldre?"

A regény egyik kulminációs pontjáról választottam a fenti sorokat, részben annak érzékeltetésére, hogy milyen lány is Mirnics Zsuzsa hősnője, Kardoss Laura-„Lóci”, részben pedig a regény alapvető mondanivalójának, illetve indulati töltésének részleges megmutatása kedvéért is. Mindez talán sajnálkozásomat is megmagyarázza, mivel aligha én vagyok az egyedüli, aki Lóci fenti kitörését gyerekesége ellenére, magához közel állónak érzi. „Így, így, csak így tovább”, biztatnám szívesen, amikor így nekihevülten „feladja a leckét” igazgatójának, azután, hogy előzőleg egyik osztálytársnőjének apja révén szembekerült a tömeges munkáselbocsátás problémájával, ami tulajdonképpen csak egy hosszabb belső folyamat robbanásszerű telőzését jelenti már, ugyanakkor azonban elszomorítónak is érzem, hogy sehogyan sem tudom meggyőzőnek találni Lóci alakját, főleg pedig nem tudom elhinni mindazt, ami ezek után a regényben történik. Legkevesbé anyja dédelgetett kutyájának agyonverését, mivel úgy tűnik, aki ennyire tisztán lát, s tudatában van annak, hogy lázadása mi ellen irányul, az aligha fogja a szimbolikus lázadásnak azt a formáját választani, még ha egyébként tehetetlen is az őt körülvevő világgal szemben, amit a kutya agyonverése a regényben jelent: egy Kardoss Lócihoz hasonló lány szerintem túlságosan is öntudatos és világos fejű teremtés ehhez, úgyhogy tőle legfeljebb egy kis, patológikusnak cseppet se mondható „hisztizésre”, ajtócsapkodásra vagy mondjuk egy értékes váza hirtelen indulattal történő összetörésére telne csupán, vagyis a kiinduló- és végpontul szolgáló gesztus, a kutya agyonverése mindenképpen mesterkéltnem is szólva arról, hogy az eset leírása sem meggyőző, főleg ami a homokozó gyerekeinek segítségét illeti, tekintve, hogy a gyerekek hangulata előzőleg nem irányult a kutya ellen, úgyhogy részvételüket

semmi sem indokolja igazán. Sőt úgy tűnik, ez a momentum mintegy mankónak került a regénybe, azután, hogy az író nő kissé késve döbbsen rá, hogy hősnőjének se testi, se lelki ereje ahhoz, hogy tettét egyedül hajtsa végre. De persze magán a lényegen még az eset meggyőzőbb leírása sem változtatott volna, a már említett okok mellett azért is, mert több, mint valószínűnek látszik, hogy ez a kutyaalkosság valami egészen más helyett, a most már freudi értelemben vett „törött váza” helyett került a regénybe.

De hogy megértsük, miről is van szó tulajdonképpen, kövessük talán nyomon, hogy mi is történik a regényben Lóci fent idézett „beolvasása” után, amikor is az igazgató kizavarja tanítványát az osztályból, és megfenyegeti, hogy az ügyet a tantestület elé viszi, a lány viszont odahaza anyjának a kicsapatas lehetőségét emlegeti, mire az anya megrémülve hazahívja a külföldön tartózkodó befolyásos funkcionárius-apat, aki hazaérkezve lánya érdekében a „városelnök” segítségét kéri, vagyis az ügyet annak rendje és módja szerint elsimítják, Lóci azonban elkészeríti, hogy lázadása ilyenformán „elkenődik”, s még csak személy szerint rá nézve sem jár semmi következménnyel. „Hát engem már semmiért sem vesznek komolyan? Mindent ti csináltok helyettem?” — teszi fel kétségbeesetten a kérdést, majd szerelméhez, Tamáshoz fut, akivel egy ideje nem találkozott már, de csak a fiú anyját találva otthon, megtudja Tamás korábbi tartózkodó viselkedésének okát: anyja közbelépett, s arra kérte a „bizonytalan egzisztenciájú” (festőnek készülő) fiút, ne találkozzék a lányával többé, ami érthetően újabb ok a „kiborulásra”, úgyhogy Lóci most már Tamással szemben is keserűséget érez. Indokolt és jól előkészített tehát a következő lépés, nevezetesen az, hogy elmenjen a szabados életmódot folytató Kriszta házibulijára, és „odadobja magát” Zsoltnak, akit nem szeret, sőt ellenszenvesnek talál, vagyis olyan helyzet áll elő, amely nemcsak lélektanilag logikus, hanem kétféle értelemben is szimbolikus, mivel ez a „bosszú” nemcsak Tamás ellen irányul, hanem „anyuka féltve őrzött kincsének összetörését” is jelenti egyben. Azaz, hogy *jelenthetné* csupán, ha Mirnics Zsuzsa nem torpan meg a vázolt eseménysor következetes végigvitele előtt, s van bátorsága így befejezni a regényt, illetve már a könyv elején e pontnál „állomásozva” indítani el a visszapillantás folyamatát. Ehelyett azonban, talán mert „nincs szíve” feláldozni a kislány „ártatlanságát” vagy ami valószínűbb, engedményt téve a hagyományos „lányregénynek” (amelyben a hősnővel tudvalevőleg történhet egy és más, „annak” azonban mégsem szabad megtörténnie), a házibulin szintén „sírva vigadó” Tamás segítségével az utolsó pillanatban kimentí hősnőjét Zsolt karmai közül, ami önmagában mármár „klasszikus” happy endnek hat, s a kézenfekvőnek látszó „női bosszú” behelyettesítése mellett, alighanem ennek ellensúlyozása érdekében toldotta regényéhez a kutya agyonverését, figyelmen kívül hagyva, hogy ez a mesterkéltszimbólum semmiképpen sem helyettesítheti az elmulasztott természetes szimbolikáját, ami mindenképpen kardinális hibaként róható fel, még ha, figyelembe véve az író nő tapasztalatlanságát, fel is merülhet a kérdés, hogy amennyiben megpróbálja kihasználni a kínálkozó helyzetet, képes-e elkerülni a szituáció természetéből adódó szentimentalizmus fenyegető veszélyét, elejét tudta volna-e venni a giccsbe való átcúszásnak. S e kételyünk különben, a regény számos hibáját figyelembe véve, elég indokoltnak is látszik, mivel Mirnics Zsuzsa szá-

mos, az itt felvetettnél sokkal egyszerűbb alkotói feladatokat sem volt képes kielégítően megoldani, ahogyan pl. nem bizonyult elég ügyesnek ahhoz sem, hogy kellőképpen leplezze önmagában nagyon is rokonszenves nevelői szándékait, emellett pedig szereplői is többnyire fekete-fehér figurák, főleg a pozitívnak szánt regényalakok esetében bántó, hogy túlságosan is olyanok, amilyeneknek lenniük kellene, egysíkúak, ellentmondás nélküliek. Valóságos emberi lénynek, úgy-ahogy, csupán Sipos tanárnő hat, ám ő is csak elég szerencsésen megválogatott statikus tulajdonságai, semmint magatartásának meggyőző ereje révén, mivel tanulóira gyakorolt hatásának igazi mibenlétéről túl keveset tudunk meg, s amit megtudunk, az is sokszor didaktikai leckének hat, mint pl. ott, ahol növedékeit az iskolaköpenyek viselésére veszi rá — akárhogy nézem is, túlságosan „makarencói” ez, mintha csak egy pedagógiai tankönyv tétele lenne: „legjobb nevelői eszköz a személyes példamutatás!” A tanárnő irodalomtanítási koncepciója pedig, miszerint „az irodalmat mindenekelőtt szeretni kell”, így önmagában túlságosan is leegyszerűsítettnek tűnik, s ilyenformán összeütközése az igazgatóval és a tantestülettel nem is hat igazán meggyőzőnek és indokoltnak. Lényegében ugyanez a helyzet akkor is, amikor Laci bácsi a hold színének segítségével bizonyítja be Lócinak, hogy még nem tud a saját fejével gondolkodni: ennek demonstrálása is valóságosabb, életszerűbb példát igényelt volna. Na és szegény kis Rózsiról is túl hamar megsejtjük, hogy teherbe fog esni, amellett, hogy a Kovácsékról rajzolt képet egészében is átítatja egy bizonyos „dickensi romantika”, holott kétségtelenül az író nő becsületes szándékát dicséri, hogy felmutatja, „lám, nálunk ilyen is van”, ez a szándéka azonban, a nem megfelelő hangvétel miatt, nem képes igazán hatni ránk. És efféle példákat szép számmal említhetnék még, mivel Mirnics Zsuzsa sajnos mindig azon bukik meg, hogy többnyire helyes és érdekes elméleti elgondolásait és meglátásait képtelen igazán a valóság nyelvére fordítani, s ezáltal világa is elméleti és papírizú marad, még ha nem is zárom ki, hogy könyve a Kardoss Lócinál néhány évvel fiatalabb korosztály számára érdekes, szórakoztató és hasznos olvasmány lehet, amely egyik-másik olvasójában társadalmi problémáink iránt is érdeklődést kelthet. Ilyenformán talán még arra is gondolhatok, hogy túl szigorúan ítélem meg a könyvet, felnőttről mércével mérve a nem felnőttek számára írtakat. Meggyőződésem azonban, hogy egy ifjúsági regény akkor mondható igazán sikerültnek, ha *regény* is egyben. Persze nem Butor szellemében fogant „új regényre” gondolok. Arra viszont annál inkább, hogy talán nem is kellene „előre megfontolt szándékkal” ifjúsági regényt írni, hanem egyszerűen regényt írni gyerekekről, fiatalokról s aztán a „természetes szelekcióra” bízni, mi lesz belőle: regény-e vagy ifjúsági regény. Illetve a legszerencsésebb esetben mind a kettő.

HID IRODALMI, MŰVESZETI ES TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYOIRAT. — 1972. JÚLIUS—AUGUSZTUS — KIADJA A FORUM
LAPKIADÓ VÁLLALAT. — SZERKESZTŐSÉG ES KIADÓHIVATAL:
NOVI SAD, VOJVODA MIŠIĆ UTCA 1. — SZERKESZTŐSÉGI FO-
GADÓÓRÁK: MINDENNAP 10-TÓL 12 ÓRAIG. — KÉZIRATOKAT
NEM ORZUNK MEG ES NEM KÜLDÜNK VISSZA. — ELŐFIZET-
HETŐ A 657-1-255-8s FOLYÓSZÁMLÁRA. ELŐFIZETÉSKOR KER-
JÜK FELTÜNTETNI A HID NEVÉT. — ELŐFIZETÉSI DÍJ BEL-
FÖLDÖN EGY ÉVRE 20.—, FEL ÉVRE 10.—, EGYES SZÁM ÁRA
2.— DINÁR, KÜLFÖLDRE EGY ÉVRE 37,50, FEL ÉVRE 18,75 DI-
NÁR; KÜLFÖLDÖN EGY ÉVRE 3.— DOLLÁR, FEL ÉVRE 1,50
DOLLÁR. — KÉSZÜLT A FORUM NYOMDAJÁBAN NOVI SADON
